

Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова

БЛІХАР В'ЯЧЕСЛАВ, ДРОБИНЯК ОКСАНА

***ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
ІНСТИТУТУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ***

Монографія

Хмельницький

2020

УДК 340.12

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(протокол № ... від ... . 2020 р.)*

Рецензенти:

Вовк Вікторія Миколаївна, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, доктор юридичних наук, професор;

Ортинська Наталія Володимирівна, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту Гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, доцент;

Палагута Вадим Іванович, завідувач кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України, доктор філософських наук, професор.

Бліхар В. С., Дробиняк О. В.

Філософсько-правовий аналіз інституту ювенальної юстиції: монографія. Хмельницький: ХУУП ім. Л. Юзькова, 2020. 320 с.

ISBN ////////////////

Монографію присвячено комплексному дослідженню, у якому на монографічному рівні здійснено сучасний філософсько-правовий аналіз інституту ювенальної юстиції в контексті євроінтеграційних державотворчих і правотворчих процесів, що дало змогу виокремити її охоронну функцію, не спрямовану тільки на осуд, покарання, засуд тощо, а зосереджену на захисті порушника, оскільки йдеться про неповнолітніх осіб. Відтак акцентовано на правильному вихованні дитини в колі сім'ї, де їй мають прищеплювати цінності, патріотизм і повагу до права, що, без сумніву, скорегує девіантну поведінку неповнолітніх, допоможе подолати схильність їх до правопорушень.

Для науковців, аспірантів, юристів, філософів, державних діячів і всіх, хто цікавиться та досліджує задекларовану проблематику.

Видано в авторській редакції

УДК 340.12

ISBN ////////////////

© Бліхар В. С., Дробиняк О. В., 2020

© Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда
Юзькова, 2020

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
Розділ 1. Теоретико-правові підходи філософсько-правового аналізу інституту ювенальної юстиції	8
1.1 Сучасні інтерпретації ідеї формування інституту ювенальної юстиції	9
1.2 Методологічні засади філософсько-правового аналізу інституту ювенальної юстиції	46
Розділ 2. Філософсько-правовий дискурс у дослідженні інституту ювенальної юстиції	81
2.1 Філософія виховання як запорука формування правової поведінки громадянина в суспільстві	82
2.2 Онтологія профілактики сімейного насильства ..	107
2.3 Антропологічна обумовленість впровадження ювенальної юстиції	127
Розділ 3. Аксиологічно-праксеологічні вимоги формування інституту ювенальної юстиції в Україні	182
3.1 Суспільні моделі сім'ї і ювенальна юстиція	183
3.2 Аксиоматика інституту ювенальної юстиції і захист дітей	202
3.3 Праксеологія впровадження ювенальної практики в Україні	225
3.4 Гуманізація правовідносин, ювенальна практика, громадянське суспільство	253
<i>Післямова</i>	269
<i>Список використаних і рекомендаційних джерел</i>	274
<i>Додатки</i>	309

Передмова

Первинною складовою розвитку громадянського суспільства в державі соціально-правової орієнтації є сім'я. Просторово-часовий вимір формування інституту сім'ї охоплює гносеологічно-, онтологічно-, аксіологічно- та праксеологічно-антропологічний дискурси державотворчого і правотворчого процесів.

Нівелювання інституту сім'ї на загальнодержавному та внутрішньо-суспільному рівнях призводить до безвідповідальності батьків у вихованні дітей (наруга над гідністю дитини, жорстоке поводження, фізичне надуживання, морально-психологічний тиск тощо), а також негативно впливає на правову ментальність і, в майбутньому, правову культуру. Це провокує поширення такого негативного суспільного явища, як безпритульні та бездоглядні діти, що в самому корені зароджує ще більш негативний прояв цього явища – правопорушення і злочини серед неповнолітніх. Адже це відображає закономірну відповідь дітей на насильство в їхніх сім'ях, неадекватний, з огляду аксіологічного виміру, батьківський підхід до виховання. Тож у разі зростання рівня злочинності серед неповнолітніх, поширення девіантної поведінки серед них доцільно говорити про бодай відносну, але все ж таки загрозу національній безпеці держави.

На превеликий жаль, попри наявність державного регулювання розвитку молодіжної політики, в Україні ще не на достатньому соціально-правовому рівні унормовані проблемні питання щодо захисту прав неповнолітніх, а то й

взагалі відсутнє правосуддя у справах неповнолітніх як окрема судова підсистема. Фактично масштаби правопорушень серед неповнолітніх, як і, зрештою, криміналізація суспільства загалом і вивчення стану судово-практичної ситуації щодо справ неповнолітніх, свідчить про низький рівень чинної правової системи нашої держави, зокрема і що стосується охорони прав і свобод дітей. Це вкотре актуалізує обрану для наукового дослідження проблематику, вказуючи на значущість формування інституту ювенальної юстиції в Україні, а також мотивуючи удосконалення всієї системи правосуддя щодо неповнолітніх.

Стрижень інституту ювенальної юстиції формує судова система у справах неповнолітніх з урахуванням гносеологічно-, онтологічно-, аксіологічно- та праксеологічно-антропологічного вимірів емоційно-психологічних задатків дітей, що сформувалися під впливом сімейного виховання. Окрім відповідних служб, педагогів, соціальних працівників у судовому розслідуванні справ неповнолітніх беруть безпосередню участь і адвокати, і прокурори. У цьому контексті доцільно вказати й на ще один складник обґрунтування актуальності означеної в монографічній роботі наукової проблеми, що полягає у філософії незворотного вчинку, – це значущість відповідних судових практик, спрямованих не на засудження неповнолітніх з майбутньою їх асоціалізацією, а на мінімізацію повторного злочину, ба більше – на викорінення негативного прояву криміналізації в суспільстві.

З огляду на вищезазначене, актуальність нашого дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці

комплексно досліджено інститут ювенальної юстиції в межах сучасного філософсько-правового дискурсу. На основі результатів наукової розвідки здійснено сучасний філософсько-правовий аналіз інституту ювенальної юстиції в контексті євроінтеграційних державотворчих і правотворчих процесів, що дало змогу виокремити її охоронну функцію, не спрямовану тільки на осуд, покарання, засуд тощо, а зосереджену на захисті порушника, зважаючи на те, що йдеться про неповнолітніх осіб. Відтак акцентовано на правильному вихованні дитини в колі сім'ї, де їй мають прищеплювати цінності, патріотизм і повагу до права. Це, без сумніву, скорегує девіантну поведінку неповнолітніх, допоможе подолати схильність до правопорушень. Відтак аргументовано необхідність правового регулювання виховання та освіченості дітей, як однієї із засадничих характеристик інституту ювенальної юстиції, що покликане убезпечити неповнолітніх від негативного виміру девіантної поведінки. Означена складова є взаємообумовленою відповідальністю і сім'ї, і держави, водночас не можна применшувати первинного значення саме батьківського впливу. Врешті-решт інститут сім'ї підтверджує те, що внутрішньо-сімейні відносини великою мірою впливають на зростання кількості правопорушень серед неповнолітніх, адже стереотипи й аксіологія спілкування формують модель поведінки дітей у суспільстві, а відтак і в державі. Більше того, обґрунтовано роль гуманізації правовідносин у впровадженні ювенальної практики на засадах громадянського суспільства. З'ясовано, що для впровадження та дієвості ювенальної практики в Україні в майбутньому уже зараз потрібно виконувати комплекс заходів, покликаних створити

підґрунтя для її ефективного функціонування. Передусім необхідно: до роботи в системі ювенальної практики залучати працівників з високим рівнем професіоналізму, які володіють професійною етикою та культурою, мають досвід роботи з дітьми і пройшли відповідне стажування; підвищити якість роботи законодавчого органу, наслідком чого стане підвищення якості нормативно-правових актів, які приймаються (зокрема й у сфері захисту дітей і дитинства) тощо.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ІНСТИТУТУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

1.1 Сучасні інтерпретації ідеї формування ювенальної юстиції

Питання розвитку правових відносин, що складаються в межах функціонування держави, за участю специфічного суб'єкта – неповнолітньої особи – досить широко висвітлено в багатьох дослідженнях сучасних правознавців.

Серед праць, у яких проаналізовано проблеми становлення ювенального права в Україні, на особливу увагу заслуговує докторська дисертаційна робота вітчизняного правознавця Н. М. Крестовської «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (2008). Її актуальність зумовлена низкою причин, зокрема такі: спроба проаналізувати стан особливого правового феномена, яким є особа неповнолітнього, та процеси становлення ювенальної сфери громадянського суспільства, а також «конституювання нової наукової дисципліни, пов'язаної з дослідженням норм, інститутів та дії ювенального права»¹. Вказане дисертаційне дослідження є першим в Україні концептуальним обґрунтуванням нової галузі права – ювенального права – та нового напрямку юридичної науки – правової ювеналістики.

---

¹ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. С. 4–5.

Зазначимо, що головна мета цієї роботи полягає у формуванні основних принципів функціонування правової ювеналістики як наукової дисципліни. Значущість дисертаційного дослідження Н. М. Крестовської визначається також тим, що в ньому досить грамотно і змістовно викладено основні принципи формування методології вивчення процесів становлення інститутів ювенальної юстиції в Україні. Варто уваги й те із завдань, які ставить та реалізує правознавець, що полягає у визначенні місця ювенального права в системі соціального регулювання, його ціннісного виміру, світоглядних засад та взаємозв'язку з ювенальною політикою в державі. В авторефераті дисертаційної роботи зазначено, що «праворозуміння дисертанта визначає соціально-еволюційна парадигма, згідно з якою ювенальне право – артефакт, який є результатом тривалого розвитку триєдиної соціальної реальності: ставлення суспільства до дітей і дитинства, різноманітних відносин між дітьми та дорослими та закріплюючих їх норм права»².

Проблемі аналізу ювенальної юстиції присвячено дисертаційне дослідження І. М. Михайлової «Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх» (2015), яка зуміла розкрити структурну побудову системи розглядуваного феномену. Це фактично дає змогу виявити основні характеристики та особливості функціонування інститутів ювенальної юстиції в Україні, починаючи від судових органів та завершуючи службою пробації у складі

---

² Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. С. 8.

кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України³.

Нещодавно у Львові (2017) була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження»⁴. Авторка, Н. В. Ортинська, вперше у вітчизняній науці загальної теорії держави і права дослідила проблеми, пов'язані з обґрунтуванням правового статусу неповнолітніх на основі авторської ідеї комплексного методологування через переосмислення просторово-темпорального підходу до досліджуваного феномену. У підсумку дослідження авторка запропонувала концепцію правового статусу неповнолітніх через здійснення загальнотеоретичного аналізу, дослідження та з'ясування принципів, на яких він ґрунтується, їх правосуб'єктності, громадянства, прав, гарантій їх реалізації, обов'язків, особливостей відповідальності та правового становища в сучасному глобалізаційному суспільстві⁵.

Загальні проблеми ювенального права та особливості становлення інститутів ювенальної юстиції в інших країнах проаналізовано в кандидатському дослідженні російської вченої-правознавця І. В. Хулхачієвої «Становлення інститутів ювенальної юстиції в Росії і зарубіжних країнах:

---

³ Михайлова І. М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.

⁴ Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів: ПАІС, 2017. 36 с.

⁵ Там само. С. 5.

історико-правове дослідження» (2009)⁶. Актуальність цієї теми авторка мотивує тим, що на той час ще не було сформульовано єдиного підходу до теоретико-правового обґрунтування місця й ролі ювенальної юстиції в системі судової влади. Мета ж роботи полягала в теоретико-правовому аналізі сутності та принципів ювенальної юстиції як особливого інституту судової влади і в Росії, і в низці зарубіжних країн. Серед завдань, які успішно були вирішені в дисертації, варто звернути увагу на таке: «дати теоретично-правове обґрунтування інституціоналізації ювенальної юстиції як особливого інституту судової влади»⁷. Така констатація дозволяє відзначити певну значущість праці І. В. Хулхачієвої для дослідження філософсько-правового виміру функціонування інститутів ювенальної юстиції. Як вказує сама авторка, «наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному вивченні передумов становлення ювенальної юстиції як особливого інституту в системі органів судової влади держави, а також принципів і елементів даної системи»⁸.

Питання ювенального права та проблеми становлення інститутів ювенальної юстиції стали об'єктом монографічних досліджень вітчизняних правознавців. Варто звернути увагу на те, що чимало з них прагнуть дати загальну характеристику феномену ювенального права та ювенальної юстиції, розкриваючи їхні характерні особливості та розглядаючи функціональні властивості

---

⁶ Хулхачиева И. В. Становление институтов ювенальной юстиции в России и зарубежных странах: историко-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2009. 25 с.

⁷ Там само. С. 7.

⁸ Там само. С. 5.

системи інститутів ювенальної юстиції. Передусім слід назвати монографічне дослідження Н. М. Крестовської «Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження», яке відкриває формування нового дослідницького напрямку – правової ювеналістики. Так, авторка фіксує наявність та розкриває особливості основних доктрин ювенального права (патерналістської, протекціоністської та автономістської), визначає історико-правове коріння розглядуваного правового феномену. У монографії зазначено, що ювенально-правове регулювання має міцне коріння в історії українського права. У науковий обіг введено поняття ювенального статусу, ювенального проступку, ювенальної відповідальності, що можна трактувати як специфічну методологічну основу для подальших досліджень ювенальної правової системи в Україні.

У монографічному дослідженні Р. М. Опацького «Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація» розкрито широке розуміння феномену ювенальної юстиції як специфічної системи захисту прав неповнолітніх, що охоплює різноманітні інституції, які забезпечують здійснення ювенальної правової діяльності в межах панівної в сучасному українському суспільстві політико-правової системи⁹.

Монографія Н. В. Ортинської «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження» репрезентує комплексний теоретико-правовий аналіз складу правового статусу неповнолітнього, мотивовано

---

⁹ Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. юриста України С. М. Алфьорова. Запоріжжя: Дике Поле, 2013. 463 с.

належність до нього таких компонентів: 1) права й обов'язки – основні, центральні, базові елементи правового статусу; 2) елементи, що створюють передумови для реалізації повною мірою цих прав та обов'язків: громадянство; правосуб'єктність; принципи правового статусу; 3) додаткові елементи: гарантії прав неповнолітнього; відповідальність неповнолітнього за правопорушення¹⁰.

У наукових статтях Н. М. Крестовської розглянуто особливості становлення ювенальної юстиції в Україні. Зокрема, в одній зі своїх статей, розвінчуючи міфи щодо сутності ювенальної юстиції та посилаючись на низку міжнародних нормативно-правових актів, авторка стверджує, що це «система державних, муніципальних та громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації»¹¹.

Додамо, що у своїх дослідженнях Н. М. Крестовська прагне означити, проаналізувати, узагальнити функціональні перспективи та характеристики інститутів ювенальної юстиції¹². Вона систематично звертається до

---

¹⁰ Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: Сполом, 2016. 691 с.

¹¹ Крестовська Н. М. Міфи про ювенальну юстицію. *Віче*. 2010. Серпень. С. 45–49.

¹² Крестовська Н. М. Перспективи ювенальної юстиції в Україні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 1. С. 27–31; Крестовська Н. М. Перспективи ювенальної юстиції у судовому захисті прав неповнолітніх. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. л-

аналізу процесів становлення правосвідомості суспільства, в якому відбувається формування та розвиток ювенальної юстиції на інституціональному рівні¹³, наводить авторські визначення понять і термінів ювенального права, котрі вводяться в науковий обіг вітчизняної правової науки. Це стосується, зокрема, правового статусу дитини, який правознавець кваліфікує як ювенальний статус та трактує як динамічну систему виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права – дитини¹⁴.

Особливості становлення інститутів ювенальної юстиції розглядає у своїх працях вітчизняний правознавець Р. М. Опацький¹⁵. Він вважає, що створення спеціалізованої системи, яка захищала б права дитини в Україні, є «вкрай необхідним заходом», стверджуючи, що «досвід свідчить, що соціальна реабілітація дітей, які вступили у конфлікт із законом, є ефективним соціальним механізмом, який дає змогу відновити фізичний,

---

ра, 2002. Вип. 13-14. С. 603–607; Крестовська Н. М. До питання про функції ювенального права. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. Вип. 21. С. 180–185.

¹³ Крестовська Н. М. Ювенальна політика, ювенальне право та ювенальна юстиція сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Юрид. л-ра, 2007. Вип. 31. С. 157–162; Крестовська Н. М. Інститути громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. Львів, 2007. Вип. 44. С. 39–44.

¹⁴ Крестовська Н. М. Ювенальний правовий статус. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. С. 282.

¹⁵ Опацький Р. М. Поняття і зміст ювенальної юстиції. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 26–30; Опацький Р. М. Ювенальна політика: поняття та зміст. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 37–40.

психологічний та соціальний статус дитини при значній економії коштів на це»¹⁶. В одній зі своїх праць Р. М. Опацький пропонує таке визначення поняття «ювенальна юстиція»: «це заснована на специфічних принципах особлива система захисту прав неповнолітніх, що включає в себе сукупність державних органів, діяльність яких здійснюється спільно з відповідними методико-психологічними, соціальними службами допомоги дітям і підліткам, за допомогою механізмів захисту прав дитини, що застосовуються для забезпечення реалізації її прав»¹⁷.

Питанням становлення інститутів ювенальної юстиції присвячені також роботи С. Г. Поволоцької¹⁸, Я. В. Мачужак та І. Б. Лавровської¹⁹, а також В. М. Тернавської²⁰.

У своїй науковій розвідці Н. В. Юськів досліджує проблеми прав неповнолітніх старшої категорії дітей, обґрунтовує положення, що неповнолітні виступають спеціальними суб'єктами права, а всі правові проблеми, що пов'язані з їхніми правами, виокремлено у дві групи, що

---

¹⁶ Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. юриста України С. М. Алфьорова. Запоріжжя: Дике Поле, 2013. С. 151.

¹⁷ Опацький Р. М. Поняття і принципи ювенальної юстиції. *Вісник Запорізького національного університету*. Сер.: Юридичні науки. 2011. № 4. С. 74.

¹⁸ Поволоцька С. Г. Ювенальна юстиція в Україні: передумови створення та перспективи розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2004. Вип. 8. С. 23–26.

¹⁹ Мачужак Я. В., Лавровська І. Б. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 9–14.

²⁰ Тернавська В. М. Проблеми становлення ювенальної юстиції як напряму ювенальної політики України. *Європейські перспективи*. 2012. № 2, ч. 2. С. 60–65.

пов'язані із недосконалим правовим регулюванням у національній системі права та забезпеченням реалізації прав, які визначено в законодавстві²¹.

Здійснений аналіз наукового доробку вітчизняних науковців свідчить про значні здобутки у розробці теоретичних і праксеологічних аспектів ювенального права та становленні інститутів ювенальної юстиції. Водночас варто зазначити, що в більшості випадків автори наукових праць обмежуються характеристикою як нормативно-правових документів та законодавства в цілому, так і фіксацією конкретних фактів та дій, не заглиблюючись у глибинні світоглядні процеси, що визначають взаємодію суб'єктів права у межах функціонування правових інституцій стосовно специфічної частини суспільства – неповнолітніх. Саме тому ці питання філософсько-правового обґрунтування становлення інститутів ювенальної юстиції залишаються актуальними.

Кримінально-правові аспекти проблем ювенальної правової системи виступають об'єктом низки дисертаційних досліджень вітчизняних правознавців. Відзначимо ті з них, що розкривають особливості кримінальної відповідальності і безпосередньо неповнолітніх, і інших осіб, які вступають у відносини з ними. Ці праці дають змогу виявити основні характеристики ювенальної правової діяльності, а також сформулювати основні тенденції розвитку того напрямку функціонування інституцій ювенальної юстиції, який стосується кримінальної спрямованості правопорушень. Тут варто

---

²¹ Юськів Н. В. Національні проблеми правового регулювання прав неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2 (II). С. 28–33.

звернути увагу на дисертаційні напрацювання вітчизняних правознавців В. М. Бурдіна²² та В. В. Дзундзи²³.

Дисертаційне дослідження В. М. Бурдіна присвячене комплексному вирішенню питань кримінальної відповідальності неповнолітніх, виробленню на цій основі пропозицій щодо вдосконалення норм чинного законодавства, що стосуються особливостей їх кримінальної відповідальності, з урахуванням національного досвіду, судової практики, досвіду інших держав, а також міжнародних стандартів у галузі охорони прав неповнолітніх. У дисертації В. В. Дзундзи проаналізовано проблеми кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність, досліджено об'єктивні та суб'єктивні ознаки загальної і спеціальної норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за такі дії. Загалом ці наукові праці дають можливість визначити ті характеристики й ознаки кримінальної відповідальності молоді за здійснення протиправної поведінки, за допомогою яких можна якісніше розкрити основні риси функціонування інститутів ювенальної юстиції в таких перехідних суспільствах, до яких належить українське.

Варта уваги стаття Н. І. Щегель та А. А. Павловської «Особливості відповідальності неповнолітніх: кримінально-правовий аспект», у якій містяться нові підходи до вивчення цього питання на засадах наукового аналізу

---

²² Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.

²³ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.

впливу психофізіологічних та інших особливостей неповнолітнього на можливість визнання його суб'єктом кримінальної відповідальності. На думку авторів, для нормального функціонування системи правосуддя у межах діяльності інститутів ювенальної юстиції слід враховувати: вікові особливості неповнолітніх; юридичні гарантії захисту їхніх прав і законних інтересів; повноту індивідуального соціально-психологічного дослідження особистості неповнолітнього; вибір індивідуального заходу впливу та його виконання²⁴.

Проблеми тісного взаємозв'язку між вчинком неповнолітнього правопорушника та мірою відповідальності за його скоєння, зокрема у кримінальному аспекті, прагне проаналізувати вітчизняний правознавець Н. М. Крестовська, яка вводить у науковий обіг поняття ювенальної відповідальності²⁵, до якого зараховує наявність негативного наслідку правопорушення, виховний характер, спрямованість на ресоціалізацію правопорушника, соціальну насиченість²⁶. Слід також зазначити, що в одній зі своїх численних наукових публікацій про ювенальне правосуддя ця дослідниця прагне виявити місце і значення кримінальної відповідальності як правової передумови формування інституцій ювенальної юстиції на пострадянському

---

²⁴ Щегель Н. І., Павловська А. А. Особливості відповідальності неповнолітніх: кримінально-правовий аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 101.

²⁵ Крестовська Н. М. Ювенальний проступок та ювенальна відповідальність. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 3, ч. 1. С. 127–131.

²⁶ Крестовська Н. М. Ювенальна відповідальність: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2004. Вип. 22. С. 35.

просторі, з уваги на що її висновки можуть мати значення для виявлення численних вимірів цього феномену, зокрема і філософсько-правового²⁷.

Важливим аспектом дисертаційних досліджень виступають проблеми особливостей здійснення превентивних заходів інституціями ювенальної юстиції, розкриття механізмів безпосередньої кримінально-правової діяльності держави та громадянського суспільства. Зокрема, варто звернути увагу на напрацювання В. В. Вітвіцької²⁸ та Л. В. Левицької²⁹.

Метою дисертаційної роботи В. В. Вітвіцької виступає визначення проблем кримінологічного попередження злочинів, які посягають на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх, формулювання пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення напрямів і способів підвищення ефективності попереджувальної діяльності держави і кримінально-правового захисту прав та інтересів неповнолітніх, розробка кримінологічної характеристики злочинів проти неповнолітніх і осіб, які їх скоїли. Аналізуючи кримінологічні і кримінально-правові проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх, дослідниця формує ті положення, що дозволяють досягнути зміст та глибину тих правових дій у суспільстві, котрі сприяють становленню

---

²⁷ Крестовська Н. М. Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх як правова передумова створення ювенальної юстиції у пострадянських країнах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 14–17.

²⁸ Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

²⁹ Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 24 с.

інститутів ювенальної юстиції в державі, підвищують ефективність кримінально-правових норм і попереджувальної діяльності суб'єктів профілактики правопорушень.

У дисертаційній роботі Л. В. Левицької³⁰ здійснено комплексне кримінально-правове і кримінологічне вивчення насильницьких злочинів проти неповнолітніх, визначено кількісно-якісні параметри, що їх зумовлюють, особистість потерпілого, запропоновано науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення запобігання досліджуваним злочинам. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його для вдосконалення нормотворчого процесу у сфері кримінально-правового та процесуального захисту неповнолітніх від насильницьких посягань та удосконалення законодавства України, практичної діяльності органів та служб у справах неповнолітніх і суду, які є інституціями ювенальної юстиції в державі.

Відзначимо, що серед дисертаційних досліджень кримінологічного спрямування ювенальної юстиції є такі, в яких безпосередньо аналізується питання кримінальної девіантної поведінки неповнолітніх. Звернімо увагу на роботу С. М. Корецького³¹. Метою цього дослідження є створення методики індивідуального кримінологічного прогнозування поведінки неповнолітніх, а напрацювання у цьому напрямі дають змогу сформулювати процес філософсько-правового осмислення важливих

---

³⁰ Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис. 24 с.

³¹ Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

кримінологічних проблем інститутів ювенальної юстиції. Ця ж проблематика стосується й інших праць С. М. Корецького³².

Аналізу особливостей сучасної кримінальної поведінки неповнолітніх, що виражається в розвитку групової корисливо-насильницької злочинності молоді, присвячена дисертація Н. В. Яницької³³. Авторка ставить за мету розробити науково обґрунтовані заходи, спрямовані на подолання цього різновиду злочинності, а також рекомендації щодо вдосконалення відповідних норм законодавства України. Н. В. Яницька розглядає феномен групової корисливо-насильницької злочинності молоді із врахуванням сучасної криміногенної ситуації в Україні, виявляє її стан, динаміку, структуру і географію, тенденції розвитку, а також основні напрями боротьби з нею, аналізує позитивний досвід зарубіжних країн у сфері боротьби із цим видом злочинності. Висновки науковця дають змогу виявити напрями вдосконалення інститутів ювенальної юстиції не тільки у справі визначення кримінального характеру поведінки молоді, але й у реалізації засад ювенальної правової превенції.

Результати дисертаційного дослідження Н. В. Яницької відображено в низці праць, опублікованих у

---

³² Корецький С. М. Девіантна поведінка неповнолітніх: вплив факторів культури в її подоланні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 1999. № 3. С. 81–87; Корецький С. М. Індивідуальне прогнозування девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 2000. № 3. С. 127–131.

³³ Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 22 с.

наукових юридичних виданнях України³⁴. У них авторка розкриває характеристики феномену кримінальної молодіжної злочинності та формулює напрями вдосконалення тих інституцій ювенальної юстиції, основне завдання яких полягає в запобіганні і протидії злочинності як соціального явища.

Проблеми кримінального виміру функціонування інститутів ювенальної юстиції порушувало чимало українських правознавців у своїх дослідженнях. Наприклад, В. М. Бурдін у своїх працях розкриває питання кримінальної відповідальності неповнолітніх за вчинення правопорушень, аналізує статус суб'єкта ювенального права у кримінальному контексті відповідно до чинного законодавства. Значення таких напрацювань для досягнення філософсько-правового виміру функціонування інститутів ювенальної юстиції полягає в тому, що під час аналізу суто кримінологічних питань їхні автори змушені звертатись до світоглядних питань морально-етичного спрямування, оскільки відповідальність у цьому разі трактується не тільки як правова, але й філософська категорія, будучи за своєю природою морально-етичною. Водночас варто зазначити, що ці дослідження порушують питання про міжсуб'єктні відносини, що виникають у процесі здійснення кримінально-правових дій, особливо між неповнолітніми правопорушниками та представниками

---

³⁴ Яницька Н. В. Напрями боротьби з правопорушеннями молоді. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 1998. № 3. С. 103–107; Яницька Н. В. Поняття молодіжних злочинних угруповань корисливо-насильницької спрямованості. *Право України*. Київ, 1998. № 6. С. 66–69; Яницька Н. В. Запобігання злочинній діяльності груп молоді корисливо-насильницької спрямованості. *Право України*. Київ, 2000. № 6. С. 96–100.

інститутів ювенальної юстиції (у цьому ракурсі варті уваги праці В. М. Бурдіна³⁵).

Схожі питання розглядає вітчизняний правознавець В. В. Дзундза. Так, метою його дисертаційного дослідження «Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» є комплексна кримінально-правова розробка проблем відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність³⁶. Здійснений у цій роботі аналіз соціальної зумовленості, підстав та принципів криміналізації втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність дає змогу виявити проблеми функціонування інститутів ювенальної юстиції, а запропоновані рекомендації сприятимуть подоланню тих труднощів, які виникають у практичній площині сучасного ювенального правосуддя. Зазначимо, що кримінально-правові аспекти ювенального права розглянуто і в низці інших праць В. В. Дзундзи³⁷.

---

³⁵ Бурдін В. Неповнолітня особа як суб'єкт злочину: окремі історичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. 2000. № 35. С. 385–394; Бурдін В. Правова природа примусових заходів виховного характеру за Кримінальним кодексом України. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 178–184; Бурдін В. Законодавче регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. 2001. № 36. С. 472–477; Бурдін В. Особливості умовно-дострокового звільнення від покарання неповнолітніх. *Вісник Львівського університету*. Сер.: Міжнародні відносини. 2001. № 4. С. 134–138; Бурдін В. Особливості умовного незастосування покарання до неповнолітніх злочинців. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 2. С. 147–153.

³⁶ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореф. дис. 20 с.

³⁷ Дзундза В. В. Щодо кримінально-правового визначення втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Українське*

У статтях української дослідниці проблем ювенального права Н. О. Семчук розглянуто питання регулювання протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність на прикладі постсоціалістичних країн, злочини проти моральності неповнолітніх. На основі здійсненого аналізу законодавчого і теоретичного матеріалу наведено авторську позицію щодо злочинів, які посягають на моральність неповнолітніх, і запропоновано доповнення до класичного переліку злочинів цієї групи³⁸. Також варті уваги і кримінологічні роботи С. Г. Поволоцької, яка звертається до методологічних проблем ювенального права³⁹.

право. 2002. № 1 (15). С. 203–205; Дзундза В. В. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність згідно з новим КК України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 22. С. 36–38; Дзундза В. В. Суб'єкт втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. *Право і безпека*. 2004. Т. 3, № 4. С. 61–64; Дзундза В. В. До проблеми визначення сутності поняття – втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Динаміка наукових досліджень*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. Т. 4: Право. С. 37–38; Дзундза В. В. Организационно-правовые аспекты проблемы вовлечения несовершеннолетних в преступную или иную антиобщественную деятельность. *Перспективные разработки науки и техники*: матер. науч.-практ. конф. Белгород: Руснаучкнига; Днепрпетровск: Наука и образование, 2004. Т. 5: Право. С. 19–22; Дзундза В. В. Відображення у новому КК України проблеми відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність. *Науковий потенціал світу*: матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. Т. 49: Право. С. 35–37.

³⁸ Семчук Н. О. Злочини проти моральності у сфері розвитку неповнолітніх: питання щодо термінології. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. Вип. 55. С. 375–379; Семчук Н. О. Класифікація злочинів проти моральності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2010. № 2. С. 70–73.

³⁹ Поволоцька С. Г. Застосування статистичного методу у дослідженні злочинності неповнолітніх. *Методологія наукового дослідження у галузі*

Результати наукових досліджень вчених-правознавців, які стосуються проблем функціонування інститутів ювенальної юстиції, впроваджуються у практичну діяльність, зокрема і в процес правової освіти. Тут варто звернути увагу на те, що науковці реалізують свої конкретно-наукові інтереси в підручниках та посібниках, які використовують для підготовки спеціалістів юридичного напрямку. Наприклад, до авторських колективів входять вітчизняні правознавці – спеціалісти з правових питань, які стосуються правового супроводу неповнолітніх та забезпечення їхніх прав і свобод. Зокрема, В. В. Вітвіцька є автором практичного посібника з проблем ювенального правосуддя⁴⁰ та співавтором науково-практичного посібника з проблем аналізу особливостей ювенальних кримінальних правопорушень⁴¹, Н. М. Крестовська – співавтор навчального посібника з питань ювенальної юстиції⁴², розробник проблем розвитку процесуальної сторони сучасної вітчизняної ювенальної юстиції, С. М. Зеленський – співавтор навчального посібника, що розкриває сутність таких питань у процесі підготовки спеціалістів юридичного профілю⁴³.

права: проблеми та перспективи розвитку: зб. наук. пр. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 87–91.

⁴⁰ Вітвіцька В. В. Ювенальне правосуддя: захист прав і законних інтересів неповнолітніх правопорушників: практ. посіб. Донецьк, 2005. 119 с.

⁴¹ Причини та умови злочинності неповнолітніх: наук.-практ. посіб. / С. Ю. Бабенко, В. В. Вітвіцька, І. І. Ковальова та ін. Донецьк, 2009. 228 с.

⁴² Ювенальна юстиція: навч. посіб. / А. І. Гусев, Ю. Б. Костова, Н. М. Крестовська та ін.; за ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

⁴³ Зеленський С. М., Назаренко С. П., Письменний Д. П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності : навч. посіб. Київ: КНТ, 2012. 757 с.

Варті уваги й інші опубліковані в Україні навчальні посібники та навчальні довідкові видання, які дають змогу в узагальненій формі проаналізувати документи та виявити термінологічний контент феномену ювенальної юстиції [54].

Зазначимо, що певну цінність для здійснення аналізу проблем функціонування інститутів ювенальної юстиції на пострадянському просторі можуть мати і навчальні видання, які концентровано відображають наукову позицію щодо конкретного феномену, властиву сучасним російським вченим-правознавцям⁴⁴.

Важливим аспектом вітчизняних наукових досліджень в галузі ювенального права та ювенальної юстиції є вивчення міжнародного досвіду, що нагромаджений провідними демократичними країнами з розвиненим громадянським суспільством. Такі напрацювання дають можливість на основі узагальнення способів правового вирішення взаємовідносин суспільства та неповнолітніх на засадах пошанування честі й гідності людини розробити основи функціонування інститутів ювенальної юстиції. Актуальність цих праць продиктована й тим, що в Україні, на відміну від західних постіндустріальних суспільств, інститути ювенальної юстиції тільки нещодавно почали функціонувати.

---

⁴⁴ Ювенальное право: учеб. для вуз. / А. А. Анисимов [и др.]; общ. ред. А. В. Заряев, В. Д. Малков. Москва: Юстицинформ, 2005. 317 с.; Автономов А. С. Ювенальная юстиция: учеб. пособ. Москва: Рос. благотв. фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. 186 с.; Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития / Н. П. Мелешко (рук. авт. кол.). Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2006. 787 с.; Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи України / упоряд. Т. Ф. Баєва, О. В. Рохов. Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2008. 92 с.

Саме до таких робіт належить дисертаційне дослідження О. І. Вінгловської «Імплементація міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України»⁴⁵. Головною метою цієї роботи є міжнародно-правовий аналіз юридичного змісту міжнародних стандартів прав дитини і ступеня виконання Україною зобов'язань згідно з Конвенцією про права дитини для розробки наукових рекомендацій щодо приведення у відповідність до цих стандартів українського законодавства, удосконалення національного механізму їх реалізації і підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб за порушення прав дитини, визнаних в усьому світі. Значення дисертації полягає в тому, що правовий аналіз, який вона містить, основні положення і висновки показують вирішальне значення правового забезпечення найкращих інтересів дитини в Україні шляхом послідовного і повного проведення в життя міжнародних стандартів прав дитини⁴⁶.

Ці ж проблеми О. І. Вінгловська аналізує й у своїх публікаціях у фахових юридичних виданнях⁴⁷. Їх же висвітлює і Є. М. Вечерова⁴⁸.

---

⁴⁵ Вінгловська О. І. Імплементація міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.

⁴⁶ Там само. С. 4.

⁴⁷ Вінгловська О. І. Імплементація міжнародних стандартів прав дитини в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: матер. наук. конф. студ. та асп. 1995. С. 38–45; Вінгловська О. І. Співробітництво держав в рамках ООН по захисту прав дитини. *Вісник Київського університету*. Сер.: Міжнародні відносини. 1995. Вип. 3. С. 41–47.

⁴⁸ Вечерова Є. М. Міжнародно-правовий статус неповнолітнього: перспективи подальшого розвитку в контексті взаємодії міжнародних та національних

Аналізу міжнародного досвіду ювенальної юстиції присвячено низку праць вітчизняної дослідниці Н. М. Крестовської⁴⁹. Ці напрацювання дають змогу не просто проаналізувати досвід суспільств, де функціонує громадянське суспільство, забезпечені демократичні стандарти суспільного співжиття у справі реалізації ювенальної політики, але й виявити основні напрями становлення інститутів ювенальної юстиції в умовах перехідного українського суспільства.

В одній із публікацій Н. М. Крестовська робить висновки щодо формування засадничих принципів реалізації ювенального права в Україні шляхом порівняльного аналізу ювенальної юстиції України та США. Такий спосіб авторської аргументації наукових висновків дослідниця успішно використовує для розробки своєї наукової концепції, яку вона реалізувала в докторській дисертації та монографії. Для прикладу, вітчизняний правознавець Є. М. Гідулянова аналізує у своїх працях

правових систем. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11 (2). С. 1–5.

⁴⁹ Крестовська Н. М., Шмеріга В. І. Ювенальна юстиція в США і Україні (порівняльний аналіз). *Юридичний вісник*. Одеса, 2003. № 1. С. 96–102; Крестовська Н. М. Міжнародні стандарти прав дитини та національне законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. Вип. 16. С. 57–60; Крестовська Н. М. Ювенальне право України та США: порівняльні аспекти. *Порівняльно-правові дослідження*. Київ, 2007. № 1-2. С. 207–211; Крестовська Н. М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 54–59.

питання забезпечення прав неповнолітніх в Україні крізь призму міжнародних стандартів⁵⁰.

Чимало праць українських правознавців, які досліджують кримінологічні проблеми стосовно неповнолітніх, присвячено аналізу процесуальних аспектів ювенальної юстиції. Ці напрацювання фіксують проблеми й особливості функціонування інститутів ювенальної юстиції на всіх етапах розкриття кримінальних злочинів та визначення кримінальної відповідальності за їх скоєння, дають можливість виявити ті напрями розвитку вищеназваних інститутів, що повинні бути властиві суспільству на етапі його трансформації на шляху до реалізації високих демократичних стандартів, що визначається як об'єктивна умова євроінтеграційних процесів в Україні.

Важливі кримінально-процесуальні аспекти ювенальної юстиції на рівні досудового слідства висвітлено у працях С. М. Зеленського⁵¹, О. О. Левендаренка⁵², С. М. Лозової⁵³, А. І. Луцького⁵⁴, С. Поволоцької⁵⁵.

---

⁵⁰ Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* 2013. Вип. 7. С. 364–368; Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа.* 2013. № 5. С. 18–22.

⁵¹ Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 17 с.; Зеленський С. М. Процесуальні та криміналістичні особливості порушення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, що не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* 2008. Вип. 44. С. 199–204.

Так, С. М. Зеленський у своєму дисертаційному дослідженні порушує питання, що стосуються вирішення проблем процесуального порядку ведення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, аналізує загальний

---

⁵² Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.; Левендаренко О. О. Проблеми взаємодії слідчого з населенням при доказуванні обставин, що характеризують особистість неповнолітнього обвинуваченого. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 2. С. 192–195; Левендаренко О. О. Деякі питання встановлення віку неповнолітнього в процесі доказування. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 3. С. 162–165; Левендаренко О. О. Предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх: процесуальна природа та функціональне призначення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2001. № 1. С. 174–181; Левендаренко О. О. Щодо предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. № 2. С. 144–150; Левендаренко О. О. Проведення судово-психологічної експертизи в процесі доказування у справах про злочини неповнолітніх. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2001. № 2. С. 284–293; Левендаренко О. О. Роль захисника у встановленні обставин, що складають особливості предмета доказування у справах неповнолітніх. *Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності: матер. міжвузів. наук.-практ. конф.* Донецьк: ДІВС МВС України, 2001. С. 615–619; Левендаренко О. О. «Соціальне обстеження» умов життя і виховання неповнолітнього обвинуваченого як спосіб кримінально-процесуального доказування. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 2002. № 1. С. 208–212.

⁵³ Лозова С. М. Деякі особливості використання спеціальних знань у галузі психології під час розслідування злочинів, учинених неповнолітніми. *Криміналістичний вісник*. Київ, 2007. № 2 (8). С. 99–102.

⁵⁴ Луцький А. І. Застосування спеціальних психологічних знань при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми особами. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2008. № 3 (27): Право. Економіка. Управління. С. 296–298.

⁵⁵ Поволоцька С. До питання про дослідження злочинності неповнолітніх. *Право України*. 2002. № 11. С. 120–124.

процесуальний порядок провадження в таких кримінальних справах [69]. Вітчизняний дослідник О. О. Левендаренко у своїй дисертації визначає юридичну природу обставин, під впливом яких формуються особливості предмета доказування у справах про злочини неповнолітніх, особливу увагу звертає на проведення судово-психологічної експертизи у справах цієї соціальної групи⁵⁶.

Процесуальні аспекти ювенальної юстиції стосуються і того, яким є статус в ході проведення кримінально-процесуальних дій, якими є умови здійснення правових дій стосовно неповнолітніх. У таких наукових дослідженнях вітчизняних правознавців неповнолітні розглядаються як специфічна соціальна група. Зазначимо, що низка правознавців, до яких передусім варто зарахувати Є. М. Гідулянову, намагаються вичленити серед них три вікові групи, з'ясовуючи особливості процесуальних дій стосовно них. В одній зі статей Є. М. Гідулянова зазначає: «Підставою для розподілу кримінальним законодавством України неповнолітніх на три різні вікові групи є психофізіологічні особливості, що притаманні кожному з означених вікових періодів. Оскільки кримінально-процесуальне право є засобом реалізації норм матеріального (кримінального) права, то й поділ кримінальним законодавством неповнолітніх на вікові групи повинен мати у кримінальному процесі своє відображення»⁵⁷. Особливі кримінально-процесуальні дії

---

⁵⁶ Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх: автореф. дис. 20 с.

⁵⁷ Гідулянова Є. М. Малолітня особа як учасник кримінально-процесуальних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2006. Вип. 27. С. 43.

стосовно малолітніх, на думку дослідниці, мають виходити з того, що «в ході кримінального провадження по справі збираються докази, на підставі яких суд зможе дійти висновку, який саме примусовий захід слід застосувати. Тобто на підставі провадження застосовується примусове перевиховання»⁵⁸.

Концентровано свою позицію щодо розглядуваних вище проблем Є. М. Гідулянова висловлює у дисертаційному дослідженні «Кримінальне провадження у справах малолітніх». Авторка здійснила комплексне теоретичне дослідження провадження у справах осіб, які у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння досягли одинадцяти років, але не досягли віку, з якого є можливою кримінальна відповідальність у контексті тенденцій впровадження в Україні системи відновного правосуддя щодо неповнолітніх і малолітніх. Серед завдань, котрі ставить перед собою дослідниця в дисертації, є такі, що стосуються вивчення процесуальних аспектів ювенальної юстиції в Україні: «Надати характеристику засобам забезпечення реалізації у кримінальному процесі України додаткових гарантій захисту прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, у тому числі під час застосування до них заходів процесуального примусу, провадження слідчих дій за їх участю, залучення захисника та законного представника малолітнього до участі у справі, визначення кола обставин, що підлягають включенню до предмета

---

⁵⁸ Гідулянова Є. М. Малолітня особа як учасник кримінально-процесуальних правовідносин. С. 44.

доказування у справах малолітніх»⁵⁹. Свою наукову концепцію Є. М. Гідулянова викладає і в інших публікаціях⁶⁰.

Важливим аспектом ювенальної юстиції як вираження ювенального права правознавці вважають визначення особливого статусу неповнолітньої особи у правових відносинах, котрі складаються в суспільстві. Актуальним є питання про місце в цьому представників ранньої вікової групи молоді, а саме дітини як суб'єкта соціального, що реалізується у правовому полі. Відповідно ювенальний статус дітини є предметом наукових розробок вітчизняних правознавців, особливо в контексті того, що вони торкаються гарантій дотримання прав та виконання обов'язків дітини. У цьому контексті науковий інтерес становлять праці вітчизняної дослідниці О. І. Вінгловської. Зокрема, її дисертаційне дослідження «Імплементация міжнародних стандартів прав дітини в національному законодавстві України» і стосується викладених вище проблем. У ній досліджено теоретичні та практичні аспекти

---

⁵⁹ Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2008. С. 3.

⁶⁰ Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5. С. 18–22; Гідулянова Є. М. Особливості застосування до неповнолітніх запобіжних заходів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: «Право». 2013. Вип. 16. С. 223–232; Гідулянова Є. М. Окремі особливості прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: постановлення вироку. *Митна справа*. 2014. № 1, ч. 2, кн. 2. С. 172–181; Гідулянова Є. М. Процесуальний порядок застосування примусових заходів виховного характеру в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та асп. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 674–676.

міжнародно-правового аналізу юридичного змісту міжнародних стандартів прав дитини та ступеня виконання Україною зобов'язань згідно з Конвенцією про права дитини, наведено рекомендації щодо надання відповідності даним стандартам українського законодавства, удосконалення національного механізму їх реалізації та підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб за порушення прав дитини, визнаних в усьому світі⁶¹.

Захист прав дитини як елемент реалізації ювенальної юстиції на шляху становлення пострадянської України у другій половині 90-х років ХХ ст. виступає предметом інших праць цієї дослідниці, що особливо важливо для філософсько-правового осмислення процесів становлення інститутів ювенальної юстиції в умовах європейської інтеграції⁶².

Оскільки ювенальна юстиція орієнтована на гуманне ставлення до підлітків, суди як її інститути повинні забезпечувати виважені терміни розгляду справ неповнолітніх, уважно ставитися до розгляду питання щодо обрання запобіжних заходів, враховувати і обставини правопорушення, і індивідуальні риси особистості самого підлітка. Визнаючи актуальним вивчення ролі забезпечення прав дитини в суспільстві, можемо вказати

---

⁶¹ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореф. дис. 20 с.

⁶² Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: матер. наук. конф. студ. та асп. 1995. С. 38–45; Вінгловська О. І. Захист прав дитини в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. пр. асп. та студ. 1996. Вип. 2 (ч. 1). С. 27–32; Вінгловська О. І. Діти України потребують правового захисту. *Право України*. Київ, 1996. № 4. С. 31–34.

на теоретичні напрацювання правознавців у цій сфері для характеристики основних проявів ювенальної юстиції. Це, зокрема, низка публікацій Н. М. Крестовської⁶³.

Важливо зазначити, що актуальною проблемою реалізації ювенальної юстиції є питання суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин. Вони стосуються встановлення комунікації неповнолітніх з інституціями ювенальної юстиції (навчальні заклади, державні органи, поліція, суди тощо), корелюються з одвічними питаннями застосування примусових заходів щодо неповнолітніх, наявними в соціумі елементами жорстокості стосовно цієї соціальної групи, передусім на сімейному рівні (батьки – діти). У цьому контексті варто відзначити праці О. В. Марцеляка⁶⁴, Р. М. Опацького⁶⁵, Л. В. Котової та Т. В. Бабенко⁶⁶, Н. С. Юзікової⁶⁷, О. О. Южно⁶⁸.

---

⁶³ Крестовська Н. М. Дитинство як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Вип. 40. С. 122–125; Крестовська Н. М. Охорона дитинства як функція правової соціальної держави. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. Спец. вип.: у 5 ч. 2004. Ч. 4: Ідея правової держави: історія і сучасність. С. 58–64; Крестовська Н. М. Дитина у правовому просторі громадянського суспільства. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра, 2006. Т. 6. С. 217–222.

⁶⁴ Марцеляк О. В. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44–48.

⁶⁵ Опацький Р. М. Нормативно-правова основа захисту дитини від насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 92–100; Опацький Р. Н. Публічний контроль в сфері реалізації ювенальної політики в Україні. *Вестник Омского университета*. Сер.: «Право». 2014. № 1 (38). С. 62–67.

⁶⁶ Котова Л. В., Бабенко Т. В. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної

Відзначимо, що важливою ознакою ювенальної юстиції є пріоритет інтересів розвитку особистості неповнолітніх осіб, зокрема дітей, та їх соціалізація. Саме тому ювенальна політика держави – це соціально орієнтована державна політика стосовно неповнолітніх, зокрема й дітей. Ювенальна політика може бути ефективною тільки тоді, коли стає елементом державної правової системи, зокрема й у сфері подолання неповнолітньої злочинності. Права дитини передбачають її вилучення із сім'ї за насильство, жорстоке поводження з нею, психологічне насильство, недостатній догляд. У цьому ракурсі варті уваги праці вітчизняного правознавця В. О. Євко⁶⁹.

Вагомим аспектом осягнення сутності феномену ювенальної юстиції виступає питання про запобіжні та профілактичні заходи інституцій ювенального права. У численних працях вітчизняних правознавців така діяльність розглядається як важливий засіб регулювання соціально-

---

відповідальності: проблемні питання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 87–98.

⁶⁷ Юзікова Н. Як захистити дітей від жорстокості батьків. *Право України*. 1998. № 3. С. 60–61.

⁶⁸ Юхно О. О., Кочура О. О. Генезис визначення понять «малолітній» та «неповнолітній» у кримінальному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1 (56). С. 168–174.

⁶⁹ Євко В. Ю. Правові форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 6. С. 253–259; Євко В. Ю. Право дитини жити та виховуватися у родині. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. Спецвип. С. 215–218; Євко В. Ю. Правова природа дитячого будинку сімейного типу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвип. С. 338–344; Євко В. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107–110.

правових відносин у суспільстві, а сформована на її основі система заходів попередження злочинності неповнолітніх ґрунтується на засадах загальносоціального характеру. Дослідниця проблем ювенальної юстиції Т. Л. Кальченко вважає, що «в сучасних умовах розвитку суспільства потрібно суттєво змінити підхід до організації попереджувальної роботи серед неповнолітніх: від заходів адміністративно-правового впливу необхідно перейти до комплексної соціально-педагогічної допомоги, яка буде здійснюватись як державою на загальносоціальному рівні, так і всіма спеціальними органами та установами, а також громадськістю на спеціально-кримінологічному рівні»⁷⁰.

Правознавці вважають, що профілактика ювенальної злочинності повинна спрямовуватись на усунення джерел негативного впливу соціально-політичних, економічних та культурно-світоглядних факторів на неповнолітніх, а також сприяти реалізації їх соціальної адаптації у протистоянні з асоціальними явищами та протиправною поведінкою частини суспільства. Саме тому, на нашу думку, важливими й актуальними є дослідження таких науковців, як С. П. Коталейчук⁷¹, С. Г. Поволоцька⁷², О. Ф. Бобильов⁷³,

---

⁷⁰ Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. С. 18.

⁷¹ Коталейчук С. П. Особливості нормативного регулювання діяльності міліції України щодо забезпечення реалізації правового статусу неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 3. С. 120–129.

⁷² Поволоцька С. Г. Деякі аспекти профілактики злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. С. 22–29; Поволоцька С. Г., Радько Б. М. Профілактика бродяжництва – важливий напрямок попередження злочинів

Н. В. Яницька⁷⁴, авторів колективного монографічного дослідження «Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх»⁷⁵.

Вітчизняний правознавець В. В. Корольчук вважає, що необхідність виокремлення як самостійного кримінологічного дослідження методики запобігання злочинам неповнолітніх в окрему групу зумовлена низкою чинників, серед яких відзначає, зокрема, важливість завдань з охорони життя молодого покоління та формування у зв'язку із цим державної політики щодо захисту прав і законних інтересів дітей та підлітків як самостійного напрямку діяльності державних органів та суспільства загалом⁷⁶.

Метою дисертаційного дослідження Т. Л. Кальченко є визначення сутності та системи протидії злочинності неповнолітніх, форм, а також заходів попереджувальної діяльності спеціальних органів та установ України в цьому напрямі. Серед завдань, які вирішено в цій роботі, є такі, як визначення загально-соціальних та спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання

та правопорушень серед неповнолітніх. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 2. С. 133–139.

⁷³ Бобильов О. Ф. Тактичні основи індивідуальної профілактики злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: РВВ ДДУВС*. 2006. Спец. вип. № 1. С. 315–320.

⁷⁴ Яницька Н. В. Запобігання злочинній діяльності груп молоді корисливо-насильницької спрямованості. *Право України*. Київ, 2000. № 6. С. 96–100.

⁷⁵ Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх: монографія; І. І. Ковальова, А. О. Смоктій, В. В. Вітвіцька [та ін.]. Донецьк, 2008. 187 с.

⁷⁶ Корольчук В. В. Актуальні проблеми запобігання злочинам неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 178.

злочинності неповнолітніх, та місця і ролі спеціальних органів та установ у запобіганні злочинам неповнолітніх, здійснення наукового аналізу повноважень, форм та заходів діяльності спеціальних органів та установ щодо загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинності серед неповнолітніх⁷⁷. Т. Л. Кальченко стверджує, що «попереджувальна діяльність як органів внутрішніх справ, так і спеціальних органів та установ по запобіганню злочинам неповнолітніх – найважливіший, головний напрямок протидії злочинності. Але ця діяльність повинна обов'язково доповнюватись широкою участю громадськості. Тому що в нинішніх умовах становлення нових суспільно-економічних відносин роль громадськості у протидії злочинності неповнолітніх повинна бути особливо активною. Ця діяльність повинна бути спрямована на взаємодію з правоохоронними органами, на розробку та здійснення комплексних та локальних програм запобігання злочинам неповнолітніх»⁷⁸. Як бачимо, в центрі дослідження Т. Л. Кальченко лежать важливі проблеми становлення інституціонального рівня ювенальної юстиції в Україні, оскільки аналізуються особливості превентивної правової діяльності, спрямованої на встановлення правопорядку в ювенальному середовищі крізь призму функціонування спеціальних установ (у нашому випадку – підрозділів у системі МВС України).

Важливе значення для вивчення стану ювенальної юстиції в Україні відіграють напрацювання, які стосуються функціонального стану тих інституцій, котрі становлять

---

⁷⁷ Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: автореф. дис. С. 6–7.

⁷⁸ Там само. С. 7.

організаційну основу системи здійснення такого виду правової діяльності в країні. Серед правоохоронних органів, діяльність яких аналізується, варто назвати передусім підрозділи правоохоронних органів (поліції) та прокуратури. Вагомий внесок у розробку таких проблем вніс вітчизняний правознавець С. П. Коталейчук⁷⁹. Його дисертаційне дослідження «Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції» присвячено визначенню особливостей змісту правового статусу неповнолітніх, напрямів його розвитку, шляхів удосконалення діяльності міліції щодо забезпечення прав, свобод і обов'язків неповнолітніх. Розглянуто діяльність міліції та інших державних установ й організацій щодо забезпечення та гарантування прав цієї категорії населення в Україні.

Наголосимо, що серед важливих чинників, які впливають на функціонування ювенальної юстиції, вітчизняні правознавці називають фактор залучення сім'ї до соціальної реінтеграції неповнолітніх правопорушників, яка передбачає здійснення первинної профілактики правопорушень шляхом зміцнення соціальних зв'язків.

---

⁷⁹ Коталейчук С. П. Особливості нормативного регулювання діяльності міліції України щодо забезпечення реалізації правового статусу неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 3. С. 120–129; Коталейчук С. Удосконалення діяльності правоохоронних та інших державних органів щодо забезпечення реалізації правового статусу неповнолітніх: порівняльний аналіз. *Право України*. 2006. № 4. С. 95–99; Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 17 с.

Наприклад, дослідниця Н. М. Крестовська вважає, що «законодавче закріплення ролі батьків як активних учасників системи ювенальної юстиції приведе до більш ефективного використання позитивного потенціалу сім'ї у реалізації мети та функцій ювенальної юстиції, усуне підстави для підозри в антибатьківській спрямованості ювенальної юстиції, які посилено навіюються окремими антиювенально налаштованими колами, і сприятиме зняттю соціальної напруги у справі реформування ювенальної юстиції в Україні»⁸⁰.

Потрібно зазначити, що роботи українських дослідників, в яких питання стосовно неповнолітніх порушуються крізь призму сімейних відносин, стосуються суто правових аспектів, не охоплюють світоглядно-культурних та морально-етичних проблем, відображаючи стан національного законодавства у цій площині. Однак наявні наукові висновки та авторські судження містять актуальні для осмислення філософсько-правові підстави ювенальної юстиції на інституціональному рівні.

У контексті вищевикладеного зацікавлення викликають праці Л. П. Зілковської⁸¹ та Л. В. Кулачок⁸².

---

⁸⁰ Крестовська Н. М. Сім'я у сфері ювенальної дії ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2011. Вип. 61. С. 378.

⁸¹ Зілковська Л. М. Поняття сім'ї і закономірності розвитку сімейного законодавства про державну охорону сім'ї. *Сучасні проблеми приватного права*: зб. наук. пр., присв. 80-й річниці з Дня народження Я. М. Шевченко / відп. ред. Н. С. Кузнецова, Р. О. Стефанчук. Київ; Кам'янець-Подільський, 2012. С. 59–64.

⁸² Кулачок Л. В. Поняття державної допомоги сім'ям з дітьми у контексті сучасної соціальної політики України. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 31. С. 219–221; Кулачок Л. В. Питання вдосконалення законодавства про державну допомогу сім'ям з дітьми. *Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки*: матер. наук.-практ.

Остання, зокрема, розглядає проблеми сімейних відносин крізь призму участі у цьому держави в галузі права соціального забезпечення. У дисертаційному дослідженні цієї вченої на підставі комплексного аналізу юридичної літератури з питань соціального забезпечення та захисту громадян взагалі та сімей з дітьми зокрема розкрито основні проблеми правового регулювання та фактичної державної допомоги сім'ям з дітьми, вироблено пропозиції щодо удосконалення законодавства та правозастосовної практики з питань соціально-правового захисту сім'ї з дітьми⁸³.

Особливу увагу дослідники ювенальної юстиції при вивченні питань, що кореспондуються з проблемами сімейного права, приділяють неповнолітнім, котрі є сиротами чи виховуються в неповних сім'ях. Тут варто звернути увагу на праці В. Ю. Москалюк, яка аналізує цивільно-правові відносини, що виникають у неповнолітніх осіб, які позбавлені батьківського піклування. У її дисертаційному дослідженні розкрито цивільно-правові засади діяльності дитячого будинку сімейного типу та проаналізовано їхню роль у системі форм улаштування дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування⁸⁴.

конф. (м. Сімферополь, 19–20 трав. 2003 р.) / за ред. проф. В. С. Венедиктова. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. С. 215–219.

⁸³ Кулачок Л. В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2003. 19 с.

⁸⁴ Москалюк В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.

Вказані роботи кореспондуються з дослідженнями ювенальної юстиції в межах вирішення сімейно-побутових відносин в українському суспільстві О. І. Карпенко⁸⁵.

У дисертаційній роботі О. І. Карпенко «Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» досліджено проблеми правового забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, що позбавлені батьківського піклування, в Україні. Обґрунтовано пріоритет сімейних правових форм утримання та виховання дітей цієї групи⁸⁶.

Підбиваючи підсумок аналізу стану дослідження феномену ювенальної юстиції, можна констатувати, що в сучасній правознавчій науці є чимало напрацювань, котрі з правових позицій розглядають специфіку правових

---

⁸⁵ Карпенко О. І. Законодавче забезпечення сімейних форм влаштування та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2001. Вип. 13. С. 299–304; Карпенко О. І. Сучасний стан державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківської опіки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2000. № 9. С. 62–64; Карпенко О. І. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування. *Право України*. Київ, 2001. № 3. С. 79–81; Карпенко О. І. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2001. № 3. С. 58–60; Карпенко О. І. Усиновлення (удочеріння) як найефективніша правова форма влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування. *Європа на порозі нового тисячоліття*: зб. наук. ст. Київ: АПСВ, 1999. С. 252–254; Карпенко О. І. Альтернативні правові форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодь на зламі тисячоліть: нове тисячоліття – нові проблеми?* Київ: АПСВ, 2000. С. 24–27.

⁸⁶ Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2002. 20 с.

відносин у суспільстві, об'єктом яких є неповнолітні особи, а також здійснено спробу виявити специфічні риси становлення ювенальної правової системи та визначити праксеологічний її вимір.

Однак основний акцент у таких дослідженнях є суто на правовій стороні проблеми, а питання місця ювенального права та ювенальної юстиції у становленні основних засад правосвідомості специфічної соціально-вікової групи, якою є неповнолітні, фактично ігноруються. Цим й обґрунтована актуальність дослідження філософсько-правових підстав інституту ювенальної юстиції.

1.2 Методологічні засади філософсько-правового аналізу інституту ювенальної юстиції

Аналіз важливих методологічних аспектів осягнення суті інституту ювенальної юстиції на засадах філософсько-правового підходу до цього феномену вимагає визначення низки важливих принципів, аспектів, проблем парадигмального змісту. Саме тому, на наш погляд, варто звернутись до напрацювань вітчизняного дослідника філософсько-правових проблем І. Л. Белого. У своєму монографічному дослідженні «Філософська проблематика парадигмоформування права» він досить чітко визначає методологічні підходи до характеристики правової діяльності як такої. Автор вважає, що цілісність предметної правової діяльності, її самостійність, змістовність та функціональна спрямованість об'єктивно визначені й охоплені такими параметрами:

- чітким позначенням об'єктів сфер її регулятивної організації;
- формами (видами) її здійснення;
- суб'єктами – носіями вказаних правових активностей;
- специфічними правовими засобами, які дозволяють їй здійснюватись саме в ролі правового регулятивного фактора;

- ідеальними формами фіксації правової діяльності в законах, підзаконних актах, прецедентах, звичаях, доктринах права, сакрально-правових установлень тощо;
- знаходженням ідеальних моделей правової предметної діяльності – правових норм відповідних атрибутивних властивостей⁸⁷.

Відповідно до вищенаведеного варто наголосити, що з'ясування методологічних засад філософсько-правового дослідження інституту ювенальної юстиції передбачає здійснення низки дій, зокрема:

- визначення понятійно-категоріального виміру феномену ювенальної юстиції;
- філософсько-правову характеристику неповнолітніх як специфічного об'єкта ювенальної юстиції;
- парадигмальну оцінку основних філософсько-правових концепцій ювенальної юстиції.

Одним з аспектів методологічного визначення феномену ювенальної юстиції виступає питання понятійно-термінологічного виміру цього явища, оскільки це дає змогу зрозуміти його важливі характеристики та особливості прояву. Зазначимо, що у вітчизняній та зарубіжній правознавчій науці цей феномен трактують по-різному та з використанням багатоманітних підходів до нього, що, на нашу думку, відображає певні відмінності підходів і до соціального, і до політико-правового стану відносин між неповнолітніми та суспільством в цілому через проекцію державних інституційних структур. Звернімо увагу, що з висновками вітчизняних науковців кореспондується і

---

⁸⁷ Белый И. Л. Философская проблематика парадигмоформирования права: монография. Одесса: Фенікс, 2010. С. 67.

позиція російських дослідників, що пов'язано із спільною для значної частини пострадянського суспільства транзитивною (перехідною) характеристикою та спільними способами і формами реалізації правового супроводу діяльності неповнолітніх як специфічної соціальної групи.

У теоретичних формулюваннях поняття юридичної юстиції помітний двовимірний підхід, реалізований у підході до цього явища як у вузькому, так і в широкому його трактуванні. Розкриття сутності ювенальної юстиції в її понятійно-категоріальному вимірі на засадах двовимірності у сучасному правознавстві обирає не завжди однозначну, а іноді й суперечливу форму. Наприклад, провідний російський фахівець із проблем ювенальної юстиції та ювенального права А. В. Комарницький свій двовимірний підхід до розглядуваного нами феномену подає так: «У широкому сенсі ювенальна юстиція розглядається як науковий напрям, навчальна дисципліна, система органів, що застосовують у своїй діяльності спеціальні правила поведження з неповнолітніми, як залученими в кримінальне судочинство, так і на стадії профілактики правопорушень (злочинів) неповнолітніх. У вузькому розумінні - це система органів, які застосовують у своїй діяльності спеціальні правила поведження з неповнолітніми з приводу вчиненого правопорушення, злочину неповнолітнього, а також порушення прав і законних інтересів. Це соціально-правова охорона неповнолітніх»⁸⁸. Звісно, що такий підхід до понятійного визначення ювенальної юстиції не дає змоги чітко

---

⁸⁸ Комарницький А. В. Научная мысль о ювенальной юстиции в России: концепция, принципы, содержание. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2011. № 21. С. 43.

сформулювати сутність цього явища, адже в цьому випадку немає однозначності у формулюваннях, в яких суто теоретично-узагальнювальні характеристики поєднуються з інституціональними. В іншій праці А. В. Комарницький, посилаючись на думку російської дослідниці проблем ювенальної юстиції Е. Б. Мельникової, визначає широке розуміння цього явища як таке, що характеризується більшим обсягом: «У широкому сенсі слова під ювенальною юстицією розуміється сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних та реабілітаційних, а також інших процедур і програм, призначених для забезпечення найбільш повного захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, а також осіб, відповідальних за їх виховання, які реалізуються системою державних і недержавних органів, установ й організацій»⁸⁹. Як бачимо, у цьому випадку помітний підхід до визначення сутнісних характеристик феномену юридичної юстиції як сукупності різнопланових та багатомірних структур, що визначають концептуальний підхід дослідників до аналізованого ними явища.

Двовимірність понятійно-термінологічного визначення юридичної юстиції помічаємо у працях російського вченого-правознавця А. Р. Габуєва. Зазначимо, що він дотримується тих же принципів, що й А. В. Комарницький, проте вводить до системи аргументації своїх поглядів соціальний фактор, що полягає у трактуванні

---

⁸⁹ Комарницький А. В. Научно-правовое обоснование системы «Ювенальная юстиция» и учебной дисциплины «Основы ювенальной юстиции». *Ленинградский юридический журнал*. 2009. № 2. С. 143; Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. 2-е изд., испр., доп. Москва: Дело. 2001. С. 14.

розглядуваного феномену як такого, що виконує важливу соціальну функцію ресоціалізації правового суб'єкта. «Ювенальну юстицію... можна трактувати в широкому сенсі як напрям наукової діяльності, передбачену законодавством систему спеціалізованих органів, що здійснюють свою діяльність на підставі спеціальних норм щодо неповнолітніх та застосовують особливі способи взаємодії з неповнолітніми як при ресоціалізації особистості неповнолітнього, так і з дітьми, які опинилися у конфлікті з законом», – зазначає він⁹⁰. На нашу думку, це положення потребує все ж таки більшого узагальнення, адже йдеться про широкий аспект понятійно-категоріального визначення ювенальної юстиції як такої.

Друга сторона такого двовимірного понятійно-категоріального визначення ювенальної юстиції в А. Р. Габуєва також містить фіксацію соціального характеру саме такого правового концепту, особливо в контексті відновлення соціальної справедливості та здійснення превентивних профілактичних дій стосовно потенційних правопорушників. «У вужчому сенсі ювенальна юстиція являється спеціалізованими органами судової влади за сприяння державних і недержавних органів, організацій та служб ювенального профілю, – стверджує правознавець, – які реалізують особливу, що відповідає нормам міжнародного права, форму здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх з метою захисту їхніх прав та інтересів, надання всілякої допомоги особам, які вчинили правопорушення чи злочини у неповнолітньому віці,

---

⁹⁰ Габуєв А. Р. Ювенальная юстиция: теоретико-правовой аспект. *Управленческое консультирование*. 2014. № 3. С. 48.

відновлення соціальної справедливості, а також профілактику девіантної поведінки неповнолітніх»⁹¹.

Попри наявність суперечливих елементів аргументації приведені вище двовимірні понятійно-категоріальні визначення дають змогу досить якісно і ґрунтовно сформулювати сутнісні характеристики ювенальної юстиції. На нашу думку, широкий підхід до цього феномену фіксує теоретично-доктринальні його вияви, трактує його як систему, що ґрунтується на певній філософсько-правовій та соціально-політичній парадигмі. Водночас, вужче розуміння ювенальної юстиції фіксує її інституціональний вияв, що відображається у практичній діяльності органів та установ, які забезпечують здійснення права стосовно неповнолітніх осіб.

Філософсько-правове розуміння інституту ювенальної юстиції, на наше переконання, актуалізує значення тих доктринально-концептуальних основ здійснення правового супроводу неповнолітніх осіб, які можуть якісно вплинути на процеси соціалізації цієї групи населення, а також сприяти ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. У такому випадку варте уваги те визначення поняття ювенальної юстиції, яке наводить у своїй праці російська дослідниця М. Р. Арпентьєва: «Сучасна ювенальна юстиція являє собою досить складне ціле – комплекс концепцій і схем впливу на дітей і підлітків, що описують безліч конкретно-практичних ситуацій впливу на людину»⁹².

---

⁹¹ Габуев А. Р. Ювенальная юстиция: теоретико-правовой аспект. С. 48.

⁹² Арпентьєва М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. *Вестник Омской юридической академии*. 2015. № 3 (28). С. 15–16.

Серед вітчизняних дослідників проблем ювенальної юстиції пріоритетність у формулюванні її понятійно-категоріального визначення належить Н. М. Крестовській. В одній із численних своїх праць вона так визначає феномен ювенальної юриспруденції: «Сучасна ювенальна юстиція – це система державних, муніципальних та громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації»⁹³. Як бачимо, акцент ставиться на інституціональній складовій розглядуваного феномену, авторка розширює обсяг цього поняття, вводячи нові елементи як предмети, що мисляться в ньому (медико-соціальні та психолого-педагогічні методики). Водночас варто відзначити, що окрім караючої складової в ювенальній юстиції, на думку Н. М. Крестовської, існує і попереджувально-профілактична, спрямована і на захист неповнолітніх осіб, і на ресоціалізацію тих із них, що вже вчинили правопорушення. Також потрібно зазначити, що в цьому визначенні робиться спроба врахувати і фактор, пов'язаний зі станом розвитку громадянського суспільства, хоча це подається і не так очевидно.

Із вищенаведеною позицією Н. М. Крестовської кореспондується понятійно-категоріальне визначення ювенальної юстиції, яке формулюють російські дослідники

---

⁹³ Крестовська Н. М. Міфи про ювенальну юстицію. С. 46.

А. О. Козьявін та В. М. Мельничук. Вони стверджують, що «ювенальна юстиція – це заснована на специфічних принципах і завданнях особлива система спеціалізованих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних установ, неурядових некомерційних організацій, що здійснює на основі встановлених законом процедур дії, націлені на реалізацію і забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітнього, а також відновлення соціальної справедливості та профілактики девіантної поведінки»⁹⁴.

Не можна не помітити, що процес понятійно-категоріального визначення інституту ювенальної юстиції часто пов'язаний з криміналізацією та віктимізацією цього феномену. Це призводить до трактування ювенальної юстиції суто як кримінальної, хоча в низці питань не заперечується й адміністративно-правовий її аспект. Очевидно, це визначається тим, що на пострадянському посттоталітарному просторі ще не подолані ті стереотипи, котрі розглядали будь-які правові дії стосовно неповнолітніх осіб, що вчинили правопорушення, лише з каральної позиції, коли покарання було неминучим, а ретрибутивістська каральна парадигма домінувала у праві, зокрема і ювенальному. На нашу думку, ступінь віктимізації ювенальної юстиції свідчить про рівень впровадження в тому чи іншому соціальному просторі демократичних принципів, ознакою яких є не тільки карний, а й попереджувальний аспекти. Помітним є й те, що атавізми

---

⁹⁴ Козьявин А. А., Мельничук В. М. Проблемные вопросы внедрения ювенальной юстиции в России: сегодня и завтра. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. Сер.: Юридические науки. 2012. № 3. С. 34.

такого підходу до ювенальної юстиції наявні в Україні, де законодавчо в нормативно-правових документах закріплено термін «кримінальна юстиція щодо неповнолітніх». Саме тому заявлений у державі курс на євроінтеграцію повинен сприяти усуненню таких підходів із правової системи суспільства, демонструвати пріоритетність відновного та пробаційного правосуддя неповнолітніх осіб.

Криміналізаційну тенденцію трактування суті ювенальної юстиції підтримує вітчизняний правознавець Р. М. Опацький. В одній зі своїх праць він намагається розглядати ювенальні кримінально-правові концепти як підставу специфічної ювенальної політики, здійснюваної державою, використовуючи поняття кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. «Що стосується кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (законодавець використовує категорію «кримінальна юстиція щодо неповнолітніх в Україні»), то вона являє собою цілісну систему принципів, оцінок і заходів організаційного, економічного, правового, наукового, інформаційного, пропагандистського і кадрового характеру, спрямованих на оптимізацію кримінальної відповідальності неповнолітніх, – зазначає він. – Таким чином, кримінальна юстиція щодо неповнолітніх в Україні спрямована на захист прав неповнолітніх порушників і не охоплює важливі інтереси дитини в інших сферах життєдіяльності (наприклад, освітньої, трудової)»⁹⁵. Подібну позицію демонструє вітчизняний правознавець В. М. Тернавська, яка намагається підкреслити віктимізовану сторону феномену ювенальної юстиції,

---

⁹⁵ Опацький Р. М. Ювенальна політика: поняття та зміст. С. 39.

важаючи, що її «слід розуміти як спеціалізоване кримінальне правосуддя у справах неповнолітніх, де неповнолітні виступають як правопорушниками, так і жертвами злочинів»⁹⁶.

Водночас варто зазначити, що впровадження в систему українського ювенального правосуддя європейських стандартів зумовлює формування новітньої інтерпретації понятійно-категоріального визначення феномену ювенальної юстиції. Звернімо увагу, зокрема, на аргументацію вітчизняного правознавця О. Неліна, який і одній зі своїх робіт, присвячених проблемам становлення ювенальної юстиції в сучасній Україні, виявляє такі її ознаки: «Ювенальна юстиція організаційно оформлена у вигляді автономної гілки судової системи, або самостійного (спеціалізованого) підрозділу загального суду; ювенальна юстиція спрямована на забезпечення, охорону й захист прав, свобод і законних інтересів дитини, відновлення її статусу; діяльність у цій галузі заснована на міжнародних стандартах захисту прав дитини, що знаходить свій прояв у нормативному, організаційному, кадровому та методологічному забезпеченні судочинства щодо дітей»⁹⁷.

Важливим чинником та ключовим елементом понятійно-категоріального визначення ювенальної юстиції є характеристика правосуддя як дії та системи, які застосовуються у визначенні суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відношень, що складаються за участю неповнолітніх як специфічної соціальної та вікової групи в межах соціуму. Багатотомна українська юридична

---

⁹⁶ Тернавська В. М. Проблеми становлення ювенальної юстиції як напряму ювенальної політики України. С. 61.

⁹⁷ Нелін О. Проблема становлення та розвитку ювенальної юстиції. С. 5.

енциклопедія дає таке понятійно-категоріальне визначення ювенальної юстиції: «Ювенальна юстиція – спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх»⁹⁸. У межах такого концептуального підходу правосуддя розглядається як специфічне за формою, способом свого здійснення, орієнтацією на специфічний правовий об'єкт. Саме тому можна погодитися з позицією російської дослідниці Л. В. Нікітіної, що «ювенальна юстиція – це і особлива система правосуддя, за якої її центральна ланка – ювенальний суд – тісно взаємодіє із соціальними службами як до розгляду справи судом, так і після прийняття судового рішення незалежно від того, розглядає суд матеріали щодо неповнолітнього правопорушника чи здійснюється захист прав неповнолітнього в порядку цивільного судочинства»⁹⁹. Звісно, що для понятійно-категоріального визначення інституту ювенальної юстиції помилковим було б зводити сутність правосуддя тільки до суду як інституції, навіть спеціалізованої. «Ювенальна юстиція – це правосуддя, особливий порядок судочинства по відношенню до молоді, неповнолітніх, – зазначає з цього приводу російська дослідниця І. В. Сімакова. – Адже це спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх, а також державних і недержавних структур, які здійснюють контроль за виправленням і реабілітацією неповнолітніх

---

⁹⁸ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6. С. 463.

⁹⁹ Никитина Л. В. Развитие идей института ювенальной юстиции в трудах российских юристов. *Бизнес в законе: экономико-юридический журнал*. 2009. № 3. С. 60

злочинців і профілактику дитячої злочинності, соціальний захист сім'ї та прав дитини»¹⁰⁰.

Підбиваючи підсумки аналізу аргументації вітчизняних та зарубіжних правознавців – дослідників проблем ювенальної юстиції – щодо понятійно-категоріального визначення цього правового феномену, можна стверджувати, що важливими елементами цього поняття є як концептуальні і парадигмальні висновки на основі визначення специфіки правових відносин у межах конкретно визначеної соціально-вікової групи – неповнолітніх, об'єднані в наукову теорію, так і специфічні інституції, котрі забезпечують здійснення правового супроводу неповнолітніх осіб, і в кримінально-каральному, і в профілактико-відновлювальному його вияві.

Зазначимо, що об'єктом ювенальної юстиції виступають не неповнолітні як такі, а та система суспільних відносин, що склалась у конкретний момент та в якій бодай однією зі сторін виступає неповнолітня особа. До кола таких відносин входять умови і порядок забезпечення належного статусу неповнолітнього у взаєминах, традиційно врегульованих профілюючими галузями права; особисті немайнові та майнові, соціально-економічні, політичні відносини, у яких дитині як їх учасникові протистоять дорослі; форми та порядок юридичної відповідальності неповнолітніх.

Ювенальна юстиція, на нашу думку, має специфічні, особливі характеристики, починаючи від особливого об'єкта та об'єктного складу (неповнолітній та неповноліття як правова база ювенальної юстиції), особливих

---

¹⁰⁰ Симакова И. В. Ювенальная юстиция. Москва: Лесная страна, 2010. С. 3.

спеціалізованих судових установ, процедурних норм, що регламентують процес розслідування, спеціальних заходів кримінально-правової дії, та закінчуючи специфічними несудовими органами (комісії у справах неповнолітніх, уповноважений з прав дитини, органи опіки тощо) та правоохоронними структурами, створеними для профілактики правопорушень неповнолітніх.

Саме тому важливою методологічною проблемою визначення суті інституту ювенальної юстиції виступає характеристика об'єкта ювенальної юстиції. Філософсько-правове осмислення розглядуваного нами феномену зумовлює доцільність розкриття особливостей статусу та характеристик неповнолітніх як такого об'єкта. Наприклад, російський правознавець А. Р. Габуєв вважає, що специфічне поняття ювенальної юстиції відрізняє її від загальної юстиції, створюючи ступінь її автономності, а специфікою ювенальної юстиції є той факт, що вона оснований на юридичному понятті неповноліття, що формує правові межі організації, компетенції, способів і форм здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх¹⁰¹. Підхід до визначення особливостей неповнолітніх як об'єктів ювенальної юстиції на основі узагальнення їх місця у правовій системі суспільства демонструє і російська дослідниця проблем ювенальної юстиції Е. Б. Мельникова. Вона вважає, що особливий статус неповнолітнього визначається станом його цивільної дієздатності, тобто можливістю реалізувати в повному обсязі передбачені

---

¹⁰¹ Габуєв А. Р. Ювенальная юстиция: теоретико-правовой аспект. *Управленческое консультирование*. 2014. № 3. С. 39–40.

Конституцією та іншими законами країни суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки¹⁰².

Варто звернути увагу на дослідження проблем функціонального стану ювенальної юстиції в контексті реалізації основних принципів ювенального права Н. М. Крестовською. В одній із своїх праць вона акцентує увагу на інформаційній функції ювенального права, що проявляється у визначенні інформації про неповнолітнього, яка значною мірою є новою і для самих неповнолітніх, і для суб'єктів ювенальної юстиції (батьків, вчителів, вихователів, правоохоронців) та актуалізує потребу визначення поняття «дитина» (неповнолітній). Визначаючи граничною віковою межею неповноліття досягнення особою 18-річного віку, Н. М. Крестовська не вважає такий підхід ідеальним, але зазначає, що «сама наявність його сприятиме уніфікації уявлень про межу дитинства та дорослості, що має важливе практичне значення для механізму правового та загальносоціального регулювання відносин у сфері захисту прав дитини. Ювенальне право містить інформацію про правовий статус дитини, зокрема про систему прав дитини та гарантій їх реалізації, про систему державних та соціальних інституцій, покликаних піклуватись про дитину»¹⁰³.

Як було зазначено вище, ювенальна юстиція виступає у вигляді процесу здійснення правосуддя, передусім кримінального. Саме тому дослідники розглядуваного феномену й акцентують увагу на кримінальній його складовій. У межах таких наукових розробок значну увагу

---

¹⁰² Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие.

¹⁰³ Крестовська Н. М. До питання про функції ювенального права. С. 182.

звертають на характеристику неповнолітніх як об'єкта ювенального кримінального права. До прикладу, вітчизняна дослідниця Т. І. Дмитришина розглядає їх як специфічну соціальну групу, яка володіє особливим правовим статусом, у зв'язку із чим вони й виступають особливим об'єктом кримінально-правових відносин¹⁰⁴. «Гарантії прав і законних інтересів неповнолітніх залежать, по-перше, від ролі і значення цієї соціальної групи, об'єму прав і обов'язків, що належать їм; по-друге, від соціально-психологічних особливостей неповнолітнього віку, – зазначає Т. І. Дмитришина, – правове положення неповнолітнього обумовлює необхідність диференціації покарання, а соціально-психологічні особливості неповнолітнього віку – його індивідуалізацію відносно неповнолітнього суб'єкта кримінально-правових відносин»¹⁰⁵.

Т. І. Дмитришина вважає, що такий особливий статус неповнолітньої особи варто враховувати під час визначення покарання за скоєні кримінальні злочини. При цьому важливо вказати на особливості тих ознак, що характеризують суб'єкта ювенальних кримінально-правових відносин. До них правознавець зараховує такі:

а) ті, які впливають на оцінку характеру і ступеня суспільної небезпеки, виходячи із суб'єктивної сторони діяння (форма вини як продукт розумово-вольової діяльності особи, мотивація як її процес і результат тощо);

б) ті, що характеризують основні соціальні цінності особи, ступінь узгодженості властивостей особи, які

---

¹⁰⁴ Дмитришина Т. І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх. С. 384.

¹⁰⁵ Там само. 385.

виявилися в діянні, з основною орієнтальною позицією особи (поведінкова характеристика за тривалий період часу у сфері провідної діяльності, дозвілля, реалізації основних соціальних ролей тощо);

в) ті, що стосуються початкових демографічних характеристик, які впливають на соціальний статус і тенденції розвитку особи (зокрема стосовно неповнолітніх характеристика сімейно-побутового середовища, що може істотно скоректувати висновок про межі відповідальності підлітка за власну поведінку);

г) ті, що належать до особливостей психології підлітка, зокрема ступеня деформації загальновікових особливостей, що також може впливати на ступінь і характер відповідальності (затримка інтелектуального розвитку, розвитку волі тощо);

д) фізичні характеристики, що стосуються спотворень й екстремальних ситуацій в умовах життя і виховання, які, навіть не впливаючи на характер і ступінь відповідальності, релевантні, проте для вибору міри кримінально-правового характеру¹⁰⁶.

Вітчизняний правознавець Є. М. Гідулянова розглядає три групи неповнолітніх осіб, з огляду на їхній вік та правовий статус. «Як відомо, до неповнолітніх належать особи, що не досягли вісімнадцятирічного віку. У коло таких осіб входять:

1) особи, що не досягли одинадцятирічного віку;

---

¹⁰⁶ Дмитришина Т. І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх. С. 386–387.

2) особи, що вчинили суспільно небезпечне діяння у віці від 11 років до досягнення віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності;

3) особи, які вчинили злочин у віці, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності, але до досягнення повноліття (18 років)¹⁰⁷. Щоправда, тут потрібно зазначити, що до широкого узагальнення дослідниць не йде, обмежившись суто кримінальною стороною справи, абстрагуючись від проблем цивільного чи адміністративного законодавства. Та все-таки Є. М. Гідулянова прагне довести, що специфіку неповнолітніх як об'єктів ювенальної юстиції слід пов'язувати із психофізіологічними особливостями, що властиві кожному з вікових періодів. «Оскільки кримінально-процесуальне право є засобом реалізації норм матеріального (кримінального) права, то й поділ кримінальним законодавством неповнолітніх на вікові групи повинен мати у кримінальному процесі своє відображення», – зазначає вона¹⁰⁸.

Досліджуючи особливості здійснення кримінальних процесуальних процедур за участю неповнолітніх (особливі порядок виклику, провадження слідчих дій, суб'єктний склад учасників проваджень, застосування заходів кримінально-процесуального примусу тощо), Є. М. Гідулянова справедливо відзначає, що «завдання кримінального провадження щодо неповнолітніх слід розглядати не тільки в контексті забезпечення гарантій захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів, а й крізь

---

¹⁰⁷ Гідулянова Є. М. Малолітня особа як учасник кримінально-процесуальних правовідносин. С. 42.

¹⁰⁸ Там само. С. 43.

призму мети такого провадження, що, передусім, полягає у пошуку шляхів перевиховання та ресоціалізації неповнолітнього, коли не тільки обрані щодо неповнолітнього заходи, а й саме провадження повинно мати виховне значення»¹⁰⁹. У такий спосіб вказується на превентивне значення ювенальної юстиції як важливого процесу у справі формування особистості неповнолітнього, насамперед у межах становлення важливих елементів її світогляду на рівні розвитку правосвідомості такої особи.

Виявляючи особливості статусу неповнолітньої особи як об'єкта ювенальної юстиції, потрібно відзначити, що важливим є підхід до неї з позицій аналізу і її психофізичних властивостей, і специфічного соціального статусу, що визначається характеристиками процесу соціалізації неповнолітніх. Важливими є особливості формування світогляду, первинних принципів осягнення навколишнього світу та його оцінки, що визначається і внутрішньо притаманними фізіологічними властивостями, котрі формують психіку, і впливом оточення, яке може зумовлювати або прогресивний характер становлення особистості в духовному сенсі або, навпаки, виникнення девіацій серед неповнолітніх, що може бути ознакою формування аморальних принципів поведінки.

Філософсько-правовий підхід до інституту ювенальної юстиції передбачає також і виявлення тих її характеристик, реалізація яких реально впливає на формування світоглядних принципів неповнолітніх при їх майбутньому переході до вищої вікової групи. Тут варто відзначити

---

¹⁰⁹ Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. С. 365.

гуманізацію дій стосовно неповнолітніх осіб, що виявляється в запобіганні правопорушенням та ресоціалізації неповнолітніх як мети ювенальної юстиції.

Ця специфіка ювенальної юстиції проявляється в тому, що ми маємо справу із специфічним поєднанням регулятивного впливу на об'єкт ювенальної юстиції в особі неповнолітніх як за допомогою юридичних (особливими умовами виникнення та формування змісту прав та обов'язків, їх застосування, специфікою санкцій та способів їх реалізації), так і морально-етичних (превентивні та відновні заходи виховного характеру) норм, що визначається сутністю здійснення ювенального правосуддя.

Дослідниця проблем впровадження ювенальної юстиції в Україні І. Я. Мокрицька звертає увагу на наявність індивідуалізованого виховання при здійсненні ювенального правосуддя. «Цей підхід оснований на двох ідеях: по-перше, підлітки за розвитком ще не здатні повною мірою усвідомлювати свої вчинки; по-друге, вони піддаються впливу, їх ще можливо перевиховати, щоб у майбутньому в них не було бажання вчиняти будь-які правопорушення. Таким чином, в ювенальній юстиції правопорушник важливіший, ніж саме правопорушення», – зазначає вона¹¹⁰. Отже, вкотре ми переконаємось у наявності тих специфічних обставин реалізації основних завдань ювенальної юстиції, які актуалізують специфічний підхід до її суб'єкта в особі неповнолітніх.

Вітчизняна дослідниця питань ювенальної юстиції Н. М. Крестовська у своїх працях приділяє чимало уваги

---

¹¹⁰ Мокрицька І. Я. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. С. 58.

проблемам становлення особливого її об'єкта, яким є неповнолітня особа. Розглядаючи неповнолітню особу у специфічному психофізіологічному, соціальному та правовому статусі, вона використовує поняття «дитина», розуміючи, що неповнолітні – це також діти. Відповідно вона керується ст. 6 Сімейного кодексу України, яка фіксує вікові параметри дитини:

1) правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття;

2) малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Варто зазначити, що в авторській аргументації фіксується особливий статус дитини, що виступає підставою формування особливих правових відносин. «Процеси фізичного, інтелектуального, духовного розвитку дитини, її соціалізації є об'єктом не тільки соціального, але й широкого правового впливу з боку сім'ї, громадських організацій, держави, – стверджує Н. М. Крестовська, – предметом правового регулювання ювенального права є суспільні відносини, об'єктом яких є виживання, повноцінний розвиток, належне виховання підростаючого покоління, а суб'єктами – з одного боку – діти, а з іншого – дорослі як окремі фізичні особи, на яких покладений обов'язок піклуватись про дітей, юридичні особи, до сфери діяльності яких належить робота з дітьми, держава як суб'єкт, контролюючий та гарантуючий реалізацію норм ювенального права»¹¹¹.

---

¹¹¹ Крестовська Н. М. Формування ювенального права в Україні. С. 11.

Своєрідність особи неповнолітнього як учасника правових відносин у суспільстві визначає функціонування інституту ювенальної юстиції на певних принципах, які повинні регулювати не лише здійснення правосуддя, але й формування особистості на демократичних засадах. Ці принципи вітчизняна дослідниця Н. М. Крестовська трактує як галузеві. Методологічне значення такого підходу до правового супроводу неповнолітніх полягає в тому, що в такому випадку маємо справу з визначенням тих основних положень, котрі можуть сприяти імплементації тих загальновідомих міжнародних стандартів діяльності державних структур стосовно неповнолітніх. Розглядувані Н. М. Крестовською галузеві принципи вводять в систему ювенальної юстиції важливі елементи морально-етичного спрямування, фіксують потребу активного захисту прав і свобод неповнолітніх, які повинні гарантуватись відповідно до основних засад національного та міжнародного ювенального права. До таких принципів вона зараховує:

- принцип пріоритетності прав дитини;
- принцип рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їх народження або актуального стану (раси, національності, віросповідання тощо);
- принцип пріоритетності сімейних форм виховання дитини;
- принцип протекціонізму, який виявляється у праві дитини на особливу турботу і допомогу з боку сім'ї, суспільства, держави для усунення тієї фактичної нерівності, якої дитина зазнає через свою фізичну та соціальну незрілість;
- принцип обов'язковості підготовки до дорослого життя;

- принцип поваги і толерантності;
- принцип забезпечення участі дітей у суспільному житті;
- принцип «*agens patria*», тобто прямої державної опіки над дитиною;
- принцип позитивної дискримінації, який полягає, по-перше, у встановленні мінімального віку, з якого можливо притягнути дитину до юридичної відповідальності, по-друге, у пом'якшених формах юридичної відповідальності, по-третє, у можливості звільнення від неї із вжиттям виховних заходів;
- принцип заохочення інституцій громадянського суспільства до дій в інтересах дітей, зокрема шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг¹¹².

Російський дослідник А. Р. Габуєв схильний вважати, що особливий статус неповнолітніх визначає специфіку тих завдань, які потрібно вирішувати в межах правового супроводу представників цієї вікової групи та які полягають не тільки у кримінальній, але й у чіткіше вираженій соціально орієнтованій та світоглядній проекції. Здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх передбачає, отже, не тільки заходи карального характеру, але й розв'язання проблем ресоціалізації правопорушника, формування світогляду, насамперед правосвідомості. А. Р. Габуєв порушує питання про особливий статус неповнолітніх (дітей) у випадках, коли не йдеться про деліктний характер їхньої діяльності, а фіксуються суто суб'єктно-об'єктні відносини, що спричиняють порушення їхніх прав. Він

---

¹¹² Крестовська Н. М. Принципи ювенального права України. С. 64–72.

вважає, що в такому разі має існувати надійний та особливий механізм захисту неповнолітніх як особливої соціальної групи. «Будучи однією з найбільш незахищених груп населення, діти часто стають жертвами недобросовісних батьків, посадовців і громадян, безкарно порушують їхні права і свободи, а нездатність дітей самостійно захищати свої права і законні інтереси, недоступність для них кваліфікованої допомоги юристів, адвокатів та інших фахівців диктує необхідність визначення надійного та дієвого механізму захисту їхніх прав і законних інтересів»¹¹³.

Становище неповнолітнього в межах ювенальних правовідносин визначається насамперед його правовим статусом. Останній поділяється на загальний статус неповнолітньої категорії осіб і статус конкретного неповнолітнього суб'єкта правовідносин. За визначенням Н. М. Крестовської, «правовий статус дитини (ювенальний статус) – це динамічна система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права – дитини»¹¹⁴. Потрібно зазначити, що наявність такого специфічного статусу неповнолітнього, з одного боку, надає неповнолітнім широкі можливості для реалізації прав, свобод та інтересів, а з іншого – зменшує відповідальність, коли порівняти з дорослими, встановлює високий ступінь їх захисту державою, необхідний для їхнього добробуту.

---

¹¹³ Габуев А. Р. Ювенальная юстиция: теоретико-правовой аспект. С. 39.

¹¹⁴ Крестовська Н. М. Ювенальний правовий статус. С. 282.

Філософське осмислення ювенальної юстиції як соціально-правового феномену передбачає застосування парадигмально-доктринального підходу до нього. Саме тому актуальним методологічним чинником стає аналіз низки концептуальних теоретичних систем, що визначають основні характеристики здійснення на тільки караючого правосуддя стосовно неповнолітніх правопорушників, але й превентивних заходів запобіжного спрямування, що впливають на цю вікову категорію, утримуючи їх від протиправних діянь.

Можна погодитись з думкою провідного вітчизняного фахівця з проблем ювенальної юстиції Н. М. Крестовської, яка вважає, що «методологія ювенально-правових досліджень визначається як багаторівнева система, що включає рівень парадигм, рівень підходів, рівень методів та принципів (які виступають як вихідні посилки методів), рівень концептів»¹¹⁵. У своїх дослідженнях Н. М. Крестовська відзначає основні історично сформовані ювенально-правові доктрини, аналізує і ті, що втратили актуальність зі зміною політико-правових акцентів у функціонуванні сучасного суспільства, та визначає пріоритетні елементи парадигмально-доктринального підходу до явища ювенальної юстиції¹¹⁶. Узагальнюючи свій підхід до вирішення важливого методологічного питання, яке полягає у визначенні пріоритетності у

---

¹¹⁵ Крестовська Н. М. Методологічні засади дослідження ювенального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 216.

¹¹⁶ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис.; Крестовська Н. М. Перспективи ювенальної юстиції в Україні; Крестовська Н. М. Доктрини ювенального права. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* / голов. ред. С. В. Ківалов; МОН України, ОНЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. С. 74–82.

формуванні основних положень сучасної вітчизняної ювенальної юстиції, вона вважає, що «впродовж багатомісячної традиції правового регулювання відносин між поколіннями сформувались три ювенальні метадоктрини – патерналістська, протекціоналістська та автономістська. Сучасне ювенальне право демонструє їх змішування і в подальшому буде визначатись і одночасно визначатиметься нестійким, незбалансованим співвідношенням указаних доктрин»¹¹⁷. Звернімо увагу на те, що патерналізм у ювенальному праві може передбачати як повну владу батька над дитиною (доктрина *patria potestas* (влада батька)), так і захист неповнолітніх державною владою з одночасним обмеженням влади батька над дитиною (доктрина *parens patriae* (держава в ролі батька)); протекціоналізм визначає неповнолітнього суб'єктом, якому допомагають і поведінку якого коригують дорослі та є підґрунтям основоположного дитячого правового стандарту – Конвенції про права дитини; автономізм виходить з того, що кожний неповнолітній є певною особистістю і не може вважатися ані власністю своїх батьків, ані власністю суспільства, ані власністю держави¹¹⁸.

З'ясування методологічних засад філософсько-правового аналізу інституту ювенальної юстиції актуалізує потребу визначення принципів положень, що регулюють правові процеси та стосуються комплексного формування особистості неповнолітніх, враховуючи становлення їхньої правосвідомості. Деталізація таких важливих теоретичних

---

¹¹⁷ Крестовська Н. М. Доктрини ювенального права. С. 81.

¹¹⁸ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис.

положень, що напряду пов'язані з формуванням доктринально-парадигмального статусу ювенального права, у сучасній вітчизняній та зарубіжній правознавчій науці здійснюється залежно від вибору тих чи інших системно-кваліфікаційних підходів до цього феномену. Наприклад, російська дослідниця Е. Б. Мельникова виділяє такі принципи ювенальної юстиції: а) переважно охоронну її орієнтацію; б) соціальну насиченість ювенальної юстиції; в) максимальну індивідуалізацію судового процесу в межах ювенальної юстиції¹¹⁹. Ширше тлумачить суть принципів ювенального права в одному з численних своїх досліджень Н. М. Крестовська. Вона наводить свою класифікацію, виходячи з галузевого підходу до правових явищ. Проте, зазначимо, наведення великої кількості принципів, подекуди переведення доктринально-парадигмальних теоретичних конструкцій у статус принципів не дозволяє сформуванню цілісного бачення принципу права як своєрідної підстави формування структури ювенальної юстиції¹²⁰.

Відзначимо, що важливе значення для вибору засобів здійснення ювенального правосуддя мають ті особливості ювенального права, котрі складаються в межах певного цивілізаційного чи етнонаціонального культурного простору. Можна погодитися з думкою Н. М. Крестовської, що «магістральна мета ювенально-правового регулювання, як видається, є наскрізною і полягає у правовому забезпеченні біологічного та соціального відтворення нових поколінь, що є гарантією виживання та розвитку суспільства. У рамках традиції ювенально-правового

---

¹¹⁹ Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие.

¹²⁰ Крестовська Н. М. Принципи ювенального права України. С. 64–72.

регулювання може бути виокремлено декілька традицій правових інститутів і навіть окремих правових норм»¹²¹. Серед таких традицій відзначено: а) традицію сімейних форм виховання дитини, що основана на визнанні сімейного виховання неповнолітніх найприроднішим способом впливу на цю категорію осіб; б) традицію, що ґрунтується на визнанні пріоритетної значущості охорони життя і здоров'я неповнолітніх як підстави налагодження взаємозв'язків суб'єктів ювенальної юстиції; в) традицію охорони майнових прав, що відображена в сучасній вітчизняній правовій практиці та встановлює заборону відчуження прав неповнолітніх на нерухоме майно без дозволу органів опіки і піклування; г) традицію особливої юридичної відповідальності неповнолітніх¹²².

Уже перший побіжний погляд на згадані традиції ювенально-правового регулювання дає змогу зробити висновок, що вони були сформовані в межах патерналістської і пропорційної правових доктрин та фактично являють собою спроби відстоювати каральні методи і своєрідно творять ядро парадигми індивідуалізації ставлення до неповнолітнього правопорушника, а тому не можуть відігравати позитивне значення у формуванні сучасного інституту ювенальної юстиції.

Важливим доктринальним обґрунтуванням ювенальної юстиції як комплексного філософсько-правового явища виступає доктрина розуміння, що безпосередньо формує важливий напрям становлення

---

¹²¹ Крестовська Н. М. Традиція ювенально-правового регулювання в Україні. *Право і громадянське суспільство*: науковий журнал: електронне видання. 2013. № 1. С. 51.

¹²² Там само. С. 51–53.

неповнолітніх правовими суб'єктами, до яких належать і представники правоохоронної системи, і соціальні працівники, які відображають стан розвитку громадянського суспільства. Російський правознавець М. Р. Арпентьева вважає, що «доктрина розуміння спрямована на формування, підтримку, відновлення і розвиток соціальності суб'єкта, зокрема суб'єкта, що потрапив у важку життєву ситуацію. Вона припускає необхідність системного, багаторівневого і багатоаспектного розгляду соціальної роботи як діалогу соціального працівника, клієнта, державних і недержавних організацій з приводу існуючих у клієнта труднощів функціонування, розвитку і самореалізації в конкретному соціумі»¹²³.

Наведене теоретичне обґрунтування важливого елемента ювенальної юстиції (відновного правосуддя) полягає у виявленні особливостей впливу на неповнолітніх у процесі формування їх як членів соціальної спільноти. Передусім це стосується процесів ресоціалізації особистості в межах відновного правосуддя як елемента ювенальної юстиції. М. Р. Арпентьева цілком справедливо наголошує, що ця доктрина дає змогу не тільки зрозуміти ставлення ювенальних юридичних інституцій до неповнолітнього правопорушника та процесів його виправлення, але й визначати місце у процесах правосуддя найближчого оточення неповнолітніх, органів правосуддя. «Розуміння як процес і результат осмислення людини, ситуацій її життєдіяльності і взаємин передбачає організацію перетворюючої діалогічної взаємодії... всіх

---

¹²³ Арпентьева М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. С. 16.

учасників (ре)соціалізації особистості в напрямі покращення якості її життя, а також життя пов'язаних з нею структур, суспільства в цілому», – стверджує вона¹²⁴.

Доктрина розуміння виступає важливим методологічним принципом аналізу філософсько-правового виміру інституту ювенальної юстиції тому, що своїм основним завданням вона бачить реалізацію процесу визначення тих напрямів у правовій системі, котрі реально формують світоглядну позицію неповнолітніх на засадах пріоритету шляху їх соціалізації (ресоціалізації).

Ця доктрина становить основу відновного правосуддя та допомагає розв'язати низку проблем. По-перше, це проблема визначення суті конфлікту між неповнолітнім правопорушником та жертвою його злочинних дій. По-друге, вирішення цього конфлікту на медіаційній основі, коли увагу акцентують на реабілітаційній роботі з усіма його суб'єктами. Слушною вважаємо думку М. Р. Арпентьевої, що в такому разі варто виходити з констатації того, що а) злочин порушує нормальну життєдіяльність та роботу свідомості всіх його учасників, б) правопорушник повинен бути реабілітованим та інтегрованим у суспільство для понесення соціальної відповідальності та компенсації збитків та в) потрібно відновити порушені злочином зв'язки правопорушника із суспільством¹²⁵.

Варто звернути увагу й на те, що розглядувана нами доктрина відповідає новітнім тенденціям розвитку

---

¹²⁴ Арпентьева М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России.

¹²⁵ Там само. С. 18.

ювенальної юстиції та пов'язана з появою явища так званого «велферизму», яке відображає соціально-підтримуючий підхід до проблем девіантності неповнолітніх, ґрунтується на визнанні державної відповідальності за тих, хто скоїв правопорушення, та запереченні застосування до них суворих заходів карального спрямування. До таких новітніх тенденцій схильні зараховувати: а) декриміналізацію діяльності неповнолітніх, б) реалізацію принципу «мінімуму репресій»; в) пріоритет превенції (запобігання) злочинності; г) формування альтернативної відновної юстиції; ґ) становлення ліберально-демократичної правосвідомості¹²⁶. Потрібно зазначити, що історично сформовані доктрини ювенального права як основи ювенальної юстиції фактично спричинилися до вироблення цілісних наукових парадигм як своєрідних сукупностей принципів, що сприяли виробленню специфічного ювенально-правового світорозуміння у вигляді наукової парадигми.

Важливе значення у формуванні методологічних підстав філософсько-правового осмислення феномену ювенальної юстиції відіграє процес визначення основних цілісних та усистематизованих концепцій, схвалених і визнаних сучасною правовою наукою як парадигми. Ці парадигми формують наше сприйняття реальності, встановлюють пріоритети і визначають ключові питання, з якими має справу ювенальна правова система. Важливе значення мають доктрини ювенального права, сутність яких ми вже

---

¹²⁶ Комарницький А. В. Научно-правовое обоснование системы «Ювенальная юстиция» и учебной дисциплины «Основы ювенальной юстиции». С. 142–143.

розглядали вище і які фіксують базові принципи формування специфічного концептуального підходу до аналізу феномену здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх осіб.

Зазначимо, що доктринально-парадигмальний аналіз ювенальної юстиції дає нам змогу вичленити дві основні її парадигми, котрі в сучасних умовах широко застосовуються як у виробленні теоретичних положень ювенального права, так і у практичній правоохоронній діяльності в межах здійснення ювенального правосуддя. Розглядаючи ці парадигми, потрібно відзначити, що, по-перше, вони фіксують конкретно-історичні умови розвитку суспільства, які визначають загальну специфіку трактування суб'єктно-об'єктних правових відносин, що складаються в ньому. По-друге, вони представляють відмінні підходи до неповнолітніх як об'єкта ювенальної юстиції. По-третє, вони визначають зміст та характерні особливості інституційної складової ювенального правосуддя.

Перша із парадигм ювенальної юстиції ґрунтується і на доктрині держави-батька (*parens patriae*), і на медичній інтерпретативній моделі правосуддя (правопорушення як вияв внутрішніх психологічних проблем неповнолітнього та проблем міжособистісних відносин), а також виходить з положень так званого «караючого правосуддя», в основі якого лежить пріоритетність кримінального покарання за протиправні діяння. «У каральній парадигмі найменшою мірою присутні цілі реабілітації, – зазначає з цього приводу американський дослідник проблем ювенальної юстиції Г. Бейзмор. – Крім того, ця парадигма розширює значення

формальної ворожнечі сторін, визначення винного і відповідних наслідків у вирокі»¹²⁷.

Іншу парадигму ювенальної юстиції в сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній і філософсько-правовій науці схильні пов'язувати з реалізацією принципу індивідуалізації ставлення до неповнолітніх. Російська дослідниця М. Р. Арпентьева називає цю парадигму парадигмою реабілітації та захисту, що основана на медичній моделі та пояснює злочинну поведінку проявом симптому прихованих порушень у психіці суб'єкта. На її думку, за таких умов здійснюється «вплив на злочинця шляхом індивідуалізації ставлення, виключаючи інших учасників, ігнорування проблеми відповідальної поведінки неповнолітнього правопорушника»¹²⁸.

Згадуваний уже Гордон Бейзмор піддав критиці цю реабілітаційну парадигму, вважаючи її патерналістською за суттю, якій властива правова невизначеність щодо своєї тривалості та інтенсивності застосовуваних заходів. «Водночас як ефективність індивідуального підходу у досягненні цілей реабілітації часто ставиться під сумнів, інші очікування зовсім не беруться до уваги, – зазначав він. – Зокрема, підхід індивідуалізації поведінки формально не вважає за потрібне покарання або, інакше кажучи, осуд злочинної поведінки і створення відповідних наслідків для

---

¹²⁷ Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции. *Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития*. Москва: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2004. Вып. 1. URL: <http://sprc.ru/wp-content/uploads/2012/08/Бэйзмор-Гордон-Три-парадигмы-ювенальной-юстиции.pdf> (дата звернення: 22.04.2020).

¹²⁸ Арпентьева М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. С. 17.

злочинця. Цей підхід не відводить ніякої ролі ювенальному правосуддю в підвищенні безпеки суспільства. У підсумку, спеціалісти, що ухвалюють рішення у сфері ювенальної юстиції, виявилися непослідовними у здійсненні функцій покарання і задоволенні потреби суспільства в безпеці»¹²⁹.

Третя парадигма ювенальної юстиції відображає ті кардинальні зміни, що відбулися в розвитку світової цивілізації в сучасних умовах, коли вищим пріоритетом вважається людина, її цінність та гідність. З огляду на це і з'являється відновна парадигма ювенальної юстиції. «Реформи, які рухають систему до нової парадигми, повинні звернутися до суті правосуддя, пропонуючи нове розуміння проблеми підліткової злочинності та підтримуючи конкретні альтернативи і індивідуалізації звернення, і каральним заходам, – відзначає Гордон Бейзмор. – Парадигмальна реформа здатна також змінити контекст, у якому здійснюється правосуддя, змінюючи ролі безпосередніх і можливих учасників цього процесу»¹³⁰.

Ця парадигма відома під назвою «відновного правосуддя». Звернімо увагу на те, що однозначного визначення її суті у вітчизняному правознавстві немає. Скажімо, вітчизняний дослідник Ю. І. Микитин наводить низку визначень цього поняття, починаючи від специфічного філософсько-правового підходу та громадського руху за переорієнтацію кримінального процесу та завершуючи тлумаченням його як процедури

---

¹²⁹ Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции.

¹³⁰ Там само.

діалогу між правопорушником та потерпілим¹³¹. «Виокремлення «відновної парадигми» не є простим підтвердженням наявності відповідної філософсько-правової категорії чи спеціальних прийомів, методів вирішення кримінальних конфліктів, а є відокремленою концепцією, яка має власну концептуально-методологічну основу, схематичну постановку та вирішення відповідної наукової проблеми, яка має кримінально-правовий характер», – з такою думкою у своєму дослідженні виступає вітчизняний дослідник Р. Ф. Аракелян¹³².

Варта уваги й думка Гордона Бейзмора, що «концептуальні рамки відновного правосуддя також тісно пов'язані з виникаючими теоретичними перспективами ролі розумного винесення санкцій і важливості громадянської участі для вирішення проблеми злочинності та зміцнення норм співжиття»¹³³. Визначення відновного правосуддя вітчизняним правознавцем Ю. В. Терещенком як специфічного підходу до вирішення правових проблем, що визначається специфічними відносинами правових інституцій та суб'єктів правової системи, ґрунтоване на твердженні, що «програми відновного правосуддя ґрунтуються на базовому принципі про те, що злочинна поведінка не лише порушує закон, але також завдає

---

¹³¹ Микитин Ю. Сутність, історичне підґрунтя та форми відновного правосуддя. *Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень*. 2012. № 1-4. С. 66.

¹³² Аракелян Р. Ф. Деякі історичні аспекти концептуальних засад відновного правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Юридичні науки. 2015. Т. 3, вип. 2. С. 66

¹³³ Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции.

потерпілим і усій громаді різну шкоду»¹³⁴. Про значення парадигми відновного правосуддя у своєму дослідженні пише і М. Р. Арпентьева: «Відновне правосуддя, звернене до подання про відповідальності правопорушника, дозволяє відділити функцію вирішення справи (включаючи визначення винного, задоволення інтересів жертви і призначення санкцій) від професійних судових процедур»¹³⁵. Н. М. Крестовська до наведених вище парадигм феномену ювенальної юстиції додає ще соціально-еволюційну, яку вважає відправним пунктом постановки і вирішення проблематики ювенального права, посилаючись на висновки зарубіжних психологів та педагогів. Щоправда, вона не наводить філософсько-правової аргументації, зводячи свої висновки лише до характеристики різноманітних підходів до феномену ювенальної юстиції¹³⁶.

Як бачимо, вітчизняне та зарубіжне дослідження феномену ювенальної юстиції в її філософсько-правовому вимірі можливе тільки на засадах визначення доктринально-парадигмальних основ функціонування ювенального права з акцентом на специфічній природі його об'єкта, яким виступають неповнолітні особи.

---

¹³⁴ Терещенко Ю. В. Відновне правосуддя як напрямок захисту неповнолітніх. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 186.

¹³⁵ Арпентьева М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. С. 17.

¹³⁶ Крестовська Н. М. Методологічні засади дослідження ювенального права України. С. 216.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

У ДОСЛІДЖЕННІ

ІНСТИТУТУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

2.1 Філософія виховання як запорука формування правової поведінки громадянина в суспільстві

Філософський підхід до виховання лежить у широкому культурологічному та освітньому полі. Синтезуючий характер, котрий показаний у практичній філософії, засвідчує реальну картину філософського виховання як такого, вміщує футурологічні процеси, а також інтелектуальні розвідки. Сьогодні, як ніколи, необхідна філософія виховання особистості, оскільки вона поєднує соціально-культурні традиції, старається дослідити в широкому спектрі всю багатоаспектність виховання. Потрібно сказати, що рефлексія філософії виховання зосереджує складні й неодноманітні формотворення сучасної культури, права та освіти.

Дослідження інституту сім'ї як першооснови, в якій закладається «здорове зерно» виховного процесу дитини та родинного спілкування, дає змогу в повному обсязі здобути загальні уявлення про світ та закласти фундамент світоглядного процесу на ранніх стадіях формування свідомості дитини. Саме тому філософія виховання перебуває в площині міждисциплінарних досліджень, котрі надають можливість досягнути глибинний світ наукових досягнень не тільки філософії, але й соціології, психології, етики та естетики, логіки, права тощо.

Сім'я, родина, родинне виховання виступають об'єктом дослідження різноманітних наук, а отже, є частиною кожної з них. Тому на інститут сім'ї покладено велику відповідальність, оскільки правильні настанови, прив'язка батьками до культурних та національних традицій дасть змогу сформувати в дитини духовні цінності, правильне уявлення правової реальності, правової культури та правосвідомості.

Філософський підхід до поняття «виховання» лежить у площині гносеологічного розуміння, оскільки що більше людини пізнає чи хоче пізнати навколишню дійсність, то більше в ній проявляється внутрішня екзистенція, що охоплюється на рівні філософської рефлексії. Тому вивчення родинного виховання визначає в глобальному розумінні ресурс усіх внутрішніх можливостей самої людини та здатність її сприймати ці можливості.

На нашу думку, поняття «сім'я» охоплює увесь культурний, правовий, соціальних, виховний процес та віддзеркалює ступінь соціальної групи, у якій кожен наділений рівним правом голосу, що дає змогу об'єднати всіх членів сім'ї. Ті соціальні зразки, абстрактна модель поведінки, які здобуваються в сімейних відносинах, згодом передаються самій дитині та формують у ній реальне уявлення про правову поведінку загалом.

Потрібно сказати, що процес становлення правової поведінки в суспільстві відбувається не тільки в межах цілеспрямованої діяльності, але й під впливом соціальної та правової реальності. Важливо відстежити прояв правомірної поведінки як цілеспрямованого процесу філософсько-соціального відтворення людини через її самоствердження в сукупності суспільних відносин.

У процесі багатовікової людської цивілізації людина стикалася з різноманітними проблемами і всередині суспільної групи, і поза нею. Основним завданням людини в різні часи було зрозуміти, як саме можна унормувати життя зсередини. Згодом вона дійшла висновку, що найкращий спосіб – це формальні і неформальні правила поведінки, котрі закладаються на основі переконання під впливом морально-етичних критеріїв обов'язку, відповідальності й совісті, які стали найважливішою спонукальною силою активної суспільно правомірної поведінки людини в природно-правовому просторі.

На нашу думку, чітка і злагоджена поведінка таких моральних чеснот, як совість, моральний обов'язок, доброзичливість, відповідальність перед суспільством та перед самим собою, дає змогу сформувати у свідомості людини стійкі переконання, котрі виступають основою суспільно правомірної активної поведінки людини у сфері правового регулювання. Водночас суспільно активна поведінка людини в правовій сфері визначається наявністю сформованих та реалізованих у свідомості людини твердих переконань, які складаються на основі набутих нею правових знань, являючи собою особистісний момент засвоєння знань і втілення їх у свідомо вираженій лінії поведінки¹³⁷. Переконання постає як якісно новий елемент свідомості, подальший продукт впливу права на людину, що складається на основі глибокого засвоєння його знань про норми права¹³⁸.

---

¹³⁷ Боер В. М. Правовая информатизация общества и социология правового сознания. Москва, 2001. С. 64.

¹³⁸ Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: [учеб. пособие для вуз]. Москва: Форум: Инфра-М, 1998. С. 86.

Як зазначає український філософ і педагог П. Д. Юркевич, «осмислення виховного процесу через правничо-педагогічний підхід дає можливість усвідомити, що сама ідея та позиція школи християнського виховання виступала основою і послужила розробці його правовиховної теорії»¹³⁹. Він вважав, що перш ніж людина пізнає науку, знання, основи культури та виховання, суспільний уклад, вона повинна мати віру в Бога, найвищого морального чинника. Відтак морально-етичні та морально-правові механізми дадуть змогу в майбутньому виплекати в дитини любов до батьківщини, батьків, правильну поведінку в суспільстві. Учений наголошує на тому, що виховання має бути скероване на те, щоб об'єднати принципи істини й добра, котрі, на його переконання, є пріоритетними та визначальними для людини.

Категорію любові П. Д. Юркевич розглядав як моральне правило та дієву форму, раціоналізовану й узгоджену з особою, що супроводжується співпереживанням, повагою у ставленні до спільного блага, усвідомленим виконанням обов'язку¹⁴⁰.

Враховуючи той факт, що деякі аспекти формування та розвитку правової поведінки людини та громадянина розглядаються в межах не тільки теорії та історії права, але й часто-густо виступають предметом вивчення філософії права, соціології права, юридичної деонтології проте до сих пір немає чіткого підходу до вивчення питання

---

¹³⁹ Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями. Москва, 1869. С. 112.

¹⁴⁰ Там само. С. 112.

правомірної поведінки людини в якості моделі самореалізації людини.

На думку українського правознавця В. К. Бабаєва, «правове виховання охоплює різноманітну діяльність, котра торкається передачі правової культури, правового досвіду, правових ідеалів, а також механізмів розв'язання конфліктів в суспільстві, що передається від одного покоління іншому»¹⁴¹. Тому правове виховання, як і правова поведінка, основним завданням перед собою ставить розвиток правової свідомості людини.

Правове виховання можна розглядати у двох значеннях: у широкому – охоплює увесь повноцінний процес правової соціалізації особи в суспільстві, іншими словами – інтегрування окремо взятої особи в соціальну площину, так званий повноцінний процес «виховання» в усій його багатоманітності та наповненості; у вузькому – містить конкретний характер, що проявляється цілеспрямованістю та підвищенням правової культури людини, групи людей, а також суспільства загалом.

Наразі правовиховну роботу в умовах сучасного демократичного суспільства досліджено ще не достатньо як явище. Проблеми впливають зі самого суспільства і є складними за природною суттю, відповідно це вимагає ефективного соціального опрацювання. Із цього приводу українські науковці А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань наголошують, що «дійсно, на практиці важко встановити, якою мірою засвоєння правової культури, юридичних знань та їх утілення в реальній

---

¹⁴¹ Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юристъ, 2003. С. 318–319.

поведінці особистості можуть бути пов'язані, наприклад, із правовим вихованням, правовою освітою, а якою мірою – з іншими чинниками. Або ж, навпаки, якою мірою може бути пов'язане недостатнє правове інформування населення з допущеними правопорушеннями і, більше того, – вчиненими злочинами. В процесі оцінювання стану правовиховної роботи потрібно створити системний підхід, а також вивчення проблеми шляхом, створення конкретних соціологічних, соціально-психологічних та інших досліджень»¹⁴².

Вивчення питання правового виховання, за концепцією П. Д. Юркевича, безпосередньо пов'язано зі самою людиною, окремою індивідуальністю, особистістю, котра, щоб вийти на гідний рівень правової культури та свідомості, прагне оволодіти такими знаннями, які дали б змогу всебічно розвивати свою особистість та стати стійкою у своїх переконаннях, з чуттєвими і розумовими потребами, а також готовою служити спільному благу і виконувати вимоги справедливості¹⁴³. На думку автора, для освоєння вищої моральної школи, потрібно робити акцент на вищій моральний дух, який у християнській догмі показаний крізь призму правдивого поля діяння та має правниче втілення.

Сьогодні на процес формування мотивів суспільно-правомірної активної поведінки людини впливають її емоції. Оскільки залежно від того, наскільки повноцінно людина сприймає ідеї і принципи, залежить глибина її

---

¹⁴² Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2012. С. 48–49.

¹⁴³ Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями. С. 245.

переконань. Інакше кажучи, правові переконання є нерозривним зв'язком раціонального й емоційного, коли знання правових норм, органічно вплітаючись у психіку людини, викликають прояв її почуттів. Так, справедливі закони викликають у людей почуття поваги, довіри до них, стійке переконання в тому, що закон містить норми природного права¹⁴⁴.

Важливо наголосити, що процес правового виховання деякою мірою тісно пов'язаний із правовим навчанням. Адже, на нашу думку, виховання охоплюється навчальним процесом, а тому навчання саме по собі створює процес виховання, тому ці поняття слугують взаємним доповненням одне одного. Відмінність проявляється хіба за сферою впливу: виховання впливає в основному на емоційно-вольову, ціннісну, світоглядну сторону свідомості, а навчання – на когнітивно-раціональну, з метою інформаційно-ознайомчого впливу на людину.

На сьогодні більшість людей усвідомлено та добровільно забезпечує реалізацію, розпорядження норм права на основі абстрактно сформованих переконань у їх справедливості, гуманності та необхідності. На нашу думку, процес формування такої переконаності пролягає лише через прояв певних емоцій, переживань з приводу суспільного впливу. За таких умов можна говорити про єдність свідомості й поведінки людини, коли спостерігається певне органічне злиття здобутих знань, психологічних властивостей і відповідних цим знанням переконань, емоцій, вчинків, поведінки людини.

---

¹⁴⁴ Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества. Москва: Директмедиа Паблишинг, 2002. С. 83.

Відповідно до природно-правової теорії будь-яка поведінка буде правомірною, якщо людина, реалізуючи свої природні права, не порушуватиме аналогічних прав інших осіб¹⁴⁵. Філософською основою такого підходу є вчення про свободу як про природний стан людини та про її (людини) свободну волю. Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому. У наш час людина не може реалізувати всю свою свободу, оскільки сучасне суспільство визначає певні межі нормативно-правової поведінки, за які жодна людина не може переступати. Свобідна воля людини пов'язана з індивідуалізацією особи, дотриманням її власних життєвих установок, духовним збагаченням особистості.

Основний акцент у виховному процесі дитини має бути спрямований на розуміння та засвоєння загальнолюдських цінностей, до яких можна зарахувати: любов, віру, духовність, справедливість, гуманність, свободу, добро, релігію тощо. На нашу думку, любов до добра виступає тим моральним регулятором, котрий акумулює в собі природне розуміння, сприйняття, відчуття загальнообов'язкових правил спільноти, що, безумовно, є теоретичним накопиченням потенціалу в системі виховного процесу дитини. Тому батьки передусім мають усвідомити той факт, що саме вони є тим джерелом, у якому черпає свої знання свідоме, сутнісне, раціональне їхньої дитини. Потрібно постійно розвивати і прищеплювати дитині любов до самоосвіти, самопізнання чогось нового, якісного й необхідного для неї в конкретний час, аби усунути

---

¹⁴⁵ Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии / под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва: Спарк, 1998. С. 88.

суперечності між думками і діяннями, які, як ми знаємо, формують байдужість до пізнавального процесу, до отримання істинних знань.

Окрім закладення і формування освітнього процесу, батьки повинні закладати правила дисципліни, котрі є суттєвою формою діяння розуму та складовою частиною виховної методики. Дисципліна є початком й обов'язковою школою, яка дає найглибші знання і водночас закладає в дитини усвідомлене дотримання букви закону, наслідування порядку в суспільстві. Під дисципліною потрібно розуміти основну умову існування людської натури, особливо тоді, коли розум не керує людиною зсередини (несвідомо), а існує для того, щоб мораль мала перманентне право на життя.

Процес правового виховання, на думку П. Д. Юркевича, «починається зі становлення внутрішньої дисципліни, або вміння володіти собою. Це – наслідок вимог загальної справедливості, коли людина підкоряється загальній волі і загальному розумові, втіленим у дисциплінарних правилах»¹⁴⁶. Тому, вважає вчений, розум людини в її діяннях повинен відігравати основну роль, а саме процес осмислення того, що є правомірною поведінкою (ґрунтується на добрі, чесності, справедливості) та неправомірною поведінкою, котра суперечить загальним морально-правовим цінностям.

«Правова поведінка – це сукупність соціально значущих, виражених зовні у вигляді дій чи бездіяльності вчинків, що так чи інакше регламентуються нормами права

---

¹⁴⁶ Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями. С. 311.

і зумовлюють правові наслідки»¹⁴⁷. Тому правова поведінка людини полягає в глибокому засвоєнні правових знань, моделюванні стійких правомірних переконань, соціально активній поведінці людини. Правомірна поведінка людини залежить від достовірності і глибини набутих людиною знань про право та суспільно-правові явища з подальшим практичним застосуванням цих знань, а також від ступеня сформованого ціннісного ставлення у вигляді поваги, довіри до права.

Важливим моментом є ступінь впливу на людину філософсько-правового простору, ціннісних переконань і морально-етичного, духовного виховання. Тому ціннісний, емоційно-вольовий характер вагомо обмежений сферою реальної правової практики. Адже неможливо виховати в людині повагу до тих цінностей, котрі відсутні у громадській свідомості та діяльності людей, але проголошуються на словах, у бюрократичних схемах та демагогічних заявах.

Для реалізації ефективної правової поведінки людини в суспільстві потрібно не тільки використовувати всі можливі шляхи для поліпшення правового захисту людини, але й розвивати належний соціальний, матеріальний, культурний, духовний рівні, які дали б змогу забезпечити якісний рівень життя кожного індивіда в суспільстві.

Держава, котра є основним гарантом захисту прав людини та громадянина, насамперед має створити чіткий та зрозумілий правовий механізм між людиною і компетентними державними органами, котрі представляють інтереси держави. Основний акцент має

---

¹⁴⁷ Основи держави і права: навч. посіб. / С. Д. Гусарев, Р. А. Калюжний та ін. Київ: Либідь, 1997. С. 49.

бути спрямований на соціальну захищеність сім'ї як інститут виховання дитини. Міцна, благополучна, здорова сім'я виступатиме якісним і реальним показником держави на шляху побудови громадянського, демократичного суспільства.

Говорячи про побудову громадянського, демократичного, правового суспільства, ми не повинні забувати про основні принципи, на які воно спирається: справедливості, гуманності, демократизму, законності, лібералізму, верховенства права, особистої свободи, публічності та відкритості тощо. Кожен з них не тільки відіграє важливу роль під час формування й побудови громадянського суспільства, але й закладає фундамент морально-етичних цінностей, забезпечує розвиток правової культури, якісний рівень правосвідомості, виховує людину зсередины, чим формує орієнтацію в ній на правослухняну поведінку.

На реалізацію мотивів суспільно-правомірної активної поведінки людини впливають її емоції. Від того, наскільки повноцінно людина сприймає ідеї і принципи, залежить глибина її переконань. Інакше кажучи, правові переконання є нерозривним зв'язком раціонального й емоційного, коли знання правових норм, органічно вплітаючись у психіку людини, викликають прояв її почуттів. Так, справедливі закони викликають у людей почуття поваги, довіри до них, стійке переконання в тому, що закон містить норми природного права¹⁴⁸.

Реалізація правового виховання репрезентує собою систематичну та вузько спрямовану діяльність державних

---

¹⁴⁸ Назарчук А. В. Етика глобалізуємого общества. С. 83.

органів, установ, організацій, зорієнтованих на формування в людини правової свідомості, а також відповідного ставлення до чинного законодавства. З погляду закону, правове виховання – це «цілеспрямована діяльність передачі правової культури, правового досвіду, ідеалів та механізмів вирішення конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого»¹⁴⁹.

На думку згадуваних уже А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобана, «на сьогодні тенденції трансформування правового виховання українського суспільства перебувають на етапі становлення своєї державності, а також формування національної та правової ідентичності. Через це своєрідність та особливість сьогоднішніх реалій в напрямі правового виховання в Україні та його теоретико-методологічного забезпечення полягає в тому, що засвоєння та розвиток сучасних концепцій праворозуміння здійснюється швидше, ніж модернізація правової системи в цілому, включаючи і процеси правового виховання»¹⁵⁰. Тож, з одного боку, простежуються процеси змін, які стосуються суспільних світоглядно-ціннісних орієнтирів, тобто перехід від ідеалу та практики соціалістичної держави із властивим їй принципом «верховенства влади» до побудови правової держави з характерними для неї ознаками, принципами, ідеями «верховенства права», зокрема й підходом до методології праворозуміння, який передбачає перехід від позитивізму до природно-правових та інтегруючих концепцій.

---

¹⁴⁹ Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. С. 6.

¹⁵⁰ Там само. С. 16–17.

Як зазначає правознавець В. А. Бачинін, правомірна поведінка – це суспільно корисна правова поведінка (дія або бездіяльність) людини, що відповідає приписам юридичних норм та охороняється державою¹⁵¹. Тут потрібно сказати, що, напевно, правомірна поведінка людини має відповідати не тільки юридичним приписам та нормам, а й неписаним природним нормам, на основі яких, зрештою, і формуються норми-приписи в позитивно-правовому полі держави. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» слово «правомірне» визначено як «таке, що спирається на закони розвитку природи і суспільства, на право»¹⁵². Тому говорити про правомірність чи неправомірність поведінки можна на основі того, чи узгоджуються дії і вчинки людини з правовими приписами й моральними переконаннями суспільства щодо того, що є добром, а що – злом.

На думку німецького філософа і психоаналітика Е. Фромма, «правова поведінка – це передача людині правових вимог суспільства, а відтак такі вимоги потрібно сприймати лише у випадку, коли зрозуміло, котрий тип правової особистості бажаний та необхідний для вивчення людської поведінки, що полягає в розумінні ставлення людини до світу, до інших людей, до природи та самої себе»¹⁵³.

---

¹⁵¹ Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права: словник. Київ: Ін Юре, 2003. С. 252.

¹⁵² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 1101.

¹⁵³ Пор. Надольний І. Ф. Філософія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ: Вікар, 2001. С. 5, 333.

З приводу правомірної поведінки російські правознавці М. М. Марченко та К. М. Дерябіна наголошують, що «особливість правомірної поведінки полягає в тому, що вона виступає суспільно необхідним, а також суспільно корисним діянням. Передусім забезпечує основу стабільності й організованості суспільства, закладає необхідні передумови розвитку і вдосконалення»¹⁵⁴. На їхню думку, правомірна поведінка дає поштовх для зміцнення законності і конституційності. Втім, потрібно визнати, що правомірна поведінка має розглядатись насамперед як явище суспільно необхідне та корисне водночас, хоча це не означає, що будь-яке суспільно необхідне та корисне діяння автоматично потрібно вважати правомірним.

З позиції права, правомірним потрібно вважати таке діяння, яке суспільно корисне та необхідне, пов'язане із здійсненням і впливає зі змісту норм права, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Всі інші суспільно корисні і суспільно необхідні діяння, не врегульовані правовими нормами, не можна розглядати як правомірні. Їх можна хіба що оцінювати з позиції співвідношення з нормами моралі, релігійними нормами, нормами громадських організацій¹⁵⁵.

Потрібно сказати, що основною цінністю правомірної поведінки є її формально визначений характер, що виражається в її соціальному призначенні та функціях, соціальній реальності, оскільки в процесі впливу на найважливіші суспільні відносини в усіх сферах людської життєдіяльності правомірна поведінка сприяє їх активному

---

¹⁵⁴ Марченко М. Н., Дерябіна Е. М. Правознавство. Москва: ТК Велби, 2004. С. 84.

¹⁵⁵ Там само. С. 84–85.

розвитку. Сьогодні правомірна поведінка виступає основним та безумовним способом вияву активності для більшості людей сучасного соціокультурного простору. Тому саме завдяки правомірній поведінці відбувається активний та прогресивний виховний процес, який є стимулом до еволюції людської цивілізації, створюється вся сукупність матеріальних і духовних благ, без яких важко уявити сучасну спільноту людей.

Як зазначає російський юрист і суддя М. В. Вітрук, «В ролі самостійного елемента правового статусу особистості правомірно відокремлювати інтереси, котрі не змогли знайти своєї прямої дії та закріплення в юридичних правах та обов'язках, але підлягають підтримці правового захисту з боку державних органів та інституцій. Ці інтереси в законодавстві й науці отримали назву законних інтересів особистості. Тому законні інтереси доповнюють систему прав, свобод й обов'язків особистості, виступаючи структурним елементом правового статусу»¹⁵⁶.

Сьогодні, з огляду на досить непросту ситуацію в нашій державі, не можна достеменно стверджувати, що в Україні здійснюється реальний захист прав людини та громадянина. Щоправда, простежується плідна праця щодо вдосконалення правоохоронної і правозахисної системи, створюються нові інститути й підрозділи для наведення порядку всередині самої держави та налагодження тісного взаємозв'язку за її межами. У межах європейського простору Україна постає як соціальна, правова, демократична держава, яка за

---

¹⁵⁶ Вітрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. С. 12.

пріоритет бере свободу людини, її честь і гідність, а отже, простежується ефективний двосторонній зв'язок між громадянином і державою.

Основний акцент у філософському вихованні має закладатись передусім батьками, котрі своїми правильними настановами і порадами формують в дитини правильне уявлення правової реальності відносно об'єктивної дійсності. На наше переконання, саме держава повинна звернути увагу на інститут сім'ї як один з пріоритетних на сьогодні.

Інститут сім'ї закладає основи виховного процесу дитини та закріплює морально-етичне уявлення про поняття «добро» і «зло», котре з віком переноситься на правову поведінку особи, її ставлення до законів та правил, що існують в суспільстві й державі. Наступним етапом виховання є реалізація особи в суспільстві: ранній етап (дитячі та шкільні роки), а згодом доросле життя, яке охоплює професійний напрям особи. Адже людина, яка професійно реалізувала себе, проходить процес усвідомлення й адаптації із соціальною дійсністю, що допомагає їй вести правильний спосіб життя, який не суперечить нормам моралі та праву.

Відзначимо ще таку функцію виховання, як охоронна, або захисна, що передбачає реальний захист людини та громадянина в суспільстві й державі загалом. Вона спрямована насамперед на захист особи у разі порушення її права на свободу, честь і гідність, віросповідання, освіти тощо. Охоронна функція передбачає справедливе, законне й обґрунтоване вирішення протиправної ситуації в межах правового поля. Будь-яка людина, будучи в ролі підозрюваного, потерпілого, жертви, порушника, має бути

захищена від протиправної стосовно неї поведінки, і це стосується, зокрема, неповнолітньої особи.

Ця проблема особливо актуальна в контексті теми нашого дослідження, оскільки найбільш незахищеними в нашій державі є діти, а саме безпритульні діти, котрі потребують правового захисту з боку держави та підтримки суспільства. Тому вважаємо за доцільне наголосити, що держава повинна виробити чіткий і прозорий правовий механізм, котрий дасть змогу подолати та в майбутньому запобігти виникненню порушень прав дитини та громадянина. Сьогодні держава має зробити правильні кроки й акцентувати увагу не тільки на зовнішньополітичних амбіціях та пріоритетах, а насамперед звернути увагу на процес виховання дитини в сім'ї, забезпечити належний соціальний, правовий захист дитини для виховання дитини в дусі патріотизму, поваги до права, розвивати в дитині морально-етичні та духовні цінності. У майбутньому це приведе до формування негативного ставлення такої дитини до правопорушень у суспільстві.

Серед основних підходів до виховання у філософії права вказано: антропологічний, аксіологічний, гуманістичний, культурологічний, синергетичний та герменевтичний. Усі вони перекликаються між собою, але мають різну специфіку та сферу впливу.

Антропологічний підхід виховання впливає зі самої сутності людини як окремої субстанції, котра постійно змінюється й оновлюється в процесі тісної взаємодії з навколишнім світом. Сутність самого процесу виховання безпосередньо залежить від середовища, яке забезпечить максимально сприятливі умови для самореалізації та

саморозвитку індивіда. Потрібно наголосити, що цей підхід до процесу виховання має свої особливості, оскільки не може бути поставлений у межі певних норм чи спрямований на ідеал (абсолют), відповідно не може мати свого логічного продовження. Процес виховання необхідно налагодити так, щоб вихованець міг реалізовувати задумане, удосконалюватися в усьому різноманітті проявів людського життя.

Щодо *гуманістичного* підходу до процесу виховання, то він спирається на розуміння й осмислення особистісних вольових характеристик виховання людини. Пріоритетний напрям виховання цього підходу ґрунтується на принципах гуманізму, справедливості, чесності, уможлиблює становлення й реалізацію самого вихованця, усвідомлення своїх особистих проблем та розвитку себе в майбутньому. Для засвоєння всіх особливостей виховного процесу педагог повинен акцентувати увагу вихованця на його внутрішній сутності, сприймати себе та світ таким, яким він є, забезпечити реалізацію цілей вихованця та допомагати їх досягати.

Аксіологічний підхід у вихованні повинен бути спрямований на основні й пріоритетні цінності для індивіда. Важливо виховувати його в дусі національних традицій та звичаїв, допомогти зрозуміти, що є ціннісним для нього. Створена особистісна система гуманістичних ціннісних орієнтацій характеризує мотиваційно-ціннісне ставлення особистості до навколишнього світу. Тому завдяки інтеріоризації цінностей вони набувають рішучої сили мотиваційної діяльності, скеровують до активної діяльності для самовиховання та саморозвитку вихованця. На нашу думку, процес виховання як соціально організованого

процесу інтеріоризації загальнолюдських цінностей допомагає особі на шляху її духовного збагачення, оскільки в цьому випадку потрібний чіткий та послідовний зв'язок діалектичної єдності: когнітивного і чуттєвого, раціонального і практичного, соціального й індивідуального в особистості.

Що стосується *культурологічного підходу*, то він є доповненням до всіх інших підходів та показує зв'язок людини з культурою, в якій вона перебуває. Тут потрібно сказати, що сама людина виступає частиною культури, оскільки вона ж і створює її. Людина завжди в процесі еволюції формує культуру, вносячи до неї своє принципово нове бачення, а саме – створює елементи культурного механізму. Заразом осмислення самої культури як системи цінностей являє собою процес розвитку самої людини, враховуючи реалізацію себе як творчої особистості.

Ще одним підходом у вихованні виступає *синергетичний*, який оснований на ідеях взаємного обміну енергією. Ідеї синергетики покладаються на ймовірні функції у своїх дослідженнях. Іншими словами, активну участь у процесі виховання бере сам вихованець, завдяки несподіваним, спонтанним, подекуди суб'єктивним підходам та підтримці педагога він може відкривати щось нове і цікаве. З часом людина розвивається, перебуває в нестабільному стані. Через це підхід до здобуття нових знань може бути обмежений, а тому в сам процес виховання потрібно внести актуалізацію інтересів та потреб самої дитини. Ми переконані, що будь-яка особистість повинна розвиватися всебічно на основі власної мотивації та бажання пізнавати навколишній світ. Людський розвиток тісно переплітається зі свободою та

вибором, а ті – з можливостями і потребами. Тому цей принцип виступає першочерговим та найбільш педагогічним і гуманістично спрямованим.

Останнім в нашому списку підходів до виховання та один з основних – *герменевтичний*, який спирається на тлумачення й осмислення текстів, іншими словами, слугує суто філософським, оскільки дає можливість філософствування. Осмислення й розуміння в цьому випадку характеризується процесом входження в саме життя для розуміння власного духовного світу, яке досягається внаслідок самоспостереження, осмислення чужого світу, співпереживання, світосприйняття. З плином життя людина звертається до сокровенного, торкаючись й осмислюючи історію своїх традицій, звичаїв, культури. Аналізуючи все це, вона формує свій внутрішній первозданий світ і саму себе. Вона стає частиною цього світу, входить у культуру. Доцільно зазначити, що цей підхід зумовлений орієнтуванням особистої індивідуальної свідомості, самовизначенням у світі смислів та ідей.

Окрім розглянутих підходів, потрібно виокремити також *гносеологічний* підхід до процесу виховання дитини, який лежить в основі формування й пізнання дитиною навколишнього світу, що охоплює світ природи, людини та всієї об'єктивної дійсності. Сьогодні чимало дослідників звертається саме до гносеологічного підходу як інструмента пошуку науково-педагогічного знання, а заодно і вдосконалення навчально-виховної діяльності.

Ми переконані, що гносеологічний підхід являє собою велике коло істинних знань, завдяки яким виховний процес можна дослідити на науково-філософському, педагогічному, правовому рівнях. До слова, в історії

педагогіки цей підхід закладає необхідну модель авторського бачення, розуміння та інтерпретації явищ, фактів і подій, визначаючи кут погляду на логіку й етапи розвитку історичного, педагогічного процесу, регламентує відбір та інтерпретацію фактологічного матеріалу, закладаючи аксіологічні параметри оцінки досліджуваних фактів і явищ.

Гносеологічний підхід до дослідження філософсько-педагогічних явищ, окрім відповіді на запитання, що саме здійснюється в процесі виховання особистості, може розкрити і сам механізм, тобто як саме це відбувається. Однак це вже галузь психології. Тому український радянський педагог А. С. Макаренко, вказуючи на основні проблеми педагогіки, зазначав, що психологія повинна стати продовженням педагогіки в процесі реалізації педагогічного закону¹⁵⁷. На його думку, гносеологічний підхід дозволяє виявити не тільки те, що і як відбувається в процесі виховання особистості, але й за допомогою яких саме засобів і методів. Тому гносеологічний підхід (теоретико-пізнавальний) допоміг вченому шляхом аналізу педагогічних фактів усвідомити, наскільки адекватні результати виховання конкретним цілям, що є критерієм цієї адекватності.

За допомогою філософсько-гносеологічного підходу ми зможемо проаналізувати наявні педагогічні знання про виховання на підставі його характеристик та визначити суттєві зв'язки елементів знання. Гносеологічний підхід дасть змогу дитині пізнати весь навколишній світ, зрозуміти

---

¹⁵⁷ Макаренко А. С. Педагогические сочинения: у 8 т. Москва: Педагогика, 1983. Т. 1. С. 11.

процеси і явища, які відбуваються в ньому. Будь-яке пізнання вирізняється власною логікою, і, обираючи її, дослідник свідомо чи несвідомо проходить шлях пізнання від відчуття до виявлення закономірностей.

Реалізуючи гносеологічний підхід у філософсько-правовому дослідженні, потрібно виокремити вибір теоретико-методологічних підстав дослідження. У цьому випадку гносеологія бере свій початок у філософії. Вивчаючи процес виховання дитини та закріплення нею необхідних цінностей, можна в широкому спектрі дослідити антропологічні особливості формування правової поведінки. Передусім потрібно звернутись до науки педагогіки. Враховуючи, що її предметом є людина, цілі, шляхи, способи й умови організації її розвитку, вона, як галузь гуманітарного знання, а тому сфера соціальної практики, не могла існувати поза гносеологічним аспектом інтерпретації основних педагогічних понять.

У процесі дослідження ми встановили, що на необхідності врахування гносеологічного підходу у вихованні наполягав А. С. Макаренко. Цікавим вважаємо його твердження про те, що окреме історико-культурне ціле визначає буття всіх складників, зокрема й виховання. Ціннісно-гносеологічними константами виховання виступають соціокультурні принципи організації школи. Для відомого педагога такими стали відповідно співвідношення загальних цілей виховання із завданнями соціалістичного суспільства, враховуючи аксіологічні й антропологічні аспекти¹⁵⁸.

---

¹⁵⁸ Пор. Беляев В. И. Педагогика А. С. Макаренко: традиции и новаторство. Москва: МНЭПУ, 2000. С. 106.

Означена гуманітарна парадигма має на меті не тільки дослідити в глобальному симбіозі людське в людині, а й охопити весь суб'єктивний світ, внутрішній, духовний світ, аксіологічні цінності та смисли життя. У такому разі потрібно звернутись і до філософії існування – екзистенціалізму, де головним об'єктом пізнання є внутрішній світ людини: проблема свободи волі і відповідальності людини, проблема пошуку суті буття самою людиною; проблема особистого вибору, ідея руху людини від простого голого буття до самобуття, до екзистенції, до філософії культури як моменту безпосереднього буття людини; ідеї філософської герменевтики про сутність розуміння та інтерпретації методів досягнення людського буття.

Сьогодні доцільно стверджувати, як ми вважаємо, що саме гносеологічний підхід закладає фундамент для якісної світобудови сприйняття дитини, дає можливість отримання істинних, достовірних знань про об'єктивну дійсність, формує ціннісні орієнтири правової поведінки дитини в суспільстві й державі. Говорячи про виховний процес, нам потрібно звернутись до освітньої практики, котра не може існувати без гносеологічного підходу, оскільки тісно взаємопов'язана з ним та спрямована на цілісне бачення об'єкта дослідження, інтерпретуючи концептуальні положення науки в педагогічну теорію, а в майбутньому – у практику освіти.

Ми переконані, що сучасна українська освіта переживає не найкращі часи. І причиною є не тільки і не стільки відсутність наукового знання, засобів технічного забезпечення освіти, і навіть кваліфікованих, освічених

спеціалістів, скільки, маємо визнати, відсутність чи брак правового виховання, нівелювання духовних цінностей.

Розвиваючи тему правового виховання дитини та людини загалом, відзначимо, що, на наш погляд, саме гуманітарна база дозволяє виховати гуманний характер людини. Гуманітарна база закладає систему духовних, моральних, естетичних, правових цінностей загальнолюдського масштабу. Особливе значення філософії полягає в тому, що саме філософія як метадисципліна стоїть на стику всіх наук і гуманітарного, і технічного профілю. Тому в нинішній такій непростій ситуації велика відповідальність покладена на сучасну філософію, оскільки саме в ній вбачаємо майбутнє якісного, кваліфікованого і професійного виховного процесу та упевненість в перспективності конструктивного реформування системи народної освіти з конкретною метою – підвищення значення гуманітарних дисциплін на чолі з філософією як концептуальною наукою. Тож сьогодні пріоритетний напрям у розвитку виховного процесу та правової поведінки людини в суспільстві – застосування правильних і зрозумілих підходів в освітній системі та розширення впливу гуманітарних дисциплін, передусім в галузі філософської, правової, суспільно-політичних наук. Саме вони повинні забезпечити процес виховного формування всередині сім'ї, що дасть змогу людям духовно збагачену теорію в поєднанні з практикою.

Сучасна освіта під тиском матеріалістичної культури Західного світу втрачає свою духовність, гуманність, втрачає сенс самої освіти. Освіта без духовності – це як людина без моралі та гуманності.

Своєрідною ниткою Аріадни, яка вкаже суспільству напрям з лабіринту духовної кризи освіти, сьогодні є, на наше переконання, філософія. Оскільки це єдина дисципліна, що охоплює та ставить перед собою питання не стільки приватні, скільки загальні і всебічні. Разом з філософією непосильний внесок робить саме право, що виступає синтезуючим механізмом налагодження відносин усередині сім'ї, суспільства, держави, а також закладає у глобальній площині правильні, потрібні, якісні механізми для формування правового виховання, поведінки індивіда в соціумі.

2.2 Онтологія профілактики сімейного насильства

З погляду філософії розвиток сім'ї та людини загалом лежить в онтологічній площині. Проблема буття є найвагомішою частиною людського життя та належить до так званих «одвічних питань» філософії як науки. Сьогодні більшість філософів-практиків вивчає питання про сутність буття, не оминаючи при цьому його способів та форми. Починаючи з Античних часів та закінчуючи Новітніми часами філософи розглядали питання «буття» суцього, як одного з незмінних, сталих, такого, що існує, існувало й існуватиме поза часом і простором.

Основну думку стародавніх часів можна виразити так: «Нічого крім буття немає, потрібно думати та говорити, що суще існує, оскільки існує буття в той час, як нічого іншого немає». На противагу цій думці існує цілком протилежна класичному тлумаченню самого буття. Її основний зміст відображений у світі ідей (за Платоном), які є істинними, незмінними та існують поза часом. Потрібно сказати, що процес буття охоплює світ людини торкається антропологічної, гносеологічної та аксіологічної сутності та є незмінним у її житті. Основний акцент в онтології має бути спрямований на світ людини, без якої сенс буття втрачає будь-яке значення та залишатиметься лише сталістю.

На думку радянського філософа О. Г. Спіркіна, «під буттям в найширшому сенсі цього слова мається на увазі гранично загальне поняття про існування, про суще взагалі»¹⁵⁹.

Ми вважаємо за доцільне виділити окремий підвид буття – екзистенціалізм, котрий набув широкого значення у ХХ ст. та актуальний донині. Екзистенціалізм пояснює внутрішній світ людини, процес її буття, в якому вона виступає основним елементом. Іншими словами, екзистенціалізм виступає ірраціональним до раціонального світу людини, чим показує всю показує всю її неповторність і заперечує «предметне, матеріальне буття». Отож екзистенціалізм має на меті відділити внутрішній сутнісний світ людини від природного, соціального та навіть правового буття.

Як зазначають науковці О. Г. Данильян та В. М. Тараненко, «людина є частиною природи, через це мусить підкорятися дії її законів. Наявність тіла зумовлює смертність людини, вона втягнута в діалектику буття – небуття і, як усі тіла природи, проходить стану виникнення, становлення і загибелі. Людське тіло, як і всі тіла природи, схильне до дії закону збереження речовини й енергії, його складові переходять в інші стани природної природи»¹⁶⁰.

В історико-культурному, соціальному, філософському процесі людина набувала нових і неповторних особливостей, котрі торкалися і внутрішньої її зміни, і духовної, ставлення до явищ і процесів, які її оточували,

---

¹⁵⁹ Спіркін А. Г. Философия: учебник. 2-е изд. Москва: Гардарики, 2006. С. 223–224.

¹⁶⁰ Данильян О. Г., Тараненко В. М. Философия: учебник. Москва: Эксмо, 2005. С. 168–169.

завдяки чому людина зрозуміла своє істинне призначення. Питання буття є одним з основних у філософії, що дає змогу досліджувати нові грані людської свідомості, пізнати весь спектр її можливостей, навіть ті, котрі ще не відкриті до кінця. Саме тому в онтологічній ретроспективі видається доцільним говорити про сім'ю як основне місце, в якому зароджуються ранні прояви несправедливості, обмеження свободи, а відтак фізичний вплив, котрий може перерости у грубе насильство.

Потрібно сказати, що в сучасному цивілізованому суспільстві немає єдиного підходу щодо визначення поняття «насильство», оскільки з погляду права під цим поняттям варто розуміти грубе фізичне або в деякий випадках психічне, моральне насильство, котре супроводжується тиском однієї особи чи групи осіб на іншу особу у формі погроз, свідомо чи несвідомо, задля задоволення особистих інтересів, переваги в соціумі тощо. Згідно із ст.1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» під поняттям «насильство в сім'ї» слід розуміти «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю»¹⁶¹.

Потрібно зазначити, що в цьому випадку насильству може піддатись як неповнолітня дитина, так і доросла людина незалежно від статі, віку, соціального статусу чи

---

¹⁶¹ Про попередження насильства у сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>. (дата звернення: 24.04.2020).

матеріального становища. Проте питання профілактики сімейного насильства стосовно дітей сьогодні як ніколи актуальне та потребує вивчення на методологічному і практичному рівнях. Життя кожної людини, а тим паче дитини, є основою здорової, міцної нації та сильної держави. Саме дитина є найбільш соціально, психологічно та фізично незахищеною в сім'ї, де не існує морально-етичних норм, йде пряме нехтування або обмеження прав дитини, зазіхання на її особисту свободу, честь та гідність. Отже, жорстоке і цинічне поводження з дітьми в сім'ї, фізичне насильство зумовлюють потребу надання якісної, професійної допомоги з боку фахівців соціальних служб, психологів, лікарів та працівників правоохоронних органів.

Проблему насильства в сім'ї в різні часи досліджували соціологи, педагоги, філософи, психологи. Однак більш гостро до цієї проблеми поставились у XIX ст., що було зумовлено швидкими темпами індустріалізації суспільства. У цей час відбувається боротьба людини за свої права, свободи, гідність, рівність та недоторканність, часто цього досягали за допомогою експлуатації дитини. Відтак дитина стає незахищеною, оскільки немає нормальних умов для її всебічного розвитку, а отже, і реальних перспектив на майбутнє. Вона сприймається на рівні з дорослою людиною та піддається утискам батьків, котрі використовували її як «об'єкт» матеріальних доходів через жебракування, продаж, а іноді як раба. Основною реакцією суспільної громади в той час було створення різноманітних товариств і союзів, які долучались би до розв'язання цієї проблеми. Як наслідок, згодом, наприкінці XIX – у XX ст., права дитини було закріплено в основних законах та міжнародних конвенціях.

Сьогодні потрібно налагодження швидкого та зрозумілого механізму на шляху профілактики насильства в сім'ї. Одним з таких, на нашу думку, є методика виховного процесу самими батьками. Іншими словами: щоб протидіяти насильству, батькам потрібно надати повну інформацію щодо самого виховного процесу їхніх дітей. Передусім важливо роз'яснити їм, як саме виховувати дитину, не завдаючи їй шкоди та не травмуючи її психіки. Неправильне виховання, як правило, проявляється в таких діях: несправедливе покарання, надмірні вимоги, надто суворі заборони, котрі позбавляють дитину радості життя, грубе поводження, фізичний вплив, образа тощо.

Нині простежуємо швидку й неминучу трансформацію соціально-культурних та правових відносин, що спричинює зміни в самому суспільстві і поза його межами. Ці зміни торкаються і самої людини, і соціальної групи, в якій вона проживає та в якій реалізує своє первинне право на свободу, захист честі та гідності, віросповідання, освіту тощо. Оскільки осередком кожного суспільства є сім'я, то нам потрібно говорити про ті зміни і процеси, що її торкаються. Насамперед це соціальні чинники: пенсія, зарплата, медицина, освіта, без розвитку яких ми не зможемо подолати такі проблеми, як низький рівень безробіття, велика кількість безпритульних, неякісна освітня програма, що призводить до руйнування інституту сім'ї та великого ризику сімейного насильства, котре слугує індикатором показань відповідного рівня соціального життя. Гострота проблем виховання (особливо нового, молодого покоління) викликана низкою причин, зокрема й таких, як безконтрольність потоків інформації в умовах глобалізації суспільних процесів.

Сьогодні ми часто стикаємося з відкритою пропагандою розбещеності дітей, культу насильства, сектантських груп, індивідуалізму, прагматизму, а відтак і відвертого цинізму в самому суспільстві. На наш погляд, у межах дослідження сімейного насильства потрібно звернути увагу на всі чинники: соціальні, релігійні, філософські, правові, культурні, освітні – аби вивчити й закріпити ті знання, які вже існують у світі. Держава як гарант основних прав та законних обов'язків усіх громадян не повинна сліпо наслідувати закордонні моделі освітнього, правового характеру, а навпаки виробити та сприяти формуванню сучасного, інноваційного світогляду, який враховував би український менталітет, традиції і цінності.

Потрібно сказати, що основними наслідками (суспільними втратами) насильства над дітьми науковці називають передусім втрати людських життів, йдеться про вбивство дітей і підлітків, а також їх самогубство. Окрім того, в кожній дитині, яка зазнала насильства, втрачаються продуктивні члени здорового суспільства через порушення їхнього психічного, а також фізичного здоров'я, низький освітній і професійний рівні, кримінальну поведінку. Це втрати в їхній особі батьків, здатних виховати здорових у фізичному й моральному сенсі дітей. Зрештою, це відтворення жорстокості в суспільстві, оскільки колишні жертви самі часто стають жорстокими, нетерпимими¹⁶².

У різних джерелах насильство розглядають як жорстоке поводження з дітьми. Однак, на наше переконання, це дві різні паралелі, котрі не потрібно

---

¹⁶² Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичні матеріали для працівників освіти / авт.-упор.: С. Буров, І. Дубініна, Ю. Онишко [та ін.]. Київ: КАЛИТА, 2007. С. 7.

зводити воєдино. Під жорстоким поводженням з дітьми, вважаємо, варто розуміти реальне (фактичне) завдання їм шкоди внаслідок образи чи психологічного впливу, коли принижено їхню честь та гідність. Водночас варто відрізнити несправедливе покарання, яке часто виражається у формі фізичного примусу чи наказу, суворої вимоги дотримання правил, обмеження свободи та права на власну думку. Таке поводження з дітьми засвідчує лише авторитарний характер батьківського виховання або ж їхню некомпетентність. Що стосується насильства, то воно виражається в прямому фізичному впливі на дитину зі сторони батьків, що суперечить будь-яким нормам виховного процесу та принципу людяності і гуманності, адже завдає болю дитині, а тому і шкоди здоровому її розвитку.

Серед основних причин появи насильства в сім'ї можна назвати такі: доволі невисокий низький рівень культури в суспільстві, гендерні стереотипи; економічна криза в країні, слабка захищеність жертви з боку держави та правоохоронних органів; низький рівень особистісної культури, зловживання алкоголем і наркотиками; психічна невірноваженість насильників; віктимна, провокаційна поведінка жертв насильства¹⁶³.

Для якісної й ефективної профілактики насильства в сім'ї потрібно допомогти батькам зрозуміти отриману від дітей інформацію, відтак зробити правильні висновки, аби в майбутньому виробити належний соціальний, філософський, педагогічний підхід. Зауважимо, що в

---

¹⁶³ Харламова І. Попередження домашнього насильства над дітьми. *Соціальний педагог*. 2010. № 12. С. 25.

більшості програм налагодження взаємин між батьками та дітьми має бути добровільна співпраця, яка згодом може перерости у зрозумілий і тісний взаємозв'язок між дитиною й батьками.

Нині в нашій державі, на жаль, немає реальних кроків, які засвідчували б, що існують реальні механізми профілактики через педагогічний підхід чи відповідні програми. На основі аналізу профілактики сімейного насильства ми дійшли висновку, що для вирішення цього питання потрібний комплексний підхід – з погляду не тільки педагогіки чи соціології, але й філософії, права, релігії, комунікації тощо. Адже тільки обширний аналіз цієї проблематики дасть змогу в майбутньому бодай полегшити ситуацію насильства в сім'ї та за її мажами.

Здебільшого в наукових колах виокремлюють два підходи, які визначають саму причину насильства та жорстокості в сім'ї: соціологічний та психологічний. У першому випадку жорстокість у сім'ї розуміють як наслідок історичного, культурного, соціального формування, спричинений конфліктологією в конкретній соціальній групі. Переважно це через стереотипи сімейних взаємин і виховання, невисокий рівень соціального та матеріального добробуту сім'ї, постійні сварки і проблеми.

Психологічний підхід пояснює жорстокість у сім'ї психічними захворюваннями членів сім'ї, родини, складними їхніми характерами, нерозсудливою поведінкою дитини чи негативним особистим досвідом батьків, зловживанням наркотичними речовинами, алкоголем тощо.

З погляду закону (позитивістський підхід), розрізняють фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство в сім'ї.

Найважчим вважається фізичне пряме завдання шкоди шляхом нанесення тяжких, середніх, легких побоїв, тілесних ушкоджень зі сторони одного члена сім'ї іншому, що здатне спричинити або ж призвело до порушення нормального стану фізичного чи психологічного здоров'я, а то й до смерті потерпілого чи приниження його честі і гідності.

Психологічне насильство в сім'ї пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого у формі словесних образ, грубих, нецензурних слів, залякувань, погроз, переслідувань, котрі можуть завдати шкоду психічному здоров'ю постраждалого, довести його до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе.

Сексуальне насильство в сім'ї означає примушування одного члена сім'ї (зокрема неповнолітнього) іншим до статевих зносин проти його волі.

Економічне насильство в сім'ї варто розуміти як навмисні дії одного члена сім'ї з метою завдання шкоди та позбавлення постраждалого житла, їжі, одягу чи іншого матеріального блага, на яке він претендує за законом. Такі дії можуть спричинити негативні наслідки для потерпілого, завдати шкоди фізичному чи психічному його здоров'ю або навіть призвести до його смерті.

З погляду філософії права, щоб дослідити профілактику сімейного насильства, потрібно зрозуміти свідомість самої людини та її місце в суспільстві.

У будь-якому суспільстві існує проблема невідповідності поведінки деяких суб'єктів соціальним нормам, визнаних більшістю. У наукових колах можна

знайти чимало підходів щодо розуміння цієї поведінки з погляду генетики, біології, біохімії¹⁶⁴.

Саме основні властивості світу дають змогу правильно зрозуміти особливості становлення людини, враховуючи її індивідуальні, природні, суспільні, розумові здібності тощо. Тут принципово важливо наголосити на тому, що у взаємозв'язку людина – світ у масштабному розумінні розкривається вся суть філософської проблематики. На нашу думку, у змісті поняття «світ» ховається безперервна, циклічна система таких онтологічних категорій: буття, реальність, існування, час, простір, матерія, рух, системність тощо. Саме через цю систему і проходить тісний контакт людиновимірності, що надасть можливість нам пізнати й дослідити проблеми профілактики сімейного насильства у межах онтологічної, гносеологічної та аксіологічної кореляції підходів. Тому, пізнаючи навколишній світ, людина тим самим отримує нові знання про навколишнє середовище, природу, суспільство, державу. Саме знання розвиває кругозір людини та дає змогу осягнути безкрайні простори свідомого.

Сьогодні людина як соціально-біологічна, мисляча істота стає особою тоді, коли виконує обов'язки, які висуває суспільство, відтак користується його нормами і правами, стаючи частиною цих суспільно значущих відносин. Здобуваючи нові знання, людина формує себе як особистість, котра вирізняється своїми думками, поглядами, цінностями, однак стає частиною соціуму і, взаємодіючи з іншими, ділиться цими скарбами та передає

---

¹⁶⁴ Steven M. Cox, John J. Conrad Juvenile Justice. A Guide to Practice and Theory. Brown & Benchmark., 1996. P. 57.

новим поколінням. Особистісні думки, погляди ґрунтуються знову ж таки, на знаннях і певному рівні онтологічно-пізнавальної діяльності людини.

У межах гносеологічного пізнання фізичного насильства як соціального феномену, неможливо обійтися без епістемології, яка є «похідною від онтології та феноменології об'єкта дослідження»¹⁶⁵. Тому об'єктивний зміст самого фізичного сімейного насильства відображається відповідно до культурно-історичних змін.

В історико-культурному процесі нова соціологічна епістемологія подолала довгий шлях від визнання повної залежності феномену фізичного насильства від онтології до повного заперечення будь-якої онтологічної складової фізичного насильства. В більшості випадків прихильники раціоналізму під поняттям «фізичне насильство» розуміють певне відхилення, прояв девіантного поведження або соціальний конструкт. Це пояснюється тим, що більшість соціальних інститутів є лише проекцією, а не реальним механізмом у соціальному житті. Як зазначає російський вчений-юрист Я. І. Гілінський, не існує жодного акту поведження, котрий би за своєю суттю не був девіантним, незалежно від соціального контексту. Через це умисне заподіяння смерті (вбивство) – найтяжчий злочин, як і... подвиг щодо противника на війні¹⁶⁶. Тому значення фізичного насильства криється в його об'єктивній оцінці. У нашому випадку об'єктивним фактом буде не природна

---

¹⁶⁵ Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань [та ін.]. С. 78.

¹⁶⁶ Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 10.

сутність людини, а насамперед ті перепони, які суспільство нав'язує у вигляді норм, заборон, обмеження свободи людей.

Аналіз останніх досліджень показав, що часто причиною невинуватої жорстокості до дитини є передусім нестача знань у батьків про виховання дітей, байдужість та егоїзм викликані соціальною несправедливістю. У батьків, які не знають і не розуміють елементарних правил догляду за дитиною, виникає стрес, який згодом виливається в жорстоке поводження та нехтування усіх правових та елементарно гуманних правил. Моделлю домашнього насильства, як правило, слугує гіркий досвід минулого, котрий передається з покоління в покоління. Тому фізичний вплив на дитину чи нанесення їй травм вважається сімейною традицією. З цього приводу Т. Гончарова пише, якщо батьки в дитинстві були жертвами насильства або на їхні потреби не зважали, то стосовно своїх дітей вони застосовуватимуть ті самі насильницькі методи виховання¹⁶⁷.

Отже, людина, яка може думати, розуміти, аналізувати, вирізняється серед інших живих істот свідомістю, вона здатна пізнавати вершини, а також поглиблювати свої знання. Такий індивід по праву може називатися особистістю, адже може реалізовувати свій потенціал, постійно застосовуючи нові знання про світ, природу, державу і суспільство.

На нашу думку, комплексне поєднання нових знань сприяє та служить індивідові в процесі інтеграції до

---

¹⁶⁷ Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 48–50.

системи соціальних зв'язків та взаємовідносин з іншими індивідами. Правильно адаптуватися до соціуму або ж пройти певні етапи онтологізації є основним механізмом взаємодії суспільства, держави і світу для самої людини. Взаємодіючи із суспільством, людина формує свою особистісну неповторність та забезпечує собі певну роль у соціумі, розвиваючи якісну правосвідомість та правову культуру. Людина є невід'ємною частиною цілого світу, тому всі процеси, що відбуваються у світі, прямо пропорційно впливають на саму людину. Розуміння поняття «світ», «всесвіт» відображає історичний зміст, який можна визначити через культуру, релігію, філософію, науку, фізику, математику, техніку, усі суспільно-матеріальні відносини та природу.

В активному процесі життєдіяльності людина, використовуючи природне благо, стає частиною природи, як частини власного буття. З одного боку, вона активно допомагає збалансувати та налагодити взаємозв'язок між світом природи і людини, з іншого – руйнує її, і в такий спосіб створює загрозу своєму ж існуванню.

Одним з основних, на нашу думку, підходів щодо профілактики сімейного насильства є правильна система правового виховання, обізнаність та компетентність робить кожну людину захищеною з погляду не тільки права, але й у суспільно-побутовому розумінні. Як зазначають А. П. Гетьман і О. Г. Данильян, «система правового виховання та структура реалізуються за рахунок чітких дій об'єктивних законів у соціокультурному середовищі, обов'язково містять елементи закономірного зв'язку й взаємодії. У свою чергу, обумовленість виникнення закономірних зв'язків у феномені правового виховання в

Україні безпосередньо пов'язана з високим показником нестабільності»¹⁶⁸. Тому, наголошують автори, постійно перебуваючи в русі і під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, деякі аспекти правовиховного процесу піддаються реальним змінам. Кожні зміни, своєю чергою, тісно переплітаються із соціальними явищами, враховуючи їхні елементи, структури, трансформацію з одного стану в інший, з появою чи зникненням різних елементів та явищ.

Нині дослідження проблеми правового виховання зумовлене передусім потребами розвитку власне філософського знання. З методологічних позицій проблеми правового виховання особистості в нових економічних умовах розвитку сучасного суспільства розглядаються рідко, дослідження в цій сфері досі мають частковий характер. Більшість авторів пов'язує філософію виховання з аналізом моральних цінностей, де завдання філософії виховання зводиться до дослідження проблем обґрунтування та засвоєння моральних цінностей, що існують у суспільстві. Інші автори вважають, що філософія виховання повинна вивчати різні аспекти не тільки моральних, а й культурних цінностей. Ще інші уявляють виховання як процес саморозвитку особистості в єдності з її соціалізацією. Потрібно зазначити про наявність гострої проблемної ситуації, яка полягає у відсутності філософськи обґрунтованої сучасної концепції виховання в системі вітчизняної освіти, що також підтверджує наукову і соціально-практичну актуальність нашого монографічного дослідження.

---

¹⁶⁸ Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань [та ін.]. С. 29.

В Україні сьогодні простежуємо зміни у зв'язку з реформуванням та модернізацією різноманітних сфер соціальної реальності, наприклад, системи органів державного самоврядування, судової та системи правоохоронної діяльності, освіти тощо. Попри це глибокі соціальні зміни виникають у системі тоді, коли є реальна впорядкованість соціальних зв'язків, котрі які становлять її внутрішню структуру, не здатну забезпечувати якісність та ефективність самого функціонування, з можливістю пристосуватись і до зовнішніх, і до внутрішніх умов¹⁶⁹. У цьому випадку суспільні розбіжності, котрі пронизують систему, зумовлюють при цьому виникнення деструктивно-конструктивних конфліктів та створюють загрозу глобальних соціальних змін, що можуть призвести до «нового порядку» зв'язків усередині самої системи та спричинити перехід до нового якісного стану.

На нашу думку, потрібно враховувати той факт, що проблеми виховання найчастіше досліджують не як самостійний елемент, а в контексті всеохопної проблематики сфери освіти. А це може слугувати як перевагою, так і недоліком у дослідженні проблем виховання. Передусім це можливість аналізу проблем виховання в загальноосвітньому контексті, що надає такому аналізу широту охоплення матеріалу онтологічних, праксеологічних, аксіологічних та інших аспектів освітньої сфери. Водночас підхід до аналізу проблем виховання в контексті загальної проблематики всієї системи освіти може спонукати до такого істотного недоліку цього аналізу,

---

¹⁶⁹ Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань [та ін.]. С. 29–30.

як «нечітке трактування» проблематики виховання серед інших проблем і питань освітньої сфери. Особливо це характерно для сучасного стану досліджень в освіті, де з огляду на реалії і соціальні імперативи пріоритет найчастіше віддається вивченню технологічних питань системи освіти.

Ми переконані, що, зрозумівши значення та суть самого правового виховання, як певного виду об'єднання та організації суб'єктів в майбутньому, можна змінити ситуацію сімейного насильства та зменшити неправомірні дії всередині самого суспільства. Це приведе до підвищення правосвідомості та правової культури, формування нового з демократичними началами. В основі цього підходу буде зміна спрямованої діяльності суб'єктів, що сприятиме розвитку особистості, розкриє в ній новий рівень пізнання та дасть можливість усвідомити своє буття як частину цілого відносно до соціальної реальності.

На думку російського вченого-філософа І. А. Гобозова, «процес соціального пізнання завжди здійснюється в ході суспільно-практичної діяльності – реальних дій щодо збереження або зміни умов існування»¹⁷⁰.

У межах дослідження соціально-філософський аналіз вивчення проблеми сучасного виховання зумовлений насамперед швидким глобальним темпом розвитку нашого суспільства, а також системи вітчизняної освіти. Українське суспільство переживає період глибоких структурних соціокультурних змін, які і в середині соціуму, і в освітньому

---

¹⁷⁰ Социальная философия: учебник / под ред. И. А. Гобозова. Москва: Изд. Савин С. А., 2003. С. 16–17.

вихованні відповідають сучасним тенденціям суспільного розвитку. Реальний перехід українського суспільства до нової фази свого розвитку закономірно приводить до усвідомлення того, що соціокультурні смисли, стереотипи діяльності і поведінки, виховні концепти повинні піддаватися якщо не повному переосмисленню, то бодай оновленій інтерпретації в умовах соціально-економічних і суспільно-політичних змін.

Профілактику сімейного насильства в межах соціальної педагогіки можна розглядати як складник загально-соціальних заходів із запобігання насильству через поняття первинної, вторинної і третинної профілактики насильства в сім'ї. Аналізуючи сучасне вітчизняне законодавство, терміни «попередження (запобігання)» чи «профілактика» можна розглядати як поєднання всіх трьох понять первинної, вторинної, третинної профілактики насильства в сім'ї. Первинна профілактика реалізується через запобігання виникненню проблем шляхом формування відповідної громадської думки та ставлення до насильства як явища. У такий спосіб формується й повага до основних прав людини і дитини, при цьому акцент робиться на важливості здорового способу життя та вмінні будувати свої відносини з навколишнім світом; вчасно робити правильні кроки для усунення девіантної поведінки в суспільстві. Поняття «вторинна профілактика» слід розуміти як комплекс заходів та відповідних кваліфікованих послуг не тільки для дитини чи сім'ї, а для всіх охочих змінити своє життя. При організації вторинної профілактики важливо добре продумати та проаналізувати шляхи підвищення її ефективності та врахувати цільові групи (діти, неповнолітні, незаможні молоді матері та ін.). Третинна профілактика

спрямована на організацію й виконання якісних послуг окремими особами або ж сім'ями, котрі зазнали фізичного насильства або ж перебувають в ситуації високого ризику, а також ті, хто може підпадати під категорію «кривдників». Здебільшого третинна профілактика потребує обов'язкових чи примусових дій¹⁷¹.

Під час дослідження ми зіткнулися з непростю та багатоманітною проблемою виховання в сучасній Україні. Задля ширшого аналізу ми вдалися до методології соціальної філософії, як необхідного складника методологічної бази філософії виховання. Адже завдяки соціальній філософії ми можемо на методологічному рівні інтегрувати всю базу досліджень, виявити основні аспекти та проблеми виховання в сучасній Україні та в різних напрямках дослідити цю проблематику, починаючи від філософії, соціології, педагогіки, права і закінчуючи психологічним аналізом. Вважаємо, аби досягти стійкого становища демократії та стабільності Української державності, необхідно проводити ефективну освітню і виховну політику. Але, на жаль, вітчизняна політика в галузі виховання молоді не гарантує зростання виховного рівня населення України. Реалії нашого життя демонструють явні суперечності і непродуманість у правовому, моральному, духовному регулюванні системи виховання, а також відсутність послідовного, продуманого підходу до питань виховання в сучасній Україні. Відтак, проблемна ситуація, на вирішення якої спрямовано наше дослідження, полягає

---

¹⁷¹ Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіонова та ін.; за заг. ред. О. Кочемировської. Київ: Вид-во ФОП Клименко Ю. Я., 2010. С. 68–69.

в протиріччі між необхідністю переходу від спонтанних і фрагментарних дій у сфері розвитку вітчизняної системи виховання, з одного боку, і відсутністю цілісного і послідовного соціально-філософського аналізу проблем виховання, адекватного сучасним вимогам і реаліям суспільного розвитку, – з іншого.

На нашу думку, ефективною профілактикою сімейного насильства слугуватиме інтенсивний розвиток виховного освітнього процесу, що дасть змогу в майбутньому підняти на якісний рівень культуру українців та надасть можливість здійснювати необхідні, інколи й не дуже приємні реформи в галузі освіти, науки, права, філософії, соціології, психології. Безперечно, для реформування українського суспільства необхідні освічені, моральні, заповзятливі люди, котрі своїми діями продемонструють ефективні кроки щодо зміни вектора державної політики, а також вирізнятимуться мобільністю, динамізмом, конструктивністю, почуттям відповідальності за долю країни. Водночас потрібно виховати покоління людей, здатних стати гідними громадянами своєї країни, які люблять свою сім'ю, свою Батьківщину, свою справу.

На наше переконання, філософсько-правовий та соціальний підходи, які застосовуються під час аналізу проблем виховання, дадуть змогу розглядати виховання як процес, діяльність та структурно-організаційне і структурно-функціональне явище у всій його комплексності. Тому саме соціальна філософія покликана запропонувати комплексне обґрунтування виховних теорій, коригуючи їхні принципи і зміст, що робить методологію соціальної філософії найважливішою основою під час аналізу онтологічних, аксіологічних та інших аспектів

виховання. Можна сказати, що філософський аналіз проблем сучасного українського виховання можливий за умови вивчення наукових праць філософської, релігійної, моральної, соціологічної, педагогічної, політологічної, правової спрямованості, які забезпечили теоретичну базу для соціально-філософського аналізу проблем розвитку сучасного вітчизняного виховання.

Тому в основі методологічної функції філософії освіти лежать проблеми комплексного виховання, що охоплюють профілактику сімейного та будь-якого фізичного, психічного, сексуального чи економічного насилля. Соціальна філософія розробляє цілісну систему загальних принципів і методів наукового пізнання людини, що згодом соціалізується в особистість. Цей підхід дає змогу виробити цілісну, якісну, обґрунтовану концепцію, яка визначає модель постановки та реалізацію кульмінації проблем розвитку профілактики сімейного насильства і системи виховного процесу.

У науковій розвідці на методологічному рівні доведено призначення філософії для виховання і профілактики сімейного насильства, що полягає у розумінні єдності взаємозв'язку виховного процесу у сфері буття самої людини, враховуючи функції, засоби і підходи. Філософія виховання закладає в собі ціннісну характеристику щодо профілактики сімейного насильства через цілеспрямований процес онтологічних, аксіологічний, гносеологічних напрямів впливу на учня, результатом якого виступає нагромадження необхідних знань для життя в суспільстві соціального емпіризму та їх реалізації у сфері буття.

2.3 Антропологічні обумовленість впровадження ювенальної юстиції

З розвитку державотворення в Україні було активно реформовано правоохоронну, правозахисну, судову систему, завдяки цьому сьогодні можемо говорити про нашу державу як невід'ємну частину європейської спільноти з її цінностями та ідеалами. Цей процес зумовлений зміною освітньо-виховної системи та її модернізацією, активним розвитком правової системи, принципу рівності, справедливості, гуманізму, законності тощо. Безсумнівно, усе це дає змогу особистості розвиватись з урахуванням її індивідуальних потреб та особливостей розвитку самої дитини на ранніх етапах її становлення.

У будь-якій державі основний наголос, на нашу думку, потрібно робити на захисті дитини, як найменш захищеної особи, котра потребує постійного контролю у виховному, правовому, культурному, освітньому та інших процесах її становлення. Тому, досліджуючи питання ювенальної юстиції, важливо передусім виокремити для себе чіткий план дій, за яким можна буде охарактеризувати розвиток ювенальної юстиції в Україні та зрозуміти, в якому напрямі варто розвивати цю проблематику. Насамперед маємо сказати, що ювенальна юстиція в межах розвитку нашої держави поки що на стадії розвитку. Сьогодні простежуються позитивні кроки щодо її розвитку на

локальному і державному рівнях. У більшості праць науковці наводять свої шляхи вдосконалення й модернізації цього поняття.

Ми вважаємо, що антропологічна основа розвитку ювенальної юстиції повинна містити філософсько-педагогічну компоненту виховання, яка дасть змогу зрозуміти структуру виховного процесу дитини й усвідомити істинну природу людини разом з її потребами, сформувати систему поглядів, оснований на знаннях про навколишній світ.

Виділяють такі особливості антропологічного розвитку ювенальної юстиції:

- це система поглядів на виховний процес, яка дає змогу всебічно дослідити та зрозуміти гносеологічну основу розвитку дитини;

- дає можливість зрозуміти людині, що саме вона є активним суб'єктом виховного процесу;

- на основі аналізу виховного процесу виховання в поєднанні з діалектичним підходом уможливорює розвиток самовиховання і саморозвитку;

- визнання філософсько-педагогічного підходу, як одного з вирішальних у розвитку ювенальної юстиції;

- забезпечує розвиток особистості дитини, що закладає основу об'єктивно-закономірного та практично-загального процесу виховання.

Задля розвитку антропологічної основи в ювенальній юстиції особливу увагу потрібно приділяти розвитку і становленню самої дитини, як основного суб'єкта відносин у ювенальній юстиції. Через це формування самої дитини має відбуватися відповідно до її можливостей, задатків, обдарованості, конкретного потенціалу. Тому ми впевнені,

що комплексний підхід із застосуванням різних наук, зокрема філософії, педагогіки, права, релігії, етики, соціології та інших, посприяє розвитку ювенальної юстиції в Україні та закладе основу антропологічного підходу для вираження цілісності людини.

Можна з упевненістю сказати, що саме проблема людини завжди була предметом роздумів філософів і юристів у різні часи. Дослідивши та зрозумівши сутність самої людини, матимемо можливість у широкому спектрі проаналізувати антропологічну складову, як основу розвитку ювенальної юстиції.

На поняття «сутність» людини натрапляємо в багатьох наукових працях, підручниках, статтях тощо. Це ще раз засвідчує той факт, що зрозуміти всю природну сутність було основним завданням філософів у різні періоди історії. З розвитком самої людини та її практичної діяльності для неї відкривались нові горизонти пізнавальної діяльності, що зумовило вивчення об'єктивної дійсності, здобуття нових знань про новий світ. Ці навички людина з часом почала використовувати і на практиці, що зумовило підвищення ефективності праці, життя в соціумі та «піднесення» людини на ще один щабель у своїй еволюції. Водночас людина завжди намагалась зрозуміти своє істинне призначення на землі, що породило одвічне питання філософії – про сутність людського буття. З огляду на цю думку розуміємо, що проблема сутності людини є визначальною і складною та виступає основою у філософській антропології.

Питаннями сутності людини, її розвитку та становлення цікавились в різні часи та епохи. Людина виступала єдиним єднальним суб'єктом між суспільством і

державою. Її права і свободи заклали основу людської індивідуальності та неповторності, творчого потенціалу, орієнтації суспільства на демократичні, правові засади, що послужило підґрунтям розвитку ювенальної юстиції.

Людина на шляху свого формування і розвитку зазнає впливу різноманітних чинників. Попри це вона виступає активним учасником власного формування, осмислюючи та пізнаючи нові простори. Вплив різноманітних процесів, зокрема природного, духовного, морального, фізичного, соціального, дає підстави говорити сьогодні про наукову обґрунтованість та вироблення системи методологічних заходів, які сприяли б розвитку і формуванню людини на ранніх стадіях. Ця система має спиратися на антропологічні засади, котрі закладено в основу процесу виховання.

На переконання вітчизняного педагога К. Д. Ушинського, саме антропологічний підхід дасть можливість ефективного розвитку у виховному процесі дитини. Він вважав, що межі виховної діяльності зумовлені духовною і фізичною природою людини й тим суспільним середовищем, у якому вона живе¹⁷².

З розвитком суспільства зростає потреба у зміцненні самих суспільно-правових відносин. Тому, розвиваючи питання правового виховання, а разом з ним і впровадження антропологічної основи у розвиток ювенальної юстиції, можемо стверджувати, що сьогодні це питання можна зарахувати не тільки до правового поля, але й до філософського, педагогічного чи психологічного.

---

¹⁷² Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Вибрані твори*: в 2 т. Київ: Рад. шк., 1983. Т. 1. С. 254.

Педагогічна антропологія вміщує різноманітні досягнення, що стосуються людської психології та її розуміння. Тому односторонність у педагогічній антропології є неприпустимою, адже йдеться про виховання людини в її природному праві на вираження своєї особистості. Через це людина відображається в ній як феноменальне поєднання таких природних начал, як душа і тіло, що показується у своєму індивідуальному розвитку як живої істоти¹⁷³.

У контексті розглядуваного потрібно дослідити саму філософську антропологію, яка дала б відповіді на питання щодо сутності самої людини, її значення у цьому світі, в житті суспільства та розвитку ювенальної юстиції. Саме тому ми говоритимемо про філософську антропологію як фундамент не тільки філософії, але й сукупність знань про навколишній світ та саму людину. Сучасна філософія повинна поєднати конкретно-наукове вивчення різноманітних сфер людського буття та наповнити його філософським змістом, створити цілісну модель людини. Попри це філософія не втручалась у теорії конкретних наук про саму людину, а тільки виокремлювала її межі пізнання. На нашу думку, значення філософської антропології про людину відіграє важливу роль під час формування правового виховання, закріплення основних знань про людину як мислячу істоту, педагогічної діяльності, розвитку нових наук. Зміст філософської антропології про людину як мікрокосм, на противагу макрокосму, її відносність та відповідність

---

¹⁷³ Роменець В. А. Історія психології (XIX – початок XX ст.): навч. посіб. Київ: Либідь, 2007. С. 366.

світу в загальному спричиняє недосконалість пізнання людини.

Досліджуючи сьогодні антропологічну компоненту, як основу розвитку ювенальної юстиції, ми дійшли висновку, що саме якісне виховання розвиває людину, формує в ній необхідні цінності та якості, котрі потрібні в будь-якому здоровому суспільстві та відповідають його прогресивним цілям і потребам, вимагають всебічного філософського та правового осмислення. Основою антропологічного виховання є розуміння людини і світу загалом, результатом якого виявляються нові форми їх взаємного буття. Через це сьогодні, в умовах активної глобалізації знань про людину, потрібно досліджувати питання формування цілісної концепції виховання.

На нашу думку, не останню роль тут відіграє філософія виховання, як невід'ємна частина філософії освітнього процесу, що набуває дедалі більшого значення у всьому комплексі наукових знань про людину. Сучасна філософія виховання формує мету виховання, ставить питання про взаємозв'язок цінностей виховання і цінностей культури. Отже, створюється новий образ людини, який виявляється затребуваним у світлі викликів нового тисячоліття. Філософія дає ціннісні підстави виховним теоріям, коригує їхні принципи і зміст, виступає активним учасником формування та розвитку сучасної людини.

Говорячи сьогодні про ювенальну юстицію як правову систему з відповідним комплексом знань для захисту прав неповнолітніх, ми повинні передусім зосередити увагу на вихованні дитини в сім'ї. Початком будь-якого правопорушення з боку дитини є наслідування поведінки своїх батьків, тому доцільніше проводити профілактичні

бесіди і тренінги для усунення різних правопорушень і протиправних дій всередині сім'ї.

Ювенальна юстиція слугує для захисту неповнолітнього тільки тоді, коли був факт явного правопорушення. Ми ж переконані, що потрібно створити нову профілактичну правову систему, за якої правовому вихованню приділяли б увагу уже в дошкільних закладах та на всіх рівнях державних установ, аби ті могли стати на захист дитини в процесі її становлення як особистості. Іншими словами, правове виховання повинно впроваджуватись в освітній процес та супроводжуватись контролем з усіма правоохоронними і правозахисними органами влади. Не останню роль у цьому повинні відігравати самі батьки, громадські організації та просто небайдужі, свідомі люди, що дасть змогу в майбутньому створити здорове і міцне суспільство, у якому захищаються права і свободи, честь і гідність кожного індивіда.

Як зазначають неодноразово згадувані вже вітчизняні науковці О. Г. Данильян та В. М. Тараненко, «правове виховання повинно бути спрямованим на формування установки, у поєднанні із соціальним співробітництвом та діалогом, яке виступало б необхідною умовою існування людини в ролі невід'ємної частини демократичного, соціального, правового суспільства»¹⁷⁴. Іншими словами, досягнути цієї мети можна тільки спільними зусиллями, об'єднавши увесь творчий та інтелектуальний потенціал, залучивши якомога більше людей до цієї проблеми завдяки дискусіям, конференціям, бесідам, розмовам тощо.

---

¹⁷⁴ Данильян О. Г., Тараненко В. М. Філософія: учебник. С. 68–69.

Урахування низки практичних та методологічних підходів щодо правового виховання дитини уможливить в майбутньому активний розвиток філософії освіти, а також проведення систематичного аналізу філософії виховання.

Сьогодні, на наше переконання, філософія виховання слугує тією основою, у якій вдало поєднано антропологічний, педагогічний, правовий підходи, що дасть змогу у найближчому майбутньому удосконалити ювенальну юстицію, розробити комплексні підходи щодо реформування чинної правової системи виховання. Отож філософія виховання, будучи розділом філософії освіти, виступає складовою частиною соціальної філософії, а також являє собою світоглядну і методологічну галузь знання, конструює виховний ідеал майбутнього суспільства.

Вітчизняний педагог В. І. Максакова у роботі «Педагогічна антропологія» під терміном «виховання» розуміє ціленаправлений процес, котрий акумулює людську сутність будь-якого суспільства, тим самим створюючи умови і для розвитку суспільства в цілому, і для продуктивного існування окремої людини¹⁷⁵.

Основне завдання педагогічної антропології, яка передбачає здатність індивіда до навчання й виховання, полягає насамперед у заміщенні його біологічної недосконалості, виявленні фундаменту, засад, за якими можна буде визначити педагогічну дію.

З погляду навчально-виховної роботи, педагогічна антропологія, як зазначає російський педагог Б. М. Бім-Бад,

---

¹⁷⁵ Максакова В. І. Педагогическая антропология: учеб. пособие. для студ. высш. пед. учеб. закл. Москва: Академия, 2001. С. 96.

розуміється як цілісний процес, спрямований не тільки на засвоєння знань, розвиток свідомості, почуттів і волі, а й на вдосконалення природних, моральних і духовних потреб тих, хто навчається¹⁷⁶. Через це, на думку вченого, це визначення посідає вагоме місце в педагогічній антропології та філософії освіти загалом.

Потрібно сказати, що з філософсько-педагогічної позиції проблематику антропологічного осмислення виховного процесу висвітлено у працях Г. С. Сковороди, М. В. Гоголя, В. В. Зеньковського, К. Д. Ушинського, П. Д. Юркевича. Зокрема, сформульовано основні антропологічні основи щодо внутрішнього і зовнішнього світу людини (Г. С. Сковорода); обґрунтовано необхідність освіти, враховуючи виховний процес, як способу духовного збагачення людини; розглянуто людську сутність як начало безперервного процесу самовдосконалення (М. В. Гоголь); доведено, що потреба реалізації в освітньому процесі суб'єктивно-виховних відносин з'являється тоді, коли виникає гармонія між моральною свободою (внутрішня) та психічною свободою (об'єктивна), яка виражається через досягнення поставлених цілей, самовдосконалення і, як наслідок, перемоги; наголошено на важливості відповідності виховання й освіти природі дитини, культурі (дійсне) й ідеалу (належне) (П. Д. Юркевич).

Безсумнівно, сьогодні з упевненістю можна стверджувати, що саме філософія виховання являє собою ідеальний механізм, за допомогою якого можна поліпшити виховний процес усередині суспільстві, створити єдину

---

¹⁷⁶ Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология: учеб. пособ. Москва: УРАО, 1998. С. 3.

систему виховання, котра закладе фундамент усієї правовиховної системи, а разом і розвитку ювенальної юстиції. Потрібно сказати, що попри велику кількість праць, котрі стосуються проблематики виховного процесу, досі в науковій літературі немає всебічного комплексного аналізу проблем виховання в сучасному українському суспільстві, не розроблено системної концепції виховання, що відповідала б теперішнім реаліям.

Розвиток і становлення ювенальної юстиції в Україні не можливі без філософського виховання, як антропологічної складової розвитку людини. Часто в наукових працях філософію виховання ототожнюють із поняттям «соціальне виховання». На нашу думку, ці поняття хоч і мають спільні особливості, проте різняться своїми напрямками впливу та змістом.

Під поняттям «соціальне виховання» розуміють сукупність заходів, спрямованих суспільством чи державою на людей з метою адаптації їх до соціальної дійсності, тобто стійкий процес засвоєння відповідних соціальних норм. Виховання варто розуміти як цілеспрямовану підготовку молодого покоління до життя в тому чи іншому суспільстві, що здійснюється за допомогою спеціально створюваних державних чи громадських структур, регулюється з боку і держави, і суспільства. Виховання відрізняється від процесів соціального формування тим, що його специфіка пов'язана з урахуванням цілеспрямованих дій з боку суспільства.

Виховний процес можна порівняти із всесвітньою глобалізацією, оскільки масштаби його поширення та інтегрування є значними, будь-який інститут у суспільстві чи державі не сприймається без виховання, що пов'язано з

національною чи етнічно-культурною належністю. Тому основним чинником, який сприяє розв'язанню глобальних правових проблем, має стати виховання, серед завдань якого є підготовка людини до роботи й життя в нових умовах.

Імплементування антропологічної основи в розвиток ювенальної юстиції є тривалим процесом, що потребує постійного вдосконалення. Оскільки в нашій державі зроблено перші кроки для розвитку ювенальної юстиції, то цілком логічними є сподівання на подальший розвиток цієї системи в майбутньому.

Міцне і здорове суспільство може існувати тільки тоді, коли держава в особі державних органів створює умови для захисту всіх своїх громадян та забезпечує охорону їхніх законних прав, свобод, честі, гідності, віросповідання. Збереження культурної спадщини, традицій, звичаїв, цінностей, передача їх від покоління до покоління сприяє підготовці особистості до дорослого життя в сучасному суспільстві. Це ще раз доводить той факт, що завдання виховання передбачає закріплення в людині тих потреб і перспектив, що не суперечать суспільній еволюції. Попри це такі завдання мають бути чітко узгоджені із стратегічними завданнями та позиціями державної політики, відповідати духовним засобам її реалізації, а також виступати частиною її морального складника.

Дослідження сьогодні антропологічної компоненти ювенальної юстиції без врахування сутності самого виховання, на нашу думку, не має сенсу. Тому спробуємо виокремити кілька основних властивостей сутності виховання як основи антропологічного процесу:

– проаналізувавши виховний процес, можна сказати, що поняття «виховання» відповідає природній сутності людини та її особистим якостям. Саме тому людина як біологічна істота здатна до самоаналізу, самоспостереження, самооцінки і самоконтролю. Тільки людина якості духовної істоти здатна на оцінку добра і зла, пошук істини, відчуття сорому, обов'язку, що дає можливість повної оцінки її виховання. Беззаперечним є й той факт, що саме людина здатна на самопізнання і самовдосконалення, яке стимулюється та формується вихованням. Відтак людина здатна впливати на інших людей, формувати моральні чесноти, волю, бажання, стимулювати процес аналізу інформації. Тож потребу у вихованні через відповідний проміжок часу можна заповнити, проте особливість виховання розвивається впродовж усього людського життя;

– виховання закріплює в людині цілеспрямованість, наполегливість, формує характер; спрямоване на окремого індивіда та виражає його індивідуальний характер розвитку, попри це залишається суспільним явищем. Потрібно зазначити, що в його основі закладена соціальна ідея;

– виховання має глобальний характер, оскільки в його змісті криються видові потреби кожного окремо взятого індивіда, а також задоволення потреб цілого суспільного класу;

– виховання виступає, з одного боку, як соціалізатор індивідів, а з іншого – як індивідуалізатор суспільних мас;

– виховання є вираженням традиційної культури людей, їхнього способу життя, звичних для них стереотипів;

– виховання – це філігранна майстерність, яка потребує терпіння і витримки, це мистецтво, що містить творчий потенціал та відповідний алгоритм дій. Як зазначає педагог К. Д. Ушинський, «виховання містить в собі багато, але не все»¹⁷⁷;

– людина виступає і об'єктом, і суб'єктом виховання. Це зумовлено природною основою самої людини. Людина несе в собі необмежений творчий потенціал, який вимірюється сферою її пізнавальних можливостей. Тому феноменальність цього поняття полягає в тому, що виховувати іншого можна тільки перевихованням самого себе¹⁷⁸.

Проаналізувавши основні особливості виховного процесу, як основи розвитку ювенальної юстиції в Україні, ми дійшли висновку, що цей процес впливає на соціальні й економічні зміни в самому суспільстві, які відображаються на всій системі виховання, починаючи від середини ХІХ ст. і закінчуючи кінцем ХХ ст. нашої історії.

Проблема розвитку в Україні ювенальної юстиції набуває актуальності, з одного боку, через високу роль підліткової злочинності, а з іншого – докорінну зміну основних підходів, які стосуються профілактики протиправних дій, вчинених неповнолітніми. Як бачимо, останніми роками Україна перебуває в досить непростій ситуації в межах геополітичного простору, аналогічними є й

---

¹⁷⁷ Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. С. 198.

¹⁷⁸ Максакова В. И. Педагогическая антропология: учеб. пособие. С. 48.

внутрішні суспільно-економічні та правові відносини. Низький рівень моралі, правової культури, правосвідомості населення є свідченням того, що в країні немає чіткої вертикалі влади, а це, як правило, призводить до високого рівня правопорушень та протиправних діянь. Загалом можна сказати, що рівень культури серед української молоді стрімко падає, що є досить тривожним знаком та змушує задуматись над системним підходом у виховному процесі.

На нашу думку, саме філософський підхід у виховному процесі дасть змогу проаналізувати людські вчинки та саму сутність людини, дослідивши її соціальні, психологічні, фізичні та інші можливості. Така реалізація виховної концепції пов'язана передусім з усвідомленням ідеї діалогу як основи розуміння суті взаємин у виховному процесі. Такий діалог є спілкуванням різних індивідуумів, різних менталітетів, а також це взаємна доповнюваність позицій у межах загальної людської культури. Під діалогом варто розуміти комплексну взаємодію та спектральну особливість комунікації, оскільки в ньому смислові позиції не просто доповнюють одна одну, але й формують ціле, яке, на превеликий жаль, не можна звести до суми складників.

Оскільки діти не задумуються про наслідки своїх дій, то й не відповідають за них. Це породжує початок дрібного правопорушення, яке згодом може вилитись у злочинне протиправне діяння. Ще однією проблемою можна вважати необізнаність дітей щодо своїх прав і свобод. І в конкретному випадку відповідальність за це повинна нести держава в особі компетентних органів, котрі

зобов'язані проводити профілактичні бесіди, спілкуватись та роз'яснювати дітям їхні основні права.

Ми вважаємо, що сьогодні перед суспільством, а саме його дорослою частиною, нависла серйозна проблема, розв'язати яку можна тільки спільними зусиллями. Насамперед держава повинна виступити гарантом законних прав і свобод дитини, забезпечити їх охорону та створити ефективну модель правового виховання з інтегруванням його в освітній процес. На державному рівні має діяти системна підтримка і профілактика, аби дитині на доступному рівні було пояснено її права, щоб убезпечити від проявів девіантної поведінки в майбутньому.

Говорячи про права людини, передусім потрібно говорити про права дитини. Нехтування, а інколи відверте і цинічне ігнорування прав дитини з боку держави призводить до прямого порушення міжнародних правових актів, Загальної декларації прав дитини та Конвенції про права дитини. У наукових колах дедалі частіше можна почути про створення системи ювенальної юстиції на чолі з окремим органом, що дасть змогу захистити права і свободи дитини.

Антропологізація впровадження ювенальної юстиції в Україні потребує розвитку у всіх сферах людського життя. Для захисту прав дитини має бути створена цілісна, компетентна, спеціалізована система. На практиці саме соціальна реабілітація в поєднанні з філософськими, педагогічними, психологічними підходами може стати результативним механізмом, який дасть змогу відновити фізичний, психологічний та соціальний статус дитини.

Головними критеріями, які закладаються в основу розвитку поняття «ювенальна юстиція», є: правовий,

функціональний та інституційний. Під правовим критерієм варто розуміти розгляд ювенального права як окремої галузі права, котра може містити поєднання матеріальних, процесуальних норм права. До функціонального критерію можна зарахувати змістовно-процесуальну частину відповідних державних органів. Інституціональний критерій охоплює сукупність державних органів та установ, на яких покладено завдання здійснювати охорону законних прав і свобод дитини.

За час становлення ювенальної юстиції в національних правових системах різних держав сформульовано багато думок щодо цього інституту. Запропоновано навіть замінити поняття «ювенальна юстиція» іншим, більш громіздким терміном – «юстиція, що забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх»¹⁷⁹.

Дослідження європейського досвіду організації ювенальної юстиції дає підстави виокремити такі її ознаки:

– в Україні ювенальна юстиція має вигляд окремої відгалуженої гілки судової системи або самостійного підрозділу;

– ювенальна юстиція спрямована на захист прав, свобод і законних інтересів дитини, збереження її статусу;

– уся система ювенальної юстиції діє та керується суто міжнародними стандартами захисту прав дитини, що виражається в нормативному, соціальному, методологічному забезпеченні самого судочинства щодо дітей.

---

¹⁷⁹ Ермаков В. Д. Юстиция обязана защищать права и законные интересы несовершеннолетних. Российская юстиция. 2000. № 10 С. 14.

Потрібно сказати, що в країнах, де простежується швидший процес державотворення та становлення права (Центральна і Західна Європа), чітко окреслились два варіанти створення органів ювенальної юстиції:

– автономний суд щодо захисту прав неповнолітнього, який не пов'язаний із загальним судом;

– і загальний суд, який уповноважений правом розглядати справи стосовно неповнолітніх.

Деякі вітчизняні і не тільки дослідники виокремлюють дві моделі ювенальної юстиції кримінального судочинства: континентальну та англосаксонську.

Російський правознавець Е. Б. Мельникова акцентує увагу на різних підходах англосаксонських і континентальних ювенальних кримінальних судів у вирішенні питання про розгляд кримінальних справ щодо дорослих співучасників протиправних дій відносно неповнолітніх. Переважно в системі загального права такі справи підсудні загальнокримінальним судам, тоді як система континентального права допускає чимало випадків, коли кримінальну справу стосовно дорослого співучасника злочину розглядає ювенальний суд¹⁸⁰.

Як зазначає російська вчена О. С. Назарова, до ювенальної юстиції потрібно зараховувати: «діяльність держави з видання норм права, з метою створення найсприятливіших умов виробництва, а також розвитку людини і суспільства, планування та розвитку сім'ї, дитинства, соціально-реабілітаційну, профілактичну, правозахисну діяльність держави стосовно дітей, правосуддя

---

¹⁸⁰ Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. С. 68.

у справах неповнолітніх, щодо осіб, відповідальних за їх виховання»¹⁸¹. Тому поняття «ювенальна юстиція», на думку авторки, не слід піддавати розширеному трактуванню, оскільки може відбутись підміна поняття «ювенальна юстиція» терміном «ювенальна політика».

Іншу позицію висловлює російська дослідниця Т. Ю. Новикова: «Ювенальна юстиція – система органів, сфера діяльності яких – захист прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх. Однак слово «юстиція» не відноситься виключно до судів і судової діяльності. Практично у всіх країнах є Міністерства юстиції, які не входять до судової системи і являють собою органи державної влади»¹⁸².

Нині в Україні розглядають низку проектів щодо концепції розвитку і становлення ювенальної юстиції. Більшість активістів закликає до впровадження до судової системи окремих судів у справах неповнолітніх, так званих, ювенальних судів. Проте, на думку російського правознавця В. В. Максимова, розвиток і становлення ювенальної юстиції не має зводитись лише до поняття «ювенальні суди», оскільки система ювенальної юстиції має ширше значення й охоплює велику кількість органів, що опікуються проблемами неповнолітніх¹⁸³. Обґрунтованою вважаємо позицію російської вченої

---

¹⁸¹ Назарова А. С. Организационно-правовые и криминологические проблемы создания системы ювенальной юстиции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Рязань, 2004. С. 16–17.

¹⁸² Новикова Т. Ю. Административно-правовая организация защиты прав несовершеннолетних органами ювенальной юстиции: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Хабаровск, 2003. С. 32.

¹⁸³ Максимов В. В. Место и роль специализированных судов в судебной системе. *Администратор суда*. 2010. № 2. С. 11–15.

О. М. Ведерникової, яка наголошує на тому, що поняття «ювенальна юстиція» не можна ототожнювати тільки з ювенальними судами, а потрібно розглядати як систему, що охоплює суб'єктів ювенальних правовідносин (з одного боку – підліток, з іншого – спеціалізовані уповноважені органи), особливі процедурні норми, спеціальні заходи впливу, а також заходи з профілактики злочинів неповнолітніх¹⁸⁴.

У більшості випадків ювенальна юстиція передбачає юрисдикційну участь різноманітних державних та недержавних інститутів, які хоча безпосередньо і не здійснюють публічного правосуддя, але можуть і повинні брати участь у процесі охорони та захисту прав неповнолітніх, зокрема опосередковано й у здійсненні правосуддя¹⁸⁵.

У проєкті Концепції створення і розвитку системи ювенальної юстиції в Україні ювенальна юстиція розглядається як система державних та недержавних інститутів, спрямованих на захист прав дитини, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення: правоохоронних органів, судів, адвокатури, служб у справах неповнолітніх, соціальних служб для дітей і молоді, органів пенітенціарної системи, громадських об'єднань тощо¹⁸⁶.

---

¹⁸⁴ Ведерникова О. Н. Современные тенденции развития ювенальной юстиции за рубежом. Российская юстиция. 2005. № 3. С. 43.

¹⁸⁵ Хомич В. В. Введение ювенальной юстиции в Республике Беларусь: стандарты и перспективы. Юстыция Беларусі. 2004. № 10. С. 24–27.

¹⁸⁶ Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні: проєкт. *Інформаційний сервер Верховного Суду України*. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD49> (дата звернення: 24.04.2020).

Однак реалізація цього проекту, а тим паче, знаючи нашу бюрократичну систему затягування таких справ, повноцінне його функціонування можливі не так і скоро. У зв'язку з відносно нестабільною ситуацією в нашій державі простежується повільна адаптація елементів національного права до європейського.

Також можна спостерігати за реформуванням і трансформацією системи правосуддя від переважання каральної моделі правосуддя до реституційної та реінтеграційної. Започатковується спеціалізація судів у справах стосовно неповнолітніх, що несе позитивні зміни та дасть змогу сформувати підґрунтя для ефективного і швидкого розвитку ювенальної юстиції в Україні.

Російський правознавець К. І. Смеловцев дотримується думки, що ювенальне кримінальне право є підгалуззю кримінального права, а ювенальна юстиція – підгалузь кримінального процесу¹⁸⁷.

Аналізуючи історію розвитку ювенальної юстиції, а також принципу правового захисту неповнолітніх в Україні, маємо визнати відсутність чіткого механізму такого захисту. Тому й нотаріус не задіяний у цьому процесі як один з елементів ювенальної юстиції, хоча при вчиненні нотаріальних дій він наділений значними повноваженнями для захисту прав й інтересів суб'єктів нотаріальних правовідносин, зокрема неповнолітніх.

Концепція створення і розвитку системи ювенальної юстиції в Україні має передбачати:

---

¹⁸⁷ Смеловцев К. И. К вопросу формирования новой отрасли права. *Юрист*. 2004. № 12. С. 57.

- реалізацію на національному рівні основних принципів ювенальної юстиції, які уможливили б зміну основних пріоритетів у правосудді для неповнолітніх осіб;
- забезпечення підтримки з боку держави та громадських організацій, що охоплювала б організаційну, матеріальну, психологічну підтримку та реабілітацію;
- створення міжвідомчої Координаційної ради з питань функціонування системи ювенальної юстиції для сприяння в реалізації державної політики та координації дій у вирішенні питань, пов'язаних із профілактикою вчинення дітьми та підлітками правопорушень, створенням системи підтримки дітей і підлітків у межах системи ювенальної юстиції, соціалізацією і реінтеграцією неповнолітніх правопорушників¹⁸⁸.

Із розвитком новітньої України та різних економічних, суспільних, правових, політичних відносин потребують розв'язання проблеми формування сучасної людини. Саме тому виховний процес людини, а також специфіка його сучасної соціалізації стає одним з важливих механізмів розвитку не тільки окремого індивіда, але й усього соціуму. Як засвідчує аналіз сучасної антропологічної концепції виховання, наведений у цьому дослідженні, в майбутньому вона сприятиме розвитку всього суспільства, держави та закладе фундаментальну основу розвитку ювенальної юстиції і правової системи суспільних відносин.

В Україні розвиток ювенальної юстиції триває впродовж незалежності нашої держави. Цей процес частково був запозичений з міжнародної практики, що

---

¹⁸⁸ Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні: проект.

заклало початок імплементації й ратифікації міжнародного права в правову систему України. Формування ювенальної юстиції дуже важливе для України, оскільки це позитивно впливає на суспільство, зміцнення громади на місцевому рівні, а разом і створення потужної державної влади. Одним з ефективних складників ювенальної юстиції виступає програма відновного правосуддя, що чинить виховний вплив на правопорушника і забезпечує профілактику вчинення цих правопорушень, що сприяє соціалізації та адаптації правопорушників.

Досліджуючи питання ювенальної юстиції в межах українського законодавства, ми дійшли висновку, що сьогодні ювенальні технології дедалі глибше проникають у повсякденне життя кожної людини, оскільки саме людина, її права, свободи, честь та гідність виступають індикатором здорового і міцного суспільства. Окрім цього, цей феномен пов'язаний із зростанням ролі права в самому суспільстві, а також зі сучасними тенденціями розвитку демократичних, соціальних, правових держав на світовій арені. Розвиток ювенальної юстиції загалом та ювенальних технологій зокрема дає підстави стверджувати, що сьогодні потреба в дослідженні цієї сфери є пріоритетною та першочерговою.

Україна, як частина європейського простору, гарант прав і свобод людини, зобов'язана не тільки теоретично, а й на практиці вирішувати питання, безпосередньо пов'язані з ювенальною юстицією, а отже, з реальним життям неповнолітньої особи. Ті соціальні потреби, які сповідує сучасна Україна, повинні нести в собі комплексний характер дії, вироблення теоретичної та практичної основи моделі ювенального права.

Вдосконалення ювенального права вимагає осучаснення низки нормативно-правових актів на всіх рівнях і щаблях державної бази та всієї системи ювенальної юстиції. У такому разі ініціатива повинна виходити від державної влади, оскільки саме вона є основою розвитку, стабільності та ефективності впровадження тих прав і свобод, які повинні бути гарантовані на місцевому, регіональному і державному рівнях. Зрозуміла й послідовна система ювенального законодавства разом з ефективними і новітніми ювенальними технологіями дасть змогу в майбутньому говорити про реальний захист прав і свобод, честі та гідності дитини.

Водночас зазначимо, що в останні роки незалежності України було прийнято низку законів, спрямованих на охорону прав і свобод неповнолітніх. Втім, як засвідчує аналіз судової практики, в більшості випадків держава і саме суспільство реагують на цю проблему лише після того, коли девіантна поведінка неповнолітнього набуває ознак криміналістичної і стає незворотною.

Тому ми переконані, що формування єдиної системи ювенального законодавства та чіткого механізму захисту прав неповнолітніх осіб не тільки в теорії, а й на практиці уможливить розвиток ювенальних технологій як ефективного механізму захисту й охорони прав, свобод та законних інтересів дитини. На жаль, чинне ювенальне законодавство не враховує повної картини життя неповнолітнього, зокрема ті аспекти, що стосуються виховного процесу, забезпечення гідних умов життя неповнолітнього в сім'ї, а також низький рівень соціальних гарантій, що призводить у майбутньому до неправильної

правової орієнтації неповнолітнього і, як наслідок, до формування протиправної поведінки дитини.

Отож ювенальні технології варто розглядати як комплекс відповідних заходів та прийомів, яких уповноважені з прав дитини, органи місцевого самоврядування, органи опіки, комісії у справах неповнолітніх зобов'язані будуть дотримуватись під час виконання своїх обов'язків та збереження законних прав, свобод, честі та гідності дитини. Це важливо для того, щоб не порушувалось право кожного на захист, а також для систематизації якісних методів в роботі з неповнолітніми.

Сьогодні в Україні основний акцент у розвитку ювенальної юстиції потрібно робити не тільки на законодавчій сфері, але й на освітній, культурній та виховній. Всебічний розвиток людини, а тим паче дитини на ранніх етапах формування дасть змогу виховати її високодуховною, освіченою, забезпечити належний рівень правової культури, свідомості, створити гармонійні умови для становлення її індивідуальності всередині суспільства та посісти гідне, достойне місце в ньому.

Ми переконані, що для впровадження будь-яких технологій (ювенальних, соціальних чи політичних) мають бути враховані всі особливості сутності людини, її неповторності, як єдиного суб'єкта, для якого і створені та впроваджені в життя ці технології.

Щодо людиновимірності як частини багатовимірного, складного суб'єкта правовідносин наведемо думку французького філософа і соціолога Е. Морена, який вважає, що потрібно звертати увагу на конкретні обставини, які стосуються пізнавальної парадигми, котрі дають можливість спрощення, редукують світ людини до

світу природи або ж розглядають його як елемент соціуму. Людина за своєю природою є множинною єдністю та унікальною багатоманітністю, своєрідною «точкою голограми, котру несе у собі Космос»¹⁸⁹. Однак, на думку Е. Морена, складність людини – з одного боку, та феноменальність – з іншого, полягають не тільки в її фізичних чи психологічних, ментальних особливостях, а й у відповідному синтезі завуальованості самого взаємозв'язку¹⁹⁰.

На важливості людської діяльності наголошував російський вчений-педагог О. М. Новиков. Він переконаний, що людина як живий організм повинна жити повноцінним життям, бути здатною пізнавати практичну діяльність, усвідомлювати фактори об'єктивної дійсності та переносити їх у своє життя, застосовуючи при цьому свій внутрішній потенціал¹⁹¹.

Людиновимірність у ювенальних технологіях потрібно розуміти як цілісний нерозривний зв'язок «людини», як біологічної істоти, з усіма її природними правами та «ювенального права», що спрямоване на вироблення конкретного правового інструментарію щодо захисту прав і свобод, честі й гідності дитини. Завдяки якісній нормативній базі та зрозумілим, прозорим технологіям людина займає чільне місце в системі не тільки ювенального права, але й права загалом. Поняття

---

¹⁸⁹ Морен Э. Образование в будущем: семь неотложных задач. *Синергетическая парадигма. Синергетика образования*. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 52.

¹⁹⁰ Там само. С. 52.

¹⁹¹ Новиков А. М. Постиндустриальное образование. Москва: Эгвес, 2008. С. 70.

«ювенальне право» та його місце в системі законодавства сучасної України мають неабияке значення. По-перше, ювенальне право скероване на захист інтересів неповнолітніх осіб; по-друге, воно сприяє зміцненню законодавчої бази щодо захисту прав, свобод та законних інтересів самої людини; створює гармонійний баланс між суспільним життям та державою з її компетентними органами.

Нині можна знайти безліч наукових визначень ювенального права. Однак ми вважаємо, що це поняття:

– виступає в ролі структурно нормативно-правового формування, яке посідає вагоме місце в нинішній системі українського законодавства (у вигляді галузі права, інституту чи іншого правового формування);

– ювенальне право можна розглядати як нормативне законодавство або ж систему законів чи підзаконних актів, котрі забезпечують ефективне регулювання суспільно-правових відносин між неповнолітніми особами;

– може виступати частиною наукового пізнання чи окремою юридичною наукою, що входить до складу більш загальної науки;

– ювенальне право можуть викладати у вищих навчальних закладах для закріплення відповідних знань у сфері захисту прав і свобод неповнолітнього; у такому разі воно буде профілактичним методом у виховному процесі, що забезпечить всебічний культурний, правовий аспект у професійній діяльності.

В Україні, яка вибрала чіткий і зрозумілий європейський вектор розвитку, зараз варто звернути увагу саме на систему комплексних галузей права, як одних з пріоритетних. Основним нашим завданням як

науковців є сформувані чіткий та прозорий механізм, застосовуючи при цьому відповідні правові інструменти й технології, які дали б змогу нам осучаснити становлення комплексних галузей права у межах наявного розвитку національної системи права і законодавства. Тому формування щораз нових галузей права є вимогою до сучасних реалій, і спричинено це загальноринковими відносинами та науково-технічним прогресом еволюції.

Ювенальне право пройшло в Україні складний шлях формування. У центрі цього права має бути інститут, у якому закладатиметься основа правового захисту дитини, розуміння дитини не як речі чи соціального додатку, а як живої істоти, котра формує і закладає основи інституту сім'ї, виступає об'єктом піклування та захисту з боку батьків і всього суспільства з особливими потребами суб'єкта правових відносин¹⁹².

Сьогодні, на превеликий жаль, ювенальне право потрібно розуміти як підгалузь права, правовий інститут зі своїми правовими нормами, але без власного місця в системі права.

На нашу думку, розвиток ювенальних, правових чи будь-яких інших технологій має бути спрямований на вироблення ефективного механізму, котрий дасть змогу захистити права і свободи, честь і гідність людини, зокрема дитини, що виступає в ролі найбільш незахищеної особи в соціальній, правовій чи будь-якій іншій сфері. Дитину в жодному разі не потрібно прирівнювати до дорослої особи, це стосується і її законних прав та свобод. Уся система

---

¹⁹² Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. С. 28.

ювенальної юстиції, зокрема ювенальне право, технології та низка законодавчих механізмів, має бути спрямована на зміцнення й захист людської діяльності, має показати всю специфічну полівимірність та неповторність людського ества в межах побудови громадянського суспільства.

Важливу роль відіграє також наділення дитини особливими, специфічними правами й захистом, котрі мають спеціальне призначення та відповідний часовий вимір. Особливими правами в такому разі будуть розвиток й ефективно ювенальне законодавство з окремою системою судів та органів державної влади. Як і кожна людська істота, дитина наділена так званими природними правами, тобто тими правами, котрі дані їй самою природою. Окрім них, особливими правами будуть ті, котрі цілеспрямовано захищатимуть дитину повсякчас від фізичних, психологічних, духовних та економічних прав.

Саме тому, на нашу думку, вагому роль відіграють якісні й ефективні ювенальні технології, котрі дають змогу виробити відповідні правові механізми регулювання правовідносин неповнолітньої особи, причому в інтересах усього суспільства. Завдяки правовим (юридичним) технологіям можна виробити правильний інструментарій щодо захисту прав неповнолітньої особи, сукупність паралельно чи синхронно виконуваних операцій та процедур, застосовуваних у процесі реалізації права, організації правослужняної поведінки, роботи державних органів і посадових осіб з використанням правових засобів і методів¹⁹³. Основною передумовою створення правової

---

¹⁹³ Червонюк В. И. Юридические технологии («правовая инженерия»): методологическое значение, природа, соотношение с юридической

техніки є її конструктивно-прагматична функція, реалізація права, враховуючи правову систему суспільства, а також надання їй ефективності та раціональності.

Потрібно сказати, що сьогодні дедалі частіше у юридичній літературі вживають поняття «ювенальні юридичні технології», особливо коли йдеться про злочини, скоєні неповнолітніми особами. Ювенальні технології у своїй роботі використовують і суди загальної юрисдикції, розглядаючи справи стосовно неповнолітніх відповідно до законодавства України, не порушуючи при цьому норм міжнародного права, які слугують орієнтиром у вирішенні таких справ.

На сьогодні загальною особливістю розвитку ювенальних технологій в Україні є дотримання особливого порядку у веденні справ щодо неповнолітніх, при цьому мають бути враховані їхні особисті інтереси і в жодному разі не можуть бути порушені їхні права і свободи. Тому ювенальні технології закладають основи чіткої взаємодії людської діяльності в поєднанні з правовими механізмами задля охорони прав і свобод неповнолітньої особи.

Набутий досвід вирішення таких справ дасть змогу розвивати ювенальні технології, засвідчить значущість таких справ, одержить підтримку свідомого населення країни, а відтак уможливить охорону й захист людської діяльності.

Щоб дослідити ювенальне право, а отже і його похідні – ювенальні технології, юридичні технології, ювенальну

юстицію, нам потрібно зрозуміти та проаналізувати роль права в житті людини.

Сьогодні значення права важко переоцінити, адже воно відображається насамперед в ментальних установках, позиціях, ідеях і теоріях, нормах та інститутах, зокрема в людських діях та відносинах. Окрім того, акумулюється сферою правової реальності. Розуміння права в онтологічному аспекті уможлиблює чіткий аналіз його структури, а саме: як створений світ, завдяки чому він функціонує та з яких конструкцій зведений.

На думку російського вченого В. В. Бібіхіна, право в державі повинно підтримуватись примусом, оскільки дотримання закону (права) є необхідним. Однак навіть необхідний примус, який відповідає закону, стає безглуздим та перестає служити своїй меті, якщо держава в особі державних органів не бачить для винного іншої перспективи, крім обмеження свободи і життєвих можливостей. Дисципліна в охоронців права, коли вони в неї не вірять, непомітно набуває рис свавільного насильства. Саме тоді терпіння і розуміння з боку держави та її правоохоронних органів можуть відновити виправний сенс примусу. Адже влада втрачає право на примус, якщо не знає або не відчуває, як застосування сили може сприяти змінам на ліпше¹⁹⁴.

Сьогодні ефективний розвиток ювенальних технологій неможливий без визначення та розуміння самого «права» в його «чистому» вигляді. Тому, говорячи про ювенальні технології, потрібно наголосити, що вони є частиною єдиного правового механізму.

---

¹⁹⁴ Бибихин В. В. Введение в философию права. Москва, 2005. С. 28.

Людина виступає частиною природи і в цьому розумінні підпорядковується її законам. Наявність тіла зумовлює смертність людини, воно втягнуте в діалектику буття/небуття і, як всі тіла природи, проходить стан виникнення, становлення і загибелі. Людське тіло, як і всі тіла природи, схильне до дії закону. Аби мислити, необхідно забезпечити життя людському тілу¹⁹⁵. Людська сутність, природа людини завжди потребує чогось нового, прагне бути досконалою. Як показує багатовікова історія людської цивілізація, нові знання про світ дають можливість пізнати явища і факти об'єктивної реальності. Це стосується і права, без якого людина як живий організм не змогла б унормувати своє життя, надати йому смислу і мети.

Із цього приводу російська дослідниця Л. О. Мікешина зазначає, що велика частина нашого знання має соціальне походження та передається нам під час навчання, у спілкуванні та спільній діяльності. Насамперед це нормативні системи – внутрішній механізм існування соціальних традицій, завдяки яким людина живе та виступає повноцінним її учасником. Через знання норми дають зразки поведінки і діяльності та передбачають їх відтворення в нових умовах. Знання постає тут як своєрідний путівник по зразках життєвих явищ та інструкція з користування ними¹⁹⁶.

Людиновимірність розуміють у праві як сукупність людської діяльності, спрямованої на упорядкування

---

¹⁹⁵ Данильян О. Г., Тараненко В. М. Философия: учебник. С. 167.

¹⁹⁶ Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособие. Москва, 2005. С. 59.

суспільно-державного ладу та закріплення гуманістично-демократичних начал у сфері культури. Іншими словами, відбувається зміна ракурсу правової екзистенції від інтерпретації її визнання як основи нормативної форми буття права до створення плюралістичних начал людини, котра виступає у формі всезагальної онтологічної ретроспекції. Тому сьогодні, вважаємо, не потрібно акцентувати увагу тільки на ретроспективному аналізі основних процесів еволюції юридичної антропології, а важливо наголосити, що частина науковців у сфері філософії права, філософії, теорії права переконані, що феноменологію права доцільніше пов'язувати з людиною та її природним началом, змістом і буттям. Хоча попри це синтезуюча основа між правом та людиною полягатиме в тому, що право виступатиме багатофіксуючим явищем щодо самої людини, оскільки містить систему правил, норм поведінки, без яких сучасна людина не змогла б розвиватись та прогресувати¹⁹⁷.

У межах антропологічної основи юридичних досліджень, які зумовлені низкою культурних, соціальних, політично-суспільних причин, сьогодні на перші місця виходять проблеми, що стосуються глобалізації та інтеграції задля формування єдиного правового майданчика.

Втім, за рахунок буття людини, що є нібито «універсальним джерелом» правової нормативності, необхідність виокремлення та реалізації принципових положень «людиновимірності» права в різноманітних його

---

¹⁹⁷ Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков: Право, 2002. С. 191, 210–211.

аспектах несе характерний потенціал для синтезу. Зі слів вченого ХХ ст. Е. Фехнера, для створення «інтегративної антропології» можна було б «логічно звести до певних смислових начал людського буття... відповіді на всі філософські питання права»¹⁹⁸.

Спостерігаючи за активними кроками реформування вітчизняного права та законодавства загалом, у межах антропологічного розвитку, спостерігаємо щораз більшу потребу в запозиченні міжнародної практики та виробленні спільних теорій, концепцій у сфері юридичної антропології, юридичного пізнання в цілому. Важливою основою ціннісного характеру в розвитку антропології права є потреба усвідомлення та органічного поєднання в кожній людині неповторної самоцінності, особистості, індивідуальності, котра проявляється в універсальності, людяності, гуманізмі, розумінні¹⁹⁹.

У юридичні науки багато було спроб побудувати багатовимірну модель, котра дала б змогу інтегрувати філософські погляди та методи в правову площину задля захисту прав і свобод людини та дитини. Найточніше це виразив німецький правознавець В. Брюгґер. На його думку, цей підхід має не тільки комплексний характер, але й такий, що спрямований на гуманізацію конкретних аспектів прав людини і дитини як їх природного начала²⁰⁰. Науковець вважає, що в основі моделі образу людини простежується прообраз автономності та індивідуальності, кожної людської істоти як неповторної «правової цінності».

---

¹⁹⁸ Fechner E. Rechtsphilosophie. Tübingen, 1956. S. 268.

¹⁹⁹ Fechner E. Rechtsphilosophie. S. 244.

²⁰⁰ Брюгґер В. Образ людини у концепції прав людини // Проблеми філософії права. Київ; Чернівці: Рута, 2003. Т. 1. С. 139.

Попри це, аби зрозуміти всю глибину і значення людської сутності, автор намагається пояснити та передати зміст через деякі чинники, що тісно пов'язані інтелектуально-механістичним синтезом людини і суспільства. Завдяки цьому простежується часткова легітимність засад правової конкуренції як приватних і публічних інтересів.

В. Брюгґер зазначає, що «...комунітарний елемент формули образу людини сприяє виявленню такого важливого моменту: у контексті соціальної взаємодії не можна виправдовувати абсолютизм прав, й відтак необхідно досягти певного розумного балансу між правами та обов'язками <...> Цей підхід поєднує формулювання та інтерпретацію позитивних прав людини з філософською дискусією про обґрунтування (виправдання) прав людини, й зокрема тих прав, які не передбачені письмовими нормативно-правовими документами та судовою практикою»²⁰¹.

Аби наочніше та зрозуміліше пояснити взаємозв'язок людиновимірності і ювенальних технологій, можна виокремити п'ять основних напрямів: гносеологічно-пізнавальний, антропологічний, відповідальності, соціально-філософський та індивідуально-особистісний.

Гносеологічно-пізнавальний варто розуміти як можливість людини виробляти конкретні цілі та досліджувати всі можливі прояви правової реальності (у нашому випадку – ювенальні технології). Для цього людині потрібно надати власним зусиллям і бажанням відповідного цілеспрямованого оформлення завдяки пізнавальним можливостям.

---

²⁰¹ Брюгґер В. Образ людини у концепції прав людини. С. 139–140.

Антропологічний напрям має на меті підкреслити значущість людської цивілізації та наголосити на тому, що саме завдяки культурі поведінки людина відрізняється від усіх інших живих істот. Мимовільне звільнення від природних інстинктів закладає основи незалежної вільної істоти. Соціальні норми і правила потрібно розвивати й досліджувати разом із культурою, щоб поліпшити життя в усіх сферах людської діяльності. У такому разі процес формування культури вирізнятиметься своєю ідентичністю, а індивіди – своєю особистістю²⁰². Тому ця формула певного образу людини має на меті показати ті історично-культурні особливості, котрі, з одного боку, реалізують умови для життєвого вибору індивіда, а з іншого – за рахунок аксіологічно-ціннісної основи накладають обмеження на цей вибір індивіда.

Відповідальність характеризує людину як розумну істоту, котра здатна ухвалювати рішення на власний розсуд, усвідомлюючи їх важливість та свою відповідальність за них. На нашу думку, відповідальність потрібно розглядати у трьох вимірах: а) взаємодія (передбачає рівність між заявленою претензією на особисті права і свободи, а також визнання прав і свобод інших учасників у подібних ситуаціях. Звідси випливає, що ніхто не має права й можливості претендувати на вищий від інших статус); б) юридична (правова) відповідальність спрямована на захист законних інтересів фізичних та юридичних осіб; в) соціальна відповідальність є однією з основних, оскільки виступає індикатором суспільних та індивідуальних обов'язків стосовно тих індивідів, котрі не

---

²⁰² Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини. С. 141.

мають можливості піклуватись про себе. Соціальна відповідальність слугує певним видом балансування та рівності в суспільстві і державі.

Соціально-філософський напрям спрямований на підкреслення неповторності людини, її соціальної значущості в суспільстві. Іншими словами, захист життя людини, честь та гідність є пріоритетом для майбутнього нового покоління. А останнім часом як важливий аспект виділяють ще й захист навколишнього природного середовища для продовження життя та еволюційного розвитку людини як живої істоти. Сьогодні можна простежити розвиток нового підрозділу новітньої філософії та теорії права, в якому на противагу традиційному, антропологічному підходу протиставляється екоцентричний, що має на меті захист навколишнього природного середовища не як самоцілі, а як способу досягнення мети – захисту людини і дитини, її життя, здоров'я, комфорту²⁰³.

Індивідуально-особистісний напрям характеризує спосіб життя людини, який вона вибрала самостійно. Відповідно до цього напрямку основоположне значення для людини має право стати індивідуальністю, особистістю, невід'ємним елементом суспільно-правового життя. У такому разі образ людини міститиме в собі праворозуміння, що спрямовуватиметься на визначальний та основний спосіб ведення суспільного життя.

На підставі наведеного вище можемо зробити висновок, що в більшості ювенальних технологій

---

²⁰³ Cyril W. Environmental protection. Some philosophical and constitutional questions. *Philosophy of Law Issues*. 2005. Vol. III, №1-2. P. 238.

зкладається антропологічна основа, щодо інтеграції права, з одного боку, та відповідних «субстанційних людських особливостей» – з іншого. Тому сьогодні потрібно говорити про відповідний зв'язок, синтетичне поєднання праворозуміння в усіх його природних людиновимірних проявах. Ми впевнені в тому, що людська природа визначається не тільки буттям людини або ж тими чи іншими алгоритмами її сутності, а насамперед свободою вибору людини як самостверджувальної, незалежної особистості. На відміну будь-якої іншої живої істоти, в людині присутня свідомою сторона, яка характеризує її як відповідальну, мислячу, розумну істоту, здатну ухвалювати особисті рішення²⁰⁴.

Підбиваючи підсумок, варто сказати, що ювенальна юстиція, в основі якої закладаються ювенальні технології, розв'язує не конкретні проблеми неповнолітньої особи, а старається зрозуміти її і те, що несе в собі її поведінка та чим вона спричинена в конкретній ситуації. Водночас ми переконані, що правосуддя повинно діяти з урахуванням усіх істотних особливостей неповнолітньої особи, враховуючи вік, умови середовища проживання, мету протиправної поведінки, а також докладно з'ясувати причини конкретної протиправної поведінки й віднайти способи впливу на таку особу, щоб у майбутньому уникнути повторного вчинення протиправного діяння.

З розвитком і становленням в Україні правових норм, принципів та ідеалів загострюється увага та виникає потреба в захисті основних прав найменш захищених осіб,

---

²⁰⁴ Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. С. 201.

котрі потребують її найбільше, – дітей. Нині інститут ювенальної юстиції перебуває на етапі формування, хоча маємо зазначити про низку уже вжитих позитивних заходів щодо його розвитку: створено законодавчу базу, сформовано відповідні органи державної влади, що опікуються правами неповнолітніх, залучено громадські організації – усе це дає підстави вважати, що в майбутньому інститут ювенальної юстиції стане дієвим механізмом захисту й охорони прав та свобод дитини.

Передусім відзначимо, що формування інституту ювенальної юстиції відбулося на основі поєднання міжнародного і внутрішньо-національного, нормативно-правового матеріалу, що дало змогу забезпечити його ефективний та досить стрімкий розвиток в Україні.

Інститут ювенальної юстиції ґрунтується на нормах ювенального права і закладає відповідні принципи, а саме:

- принцип рівності прав дитини (незалежно від віку, раси, національності, віросповідання, належності до тієї чи іншої соціальної громади, общини тощо);

- принцип пріоритетності прав дитини (означає, що права дитини є першочерговими і такими, що потребують вирішення якнайшвидше компетентними державними органами);

- принцип сімейного виховання і благополуччя (в його основі має лежати гідне і морально-етичне формування дитини, визначення сім'ї як найліпшого середовища для становлення дитини, а також право дитини на щастя, любов, добробут та розуміння з боку батьків);

- принцип поваги, турботи і піклування (закладає фундамент правомірної поведінки та спрямований на

оздоровлення, зміцнення суспільного життя; слугує першим етапом переходу дитини в доросле життя);

– принцип протекціонізму й опіки (виражається насамперед у прямій підтримці з боку сім'ї, особливо батьків, йдеться про їхню турботу й опіку, настанови на правильну поведінку з однолітками і дорослими; окрім того, цей принцип може виражатись і в підтримці держави, суспільства, соціальної групи тощо);

– принцип дотримання прямої участі дітей у суспільному житті (характеризується чітким дотриманням права дитини на працю у встановлених законом межах, на наукову і світоглядну діяльність, залучення до роботи в громадських організаціях задля всебічного розвитку);

– принцип «*parens patriae*» (виражається в дотриманні безпосередньої підтримки дитини державою в суспільно-правовому, матеріальному та соціальному значенні, а також створенні необхідних умов у разі сирітства дитини, забезпеченні доступу до юридичної допомоги тощо);

– принцип залучення громадських інституцій та організацій (означає активну роль громади, інституцій різних рівнів, простих людей та організацій у підтримці та захисті життя і здоров'я дитини завдяки різним соціальним пільгам, забезпеченні достойного і гідного рівня життя та формуванні морально-етичних складових дитини).

На нашу думку, дотримання вказаних принципів закладає основи формування інституту ювенальної юстиції, оскільки основний акцент робиться на захисті й охороні законних прав дитини, дотриманні чітких норм ювенального права, відповідно, простежується орієнтація на створення міцної сім'ї, яка закладе фундамент здорового, єдиного і незалежного громадянського

суспільства з характерними йому цінностями, традиціями та особливостями.

Сьогодні, на жаль, в Україні сформувалась тенденція до зростання загального рівня дитячої злочинності, що негативно впливає на рівень суспільного життя. Цей факт зумовлений насамперед низьким соціальним забезпеченням людей, сім'ї, неякісним правовим вихованням, байдужістю з боку держави на всіх її рівнях.

Ми переконані, що поліпшити цю ситуацію можна завдяки формуванню інституту ювенальної юстиції, виробленню освітньо-педагогічних підходів, професійній психологічній та якісній соціальній реабілітації дітей, що сприятиме відновленню їхнього соціального статусу та надасть можливість знизити рівень суспільної напруженості в державі, а також поліпшити здоров'я нації загалом.

У сучасних реаліях збереження невід'ємних та основних прав неповнолітнього можливе лише завдяки стійкій і прозорій системі ювенального законодавства України. Ми вважаємо, що саме сьогодні потрібно не тільки на теоретичному чи методологічному рівні впроваджувати нормативно-правові приписи і норми, а й вживати ефективні заходи щодо їх практичного застосування.

Нині права і свободи неповнолітнього мають бути одними з основних у державній програмі розвитку. Україна в сучасних умовах повинна взяти на себе всю відповідальність за розвиток інституту ювенальної юстиції, як інструментарію, який дозволить на всіх щаблях впливати на процес захисту й охорони прав неповнолітнього. У державі має бути реалізовано більш прогресивна, чітка і зрозуміла система щодо соціальної реабілітації дитини, котра вперше з власної волі порушила

закон або ж стала елементом маніпуляції в руках дорослої людини.

Проаналізувавши досвід впровадження системи ювенального законодавства та ювенального права загалом серед країн Західної Європи, можна з упевненістю констатувати, що в середовищі дітей, які вперше порушили закон та щодо яких була застосована соціальна реабілітація, відбулись позитивні й ефективні зміни, що дали змогу відновити їхній фізичний та психологічний стан, а також «відвести» їх від протиправних дій, які суперечать соціальним і правовим нормам у суспільстві.

Для розвитку інституту ювенальної юстиції в Україні основний акцент потрібно робити на становленні і захисті самої сім'ї, котра виступатиме об'єктом дослідження, і дитини, як основного суб'єкта правовідносин. Незахищеність дитини в сім'ї створює негативні умови для її розвитку як майбутнього члена суспільства і формує початок моделі девіантної поведінки. Коли говорити про людину як частину цілого, то зростає потреба в її самоідентифікації та самовизначеності. Сьогодні дитину батьки сприймають як соціальне страхування свого майбутнього, забезпечення гідної старості й дотримання необхідних ритуальних умов поховання. У такому випадку діти виступають певним видом капіталу бідняків²⁰⁵. Таку ж позицію відображав у своїх творах китайський мислитель Конфуцій, який, понад усе цінуючи ритуал, вважав, що шанування батьків дітьми є праведним життям відповідно до ритуалу²⁰⁶.

---

²⁰⁵ Шульц Т. Ценность детей. *Thesis*. 1994. Вып. 6. С. 41.

²⁰⁶ Конфуций. Уроки мудрости: сочинения. Москва; Харьков: Фолио, 1998. С. 21–22.

В Україні розвиток інституту ювенальної юстиції зумовлений передусім такими обставинами:

- послабленням інституту сім'ї;
- зниженням інтересу та відповідальності батьків до виховного процесу й освіти своїх дітей;
- нехтуванням з боку батьків основних прав і свобод дитини;
- недостатнім, а інколи байдужим ставленням педагогів у школах, інтернатах, ліцеях тощо;
- інфантильністю органів державної влади (опіки та піклування, інтернатів, дитячого будинку, соціального піклування);
- різким підняттям у підлітковому середовищі рівня адиктивних форм поведінки, зокрема наркоманії, алкоголізму тощо;
- недостатній рівень профілактичної роботи, яку ведуть з неповнолітніми особами, котрі вчинили протиправне діяння, що сприяє розвитку неправомірної поведінки дитини в майбутньому.

Саме тому, спираючись на історичні умови й тенденції розвитку сучасної держави та суспільства, виникає потреба в розвитку інституту ювенальної юстиції та ювенального права, реформування низки нормативних заходів і системи правосуддя над неповнолітньою особою.

На основі аналізу міжнародної і вітчизняної практики можна зробити висновок, що формування інституту ювенальної юстиції є вагомим кроком у розвитку громадянського суспільства, закріпленні правових норм у державі, формуванні ефективного правосуддя, що охоплює процес правовиховного становлення правопорушника, забезпеченні адаптаційних процесів правопорушників у

суспільстві, та дасть змогу в майбутньому створити якісний підхід щодо профілактики повторних правопорушень.

Сьогодні у світі існує кілька моделей ювенальної юстиції: англо-американська, континентальна, скандинавська. Кожна з них має свої специфічні умови реалізації і проведення. Однак не існує ідеальної моделі, яка поєднала б усі вказані вище. До прикладу, у Великій Британії – низка законів про дітей та молодь, у Польщі – Закон про процедуру розгляду справ неповнолітніх (1982), у Канаді – Закон про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх (2003)²⁰⁷.

На підставі дослідження запозиченого з європейського досвіду формування ювенальної юстиції робимо висновки, що:

– ювенальна юстиція організаційно оформлена у вигляді автономної гілки судової системи чи самостійного підрозділу загального суду;

– ювенальна юстиція спрямована на реалізацію, охорону й захист прав, свобод та законних інтересів дитини;

– у процесі розвитку ювенальної юстиції закріплюються міжнародні стандарти захисту прав дитини, що виявляються в нормативному, організаційному, кадровому і методологічному забезпеченні судочинства стосовно дітей.

На думку російського дослідника С. В. Черчаги, для подальшого становлення і вдосконалення ювенальної юстиції потрібно виробити чітку та послідовну систему, яка

---

²⁰⁷ Прилуцький С. В. Ювенальна юстиція. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 1998. 2004. Т. 6: Т-Я. С. 463.*

охоплювала б усі державні органи, зокрема органи місцевого самоврядування, посадові особи, неурядові некомерційні організації, діяльність яких відповідає чинному законодавству та спрямована на ефективне забезпечення законних прав і свобод неповнолітнього²⁰⁸ [198, с. 10–11].

Розвиток і створення інституту ювенальної юстиції дасть змогу говорити про створення системи ювенального законодавства та подолати ті прогалини, котрі нагромадились впродовж усієї історії українського суспільства й держави. Однією з рис сучасної держави є підвищений рівень турботи про соціально незахищені категорії громадян: дітей, інвалідів, людей похилого віку. В їхніх інтересах встановлюються державна допомога, субсидії, пенсії і дотації. Своєю чергою, проблема підтримки соціально незахищених категорій населення безпосередньо пов'язана з участю держави в управлінні економікою країни. Річ у тому, що сучасна держава – це ринкова держава²⁰⁹.

Сутність людини як правової особистості, на думку російського правознавця Я. М. Веберса, «проявляється в тому, що він може бути суб'єктом передбачених законодавством прав та обов'язків, тобто фігура суб'єкта права і пов'язані з нею категорії правосуб'єктності,

---

²⁰⁸ Черчага С. В. Становление ювенальной юстиции: вопросы гражданско-процессуального законодательства Российской Федерации (опыт Ростовской области). *Вопросы ювенальной юстиции*. 2008. № 2. С. 10–11.

²⁰⁹

правоздатності, дієздатності є результатом законодавчої діяльності держави»²¹⁰.

У межах дослідження нашої роботи зростає потреба у глобальному вивченні питання інституту ювенальної юстиції не тільки з погляду нормативно-правового чинника регуляції прав та інтересів неповнолітнього, але й з уваги на інші заходи правового виховання, освітнього, психологічного, педагогічного, гуманістичного, неогуманістичного, постгуманістичного тощо. Ідеться про вивчення комплексного підходу, що дасть змогу вивчити всі чинники соціального впливу, які часто виступають негуманними, а подеколи суперечать усім принципам гуманного ставлення до людини. Через це в наукових колах проблему трансформації гуманізму розглядають як основну під час побудови сучасної моделі громадянського суспільства, в якому права і свободи, честь і гідність людини є основними орієнтирами, без яких становлення такого суспільства буде неможливим.

У нинішніх реаліях, де водночас тісно переплітаються процеси глобалізації, технологізації, адаптації, ідентифікації, виникає потреба у тлумаченні нового змісту гуманізму, оскільки це поняття доповнюють такі концепції, як трансгуманізм, постгуманізм, неогуманізм, гуманологія тощо.

Зокрема, поняття «неогуманізм» заклало основи педагогічно-виховного процесу в Німеччині у XVIII ст. Характерною рисою неогуманізму був інтерес до людини з усіма її особливостями, що відродив інтерес до культури

---

²¹⁰ Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига, 1976. С. 10–11.

античного світу, центральною фігурою якого була людина. Неогуманізм істотно сприяв закріпленню основ педагогіки, зосереджуючи в собі широке коло поглядів на світ та людину. Представники неогуманістичних течій (їхній розвиток припав на кінець XIX ст.) зосередили свою увагу не тільки на вихованні, а й виявленні нових здібностей у виховному процесі серед дітей. Тут важливо було зрозуміти, як можна було розвинути відповідні нахили і здібності в дітей за допомогою раціональних підходів у поєднанні з чуттєвим емпіричним знанням. Основною метою неогуманістів було розширити кругозір дитини на ранніх етапах його формування та створити гідні умови розвитку, які дали б змогу забезпечити захист основних прав і свобод дитини.

Вплив неогуманістичних тенденцій розвитку на формування інституту ювенальної юстиції є доволі вагомим, оскільки саме неогуманісти заклали основи всебічного розвитку людини, відстоювали права і свободи дитини в школах та освітніх закладах, забезпечили якісний рівень освітнього і виховного процесу. На основі принципу гуманізму, толерантності, справедливості вони відстоювали свою позицію в суспільному житті. Досліджуючи античну культуру, освіту і науку, вони намагались поєднати її з національною, а відтак вивести нові підходи до педагогіки, виховання, філософії, релігії тощо.

Проаналізувавши роботу американця Дж. П. Барлоу «Декларація незалежності кіберпростору», російський історик О. В. Соловйов виокремлює низку неогуманістичних цінностей, котрі характерні для епохи інформаційного суспільства: насамперед це свобода та індивідуальне

самоуправління; віра в рівність та переконання в тому, що не існує жодних обмежень цивільних прав і свобод; віра у природність та саморегулювання інформаційного суспільства; відсутність матеріалістичних поглядів на людську особистість та повне несприйняття фізичного насилля²¹¹.

Ми впевнені в тому, що розвиток неогуманізму та гуманізму (як вихідного поняття) закріпило певні стандарти людяності, доброчесності, філантропізму та заклало фундамент розвитку прав дитини в освітньому процесі, окреслило всю неповторність та первозданність людського ества.

Як самостійна сутність людина насамперед є представником людського роду. Вона інституціональна за суспільним походженням, оскільки відношення кожного індивіда до людства як особливої форми і виду життєдіяльності закріплюється його родичами в процесі спільного буття і стає способом його існування²¹².

Дослідження розвитку неогуманістичних тенденцій та їхнього впливу на становлення інституту ювенальної юстиції стає можливим тільки за умов гуманізації навчального процесу, а також закріплення аксіологічних складових як змінної, що залежатиме від правильності інтеграційних складників. Враховуючи той факт, що тенденції розвитку неогуманізму в сучасному українському суспільстві перебувають на стадії своєї трансформації, можна з упевненістю стверджувати, що швидкі темпи

---

²¹¹ Соловьев А. В. Информационное общество как пост- и неогуманистическая социокультурная среда. *Вестник ТГУ*. 2007. № 9 (53). С. 208.

²¹² НОМО INSTITUTIUS – Человек институциональный: монография / под ред. О. В. Иншакова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. С. 59.

розвитку інституту ювенальної юстиції будуть лише проекцією на тлі глобальних змін. Нові неогуманістичні напрями, якщо порівнювати з традиційним гуманізмом, ставлять під сумнів розвиток сучасного суспільства та докорінне видозмінення низки реформ, які стосуються питань ювенальної юстиції. Нині інститут ювенальної юстиції може запрацювати і стати частиною якісного правозахисного механізму тільки тоді, коли в державі реалізовуватимуть прогресивні соціальні реформи, спрямовані на захист інтересів дитини, як найменш захищеної особи, а також діятимуть професійні та відповідальні органи, на яких ляже не проста ніша – охорона й захист основного «скарбу» нації.

Україна, ставши на європейський шлях розвитку, прагне побудувати громадянське суспільство на основі закладених морально-етичних норм, європейських цінностей, у якому буде сформовано законодавчу базу у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, що стане першим кроком до створення інституту ювенальної юстиції та ювенального права загалом.

Сьогодні для будь-якої держави права й обов'язки дитини виступають ядром її правового статусу, конструктивною складовою, наявність якої зумовлює всі інші складники. Тому правосуб'єктність та гарантії правового статусу є ефективними тільки за умови, що визначено права й обов'язки дитини, які формують модель її поведінки.

Наприклад, російський політолог Р. Т. Мухаєв звертає увагу на те, що правило поведінки безглузде, якщо немає умов для його реалізації. Це не допомагає упорядкувати взаємовідносини між людьми, не робить їх

передбачуваними і стабільними. Така ситуація породжує свавілля сильного над слабким²¹³.

До основних елементів правового статусу дитини зараховують тільки ті її інтереси, що не виходять за межі правового поля та відповідають обов'язкам батьків, держави або ж суспільних прошарків та інститутів. До правового статусу дитини з погляду її психічної, фізичної та інтелектуальної незрілості необхідно віднести гарантії основних прав з дотриманням прямих обов'язків дитини.

Тож на сьогодні з розвитком громадянського суспільства назріло питання трансформації дитини з об'єкта, що охороняється сім'єю, державою, суспільною громадою, установами, на активного учасника суспільно-правового, громадянського життя в його характерних особливостях та проявах.

Зараз дитина може виступати учасником майже всіх сфер життя громадянського суспільства, проходячи одночасно соціалізацію, подаючи тим самим позитивні приклади дорослим учасникам спільноти. Такі відносини, що проявляються між дітьми й дорослими, зі слів американської вченої-антрополога М. Мід, називаються префігуративними²¹⁴.

У громадянському суспільстві свобода особи є її внутрішнім імперативом, що виражається на історичному, філософському, правовому рівнях розвитку самого ж суспільства. Якщо обмежити свободу особи, жорстко

---

²¹³ Мухаев Р. Т. Правовые основы Российского государства: учебник. Москва, 2007. С. 76.

²¹⁴ Мид М. Культура и мир детства: избранные произведения: пер. с англ. Москва: Наука, 1988. С. 156.

впливати на її свідому поведінку, згодом вона може перетворитися на «інструмент» у соціально-правових системах і в майбутньому завдати шкоди і самому індивідові, і суспільству. Потрібно зауважити, що саме свобода особи дала змогу суспільству бути таким, як воно є зараз, не просто пристосуватись до природно-соціальних обставин об'єктивної дійсності, а скерувати їх відповідно до тих вершин і цілей, які потрібні саме йому.

З розвитком громадянського суспільства людина завжди стикалася з безліччю перешкод і проблем на шляху до побудови соціальної, демократичної, сучасної держави, основними з яких були поняття «свобода» і «відповідальність». Якщо розглядати свободу як філософську категорію, то це своєрідний стан духу, котрий відображає природну, соціальну потребу людини як істоти в задоволенні своїх потреб, волі, свідомого визначення робити так, а не інакше. Водночас сама свобода людини не здатна повною мірою показати все багатство, яке міститься у внутрішньому світі її можливостей.

Із цього приводу російський вчений-юрист В. С. Нерсесянц зазначає, що «людина з погляду правової природи повинна посідати чільне місце у суспільстві. Має усвідомлювати, що в абстракціях права за зовнішньою умовністю йдеться про основне в житті індивіда та всього соціуму – про свободу, справедливість, рівність, що правові умовності – це насправді абсолютно необхідні умови гідного життя всіх і кожного»²¹⁵. Через це вагоме значення має моральна зрілість людини у підготовленості до життя по праву.

---

²¹⁵ Нерсесянц В. С. Философия права: учеб. для вуз. Москва, 1997. С. 42.

Враховуючи той факт, що в громадянському суспільстві кожна людина має мати можливість захищати своє право, держава зі свого боку повинна всіма законними способами забезпечити реалізацію цього права. Таким правом мають володіти не тільки громадяни, але й усі без винятку особи, передусім діти, особи без громадянства, іноземці та ін.

Для осучаснення і зведення в єдине ціле прав та свобод, захисту честі і гідності, законних інтересів дитини є потреба в ефективному інституті ювенальної юстиції, який був би гарантом цих прав, а також у створенні відповідної протидіючої бази на випадок, коли ці права порушуватимуть.

Загалом же обсяг прав і свобод дитини не повинен бути меншим, ніж у дорослої людини, за винятком прав, що стосуються політичного життя. Щоправда, і політичними правами та свободами в деяких випадках може володіти дитина. Водночас простежується збільшення в цілому особистих немайнових прав [206, с. 193]. Тому важливо виділити особливі, ті, що належать тільки дитині, права, і назвати їх ювенальні права та свободи.

Під ювенальними правами і свободами варто розуміти сукупність правил поведінки, що не суперечать загальноприйнятим нормам та слугують механізмом реалізації охорони й захисту прав дитини. До цих прав можна зарахувати такі:

– право на перебування дитини в сім'ї визначається як пріоритетне. Оскільки саме сім'я виступає найкращим природним середовищем, у якому дитина здатна розвиватись фізично, духовно, психологічно, морально тощо;

– право дитини на спілкування та прогулянки з батьками, котрі проживають окремо від дитини;

– право на отримання повної інформації про відсутність батьків, якщо це не матиме негативного впливу на саму дитину;

– право на піклування й утримання державою. Виділяють такі форми влаштування дітей: усиновлення дитини, або встановлення опіки та піклування органом чи опікуном над нею; патронат над дитиною (влаштування дитини у дитячий будинок, сім'ю, при цьому контроль здійснює держава в особі відповідних органів); влаштування дитини в дитячий заклад інтернатного типу.

Усі ці права мають служити для того, щоб оберігати дитину, її здоров'я та життя, дбати про її належне формування як частинки суспільного життя. Дитина має бути передусім цінністю, без якої неможливе існування здорової нації, реалізація громадянського суспільства чи формування демократичних начал. Аксіологічною ознакою ювенального права повинно виступати сприйняття, а також визначення поняття «дитинства» як елемента побудови правової цінності, зумовленої природною сутністю самої дитини, що проявляється в таких ознаках, як: вразливість, чуйність, доброзичливість, невинність, висока моральність, здатність до пізнання всього нового, обміну інформацією із соціальним оточенням.

Як зазначає російський правознавець К. С. Миловидов, у різних країнах особливе правосуддя у

справах неповнолітніх працює по-різному: результат роботи суду залежить від конкретних законів²¹⁶.

Нині розвиток ювенальної юстиції може бути ефективним тільки за умови, що будуть враховані насамперед права дитини, її можливість бути захищеною від різних протиправних, а інколи прямих зловживань суддями, органами державної влади, посадовцями своїх прямих обов'язків. Продуктивним способом у такому разі слугуватиме гуманізація цього процесу і зведення його в рамки морального і гуманного ставлення до неповнолітньої особи.

Україна перебуває в процесі розвитку та становлення громадянського суспільства. Яскравим прикладом цього є захист прав і свобод людини та громадянина, ефективне реформування правозахисних і правоохоронних органів, поступова орієнтація на Захід, що дасть змогу зблизитися з європейською спільнотою. Тому невід'ємним складником подальшого розвитку нашої держави є її вступ в Європейський Союз. Адже саме він є взірцем для нашої України, прикладом панування свободи, безпеки і справедливості для кожної людини.

Україна зараз тісно співпрацює з країнами ЄС у сфері міжнародного права, розвитку торгівлі, зовнішньополітичного простору. Наша держава багато уваги приділяє розвитку двостороннього співробітництва між судовими і правозахисними органами європейських країн. Основними документами, які доводять співробітництво між Україною і ЄС у сфері юстиції та

---

²¹⁶ Миловидов К. С. Вор должен сидеть... в семье. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2010. № 1. С. 17–18.

безпеки є План дій Україна – ЄС та План-графік імплементації. Тож можна з упевненістю стверджувати, що нині своїм головним завданням Україна вбачає формування і закріплення європейських цінностей як пріоритетних у розвитку правовідносин, захист прав і свобод людини, формування правової культури та правосвідомості людини. У цьому й виявляється запорука суспільної стабільності і розвитку нашої держави.

Неогуманістичні тенденції закладають фундамент на шляху побудови інституту ювенальної юстиції, оскільки формують основи розвитку прав та свобод дитини, закладають принципово нові неординарні підходи щодо поліпшення і побудови громадянського суспільства, в якому сповідуватимуться ідеали справедливості, гідності, честі, людяності, законності.

Як зазначає російський вчений-правник А. Б. Венгеров, у громадянському суспільстві зберігається природа людського співжиття, але навколо неї вже є правова оболонка прав, обов'язків, відповідальності, тому вона стає правовою природою життєдіяльності суспільства. Наприклад, такі соціальні відносини, як родинні – між батьками і дітьми, між іншими родичами, – не зникають, піддаючись впливу права, тобто жевріє любов один до одного, звичка піклуватися один про одного, не зникає прив'язаність, ніжність, підтримка тощо, але в цей світ родинних взаємин вторгається юридичний світ сухих прав та обов'язків, з'являються строгі взаємні аліментні обов'язки, шлюбні контракти тощо²¹⁷.

---

²¹⁷ Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. для юрид. вуз. 3-е изд. Москва: Юриспруденция, 2000. С. 238.

Важливо звернути увагу на два основні проблемні аспекти, які стосуються дитини у громадянському суспільстві, – це безпосередня участь дитини в житті громадянського суспільства та побудові демократичних засад, а також участь інституцій громадянського суспільства у становленні ювенальної політики. Відповідно до міжнародної практики розвитку ювенального права як основи, на якій ґрунтується вся ювенальна юстиція, одним з її принципів є залучення дитини до соціальних процесів, зокрема соціалізації, виховання, освіти, що безпосередньо залежать від майбутнього того чи іншого суспільства та формування основ державності.

Сьогодні Україна та її народ переживають непрості часи, простежується політична, правова, економічна і духовна зневіра. Причиною цього є насамперед неефективність роботи державного апарату, низький рівень патріотизму на тлі економічної депресії, низький рівень захищеності прав і свобод дитини, зрештою, як і будь-якої окремої людини, оскільки немає чіткої і прогресивної нормативно-правової політики. Ми переконані, що державі передусім потрібно зосереджувати увагу на розвитку освіти на всіх її щаблях, дбати про дотримання принципу законності в суспільстві, формувати якісну культуру, робити все для того, щоб створити гідні умови життя дитини та сім'ї як інституту нашого майбутнього.

РОЗДІЛ 3

АКСІОЛОГІЧНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1 Суспільні моделі сім'ї і ювенальна юстиція

Сьогодення ставить перед людиною щоразу нові завдання, виклики, долаючи які, потрібно застосовувати отримані в процесі життєдіяльності знання і робити вибір, спираючись на власну систему морально-етичних норм та цінностей. Людина не народжується зі здатністю та вмінням жити в суспільстві, цього вона вчиться упродовж життя. Наскільки ефективним буде цей процес залежить насамперед від тих основ, які закладаються в дитинстві. Тобто фундаментом, на якому формується майбутня особистість як член суспільства, виступає сім'я, у якій народжується та живе перші декілька років свого життя дитина.

Дослідження, які провели українські вчені В. М. Геєць і В. П. Семиноженко²¹⁸, підтверджують, що в сучасному українському суспільстві тільки сім'я виступає як інститут соціалізації людини. Вони вивчили й порівняли інститути соціалізації в Україні та в країнах Європейського Союзу, а отримані результати відобразили у вигляді таблиці (*Додаток Е*).

---

²¹⁸ Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України. Харків: Константа, 2006. 272 с.

З даних, наведених у цій таблиці, можемо зробити висновок, що в Україні, на відміну від країн ЄС, тільки сім'я виступає засобом соціалізації людини, вона є своєрідним містком до вміння жити в суспільстві. На нашу думку, це пов'язано із суспільно-історичним розвитком української нації та державотворення. Україна лише короткі проміжки часу була незалежною державою, а переважно її етнічні території входили до складу інших імперій. Інтервали між створенням державних утворень на території України сягали кількасот років, а такий порядок аж ніяк не сприяв розвитку власне українського суспільства. Людина могла почуватися впевнено лише в колі своєї сім'ї, де її сприймали як особистість, вільно висловлюючи власні думки та бачення суспільних процесів.

Будь-яка сучасна держава, незалежно від форми її політичного режиму чи устрою, не може існувати без низки соціальних інститутів. Одні з них є універсальними, такими, що впливають на всі чи на кілька сфер суспільного життя, інші охоплюють якусь одну його сторону. Інститут сім'ї для української держави є сьогодні таким найбільш універсальним інститутом, який здатний забезпечити подальше існування та розвиток суспільства шляхом формування членів цього суспільства.

У сучасній науці проблеми, пов'язані з питаннями сім'ї, вивчає чимало наук (культурологія, психологія, соціологія, філософія, правознавство), однак жодна з них поки не дала вичерпних та однозначних відповідей і роз'яснень на ці питання. Про це свідчить навіть різноманіття визначень поняття «сім'я».

Наприклад, словник української мови дає таке визначення цьому поняттю: «Група людей, що складається

з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом»²¹⁹. На таке визначення цього поняття, звичайно, вплинули реалії буття українського народу, де традиційними були багатопоколінні сім'ї, які вели спільний побут, зберігаючи надбання, звичаї і традиції свого роду, етнічної групи, нації, та водночас виступали творцями культури народу.

У соціології поняття «сім'я» вивчають у трьох значеннях: «1) соціальне об'єднання, члени якого зв'язані шлюбними відносинами, взаємодопомогою, моральною відповідальністю та спільністю побуту; 2) це суспільний інститут (з точки зору суспільного санкціонування шлюбно-сімейних відносин) і водночас мала соціальна група, що має історично означену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення; 3) соціальний інститут, що характеризується визначеними соціальними нормами, санкціями, прикладами поведінки, правами і обов'язками, що регулюють відносини між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми»²²⁰. Як бачимо, кожне із цих значень характеризує сім'ю з певного боку, однак об'єднавчим стрижнем усіх трьох є поняття моральної відповідальності членів сім'ї один перед одним.

---

²¹⁹ Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978. С. 224.

²²⁰ Тематичний словник-довідник з соціології / за ред. В. В. Кохана; уклад. А. Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук [та ін.]. Чернівці, 2009. С. 64.

Оскільки поняття відповідальності має важливе значення і для юриспруденції, то цілком зрозумілою є увага вчених-правознавців до сім'ї. Однак акцент з внутрішньої (приватної, моральної) сторони відповідальності людини зміщується в зовнішній (публічний, правовий). Їх цікавлять передусім правові основи формування сім'ї та припинення її існування, взаємні права й обов'язки членів, недопущення їх порушення, а в разі порушення – шляхи якнайшвидшого їх відновлення. За українським законодавством, сім'ю складають особи, які спільно проживають, мають взаємні права та обов'язки і пов'язані спільним побутом.

У філософії поняття сім'ї не було сталим, акценти змінювалися відповідно до провідних ідей конкретної культурної епохи. Китайський мислитель Конфуцій говорив, що держава являє собою велику сім'ю, відносини в якій повинні регулюватися насамперед нормами моралі, а відтак правовими приписами.

Так, «в античному світі термін сім'я поширювався не лише на тих осіб, які перебували у кровному спорідненні, а й на рабів, на худобу і на майно»²²¹. Тобто все, що перебувало у власності голови сімейства, автоматично зараховувалося до його сім'ї. Давньогрецький філософ Аристотель першим з античних мислителів виділив порядок з державою сім'ю. У його філософії сім'я виступає осередком держави, глава сім'ї порівнюється з мудрим правителем. Філософ представляє традиційну патріархальну сім'ю.

---

²²¹ Кудинова А. А. С мечтой о вечности (пол и любовь, брак и сім'я – история, теория, перспектива): монографія. Запорожье: Изд-во Запорож. Гос. инж. Акад., 2006. С. 168.

В епоху Середньовіччя сім'я вважається сутністю, даною Богом. Акценти зміщуються у сферу внутрішньо-сімейних відносин, які повинні будуватися на засадах християнської моралі. Нового значення набувають також поняття «шлюб» і «батьківство». Шлюб сприймається як священний нерозривний союз чоловіка і жінки. Батьківство не зводиться лише до народження дітей, а накладає обов'язок виховання дітей відповідно до релігійних норм, метою виховання стає формування справжнього християнина.

В епоху Нового часу кожна людина розглядається як індивідуальність, а це значно розширювало межі її можливостей. Так, люди отримали можливість самостійно обирати собі пару, тобто вільно створювати сім'ю.

Тільки XVIII ст. принесло розуміння сім'ї як малої соціальної групи, спільноти батьків і дітей, поєднаних кровними зв'язками, яка веде спільне господарство. Утвердившись в науці, такий підхід став панівним і не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

Американський соціолог родом з Росії П. О. Сорокін під поняттям «сім'я» розуміє «легальний союз (часто довічний) чоловіка і жінки, з одного боку, союз батьків і дітей – з другого, союз родичів і свояків – із третього»²²². Учений акцентує на кровній спорідненості людей, які складають сім'ю, а однією з її засад називає легальність.

Російський дипломат А. І. Антонов стверджує, що «сім'я – це заснована на загальносімейній діяльності спільність людей, пов'язаних подружніми узами –

---

²²² Сорокін П. Система социологии / Питирим Сорокин. Москва: Наука, 1993. Т. 1. С. 115.

батьківства – родинності, яка завдяки цьому здійснює відтворення населення і спадковість сімейних поколінь, а також соціалізацію дітей і підтримання існування членів сім'ї»²²³.

Сьогодні в науці існує чимало підходів до вивчення сім'ї. Це, зокрема, інституціональний, структурно-функціональний підходи, підхід обміну, марксистський та критичний підхід, феноменологічно-герменевтичний та підхід взаємозв'язку, а також підхід розвитку.

Група, що має затверджену суспільством структуру, – таким є розуміння сім'ї за інституціональним підходом. При цьому сім'я виконує певні функції і завдання: відтворення населення; соціалізацію; захисну функцію; забезпечення потреб; формування системи цінностей.

Прихильники інституціонального підходу вивчають сім'ю як чітко структуровану соціальну групу, яка виконує низку функцій, покликаних забезпечувати основні потреби людини.

У вивченні сім'ї за структурно-функціональним підходом на перший план виносяться стосунки в сім'ї. Вони виступають своєрідним вираженням суспільних очікувань. За такого підходу сім'я розглядається як ієрархічна структура з чітко розподіленими функціями кожного члена. Сім'я виступає учасником суспільних процесів та вбирає в себе ті цінності, які переважають в той чи інший період.

Під час дослідження сім'ї відповідно до підходу обміну розглядається насамперед поведінка її членів. Кожна дія вчиняється з огляду на певну «компенсацію» з боку суспільства. Тобто поведінка членів сім'ї, в основу якої

---

²²³ Антонов А. И., Медков В. М. Социология семьи. Москва, 1996. С. 66.

покладено загальнолюдські норми моралі та яка ґрунтується на виконанні правових приписів, виступає своєрідним гарантом захисту цих людей, дотримання їхніх прав і свобод з боку суспільства й держави, а в разі їх порушення – негайного відновлення.

Марксистський підхід характеризує сім'ю як соціальний інститут, у якому, як і в державі, панує нерівність (чоловік стоїть вище за дружину та дітей, пригнічуючи їх).

Сім'я – це спільнота, яка на основі діалогу виконує дві важливі функції в суспільстві – виховну та соціокультурну. Виховна функція сім'ї полягає у формуванні особистості, навчанні індивіда основним морально-етичним приписам та цінностям, нормам, які дадуть йому можливість повноцінно жити в суспільстві. Інша функція сім'ї – соціокультурна – полягає у здійсненні контролю за поведінкою своїх членів, своєрідному нагляді за дотриманням законів держави та моральних норм суспільства. Таким є критичний підхід до вивчення сім'ї. Сім'я повинна дуже швидко реагувати на зміни в суспільстві, його розвиток, дотримуючись своєрідних орієнтирів у подальшому житті, побудованих на власній системі морально-етичних цінностей.

Для представників феноменологічно-герменевтичного підходу сім'я виступає інтерсуб'єктивною реальністю, що виражається і в суб'єктах, що діють, і через них. Саме сім'я є тим фундаментом, на якому «будується» спосіб життя людини. Власне, конкретний спосіб життя або окремі його риси чи елементи людина успадковує з минулого своєї сім'ї, реально живе ними в сьогоденні та проектує на майбутнє.

Згідно зі ще одним підходом – підходом взаємозв'язку – сім'я являє собою єдність людей, у якій кожний проявляє свою ідентичність через іншого члена сім'ї шляхом взаємодії з ним. Взаємодія полягає в тому, що всі члени однаково сприйматимуть правила життя в сім'ї, керуватимуться одними й тими самими правилами, нормами поведінки, матимуть спільні морально-етичні цінності, знаходитимуться на однаковому культурному рівні та будуть об'єднані спільною вірою.

Цикл життя кожної сім'ї складається з певних фаз – такою є провідна ідея підходу розвитку. Сім'я розглядається як система рівноваженого динамізму. Такою вона може залишатися завдяки наявності таких елементів:

- адаптивність – кожний член сім'ї, виконуючи певні завдання, задовольняє тим самим свої потреби;
- виконання певних ролей – наявність у кожного члена сім'ї прав та обов'язків;
- взаємозалежність членів – від манери поведінки одного члена сім'ї залежить поведінка інших, а її зміна призводить і до змін у поведінці решти членів сім'ї;
- організація взаємин у сім'ї на основі усвідомлення реальних загроз, які несуть зовнішні (суспільні) та внутрішні (особистісні) зміни.

Попри таку різноманітність підходів до вивчення сім'ї, у кожному з них можемо знайти розуміння сім'ї як основи для формування поведінки її членів у суспільстві, фундаменту морально-етичних цінностей, якими послуговуються її члени в повсякденному житті, а діти використовуватимуть у майбутньому. «Сім'я виступає не лише наслідком виявлення та утвердження

найелементарніших природних емоцій людини (любові, ненависті, сексуальності, емоцій, пов'язаних із жертовністю, релігійними поглядами тощо), а також простором, на якому відбувається формування і відтворення поколінь, виховання та інституціалізація людини»²²⁴. На нашу думку, саме завдяки двом останнім функціям сім'ї – виховній та функції інституціалізації – вона виступає основою для створення культури і формування суспільства.

Специфіка кожної конкретної культури (не тільки як культури народу, нації, а й як культури певної соціальної групи), переважання тих чи інших рис частково залежить і від сім'ї, у якій виховуються діти як члени суспільства. Цінності, які сповідують батьки, дотримуючись певних правил у повсякденному житті, здебільшого сповідуватимуть і їхні діти. Так, у сім'ях, де спостерігаються прояви девіантної поведінки батьків, діти це копіюватимуть, що матиме негативні наслідки в майбутньому. У тих сім'ях, де поведінка батьків ґрунтується на повазі до закону, дотриманні морально-етичних норм, аналогічною буде й поведінка дітей. Дуже часто певні риси в поведінці дітей залежать від моделі сім'ї, у якій вони виховувалися.

Усі моделі ґрунтуються на сукупності певних рис, властивих представникам таких сімей. Сьогодні в науці виділяють такі суспільні моделі сім'ї:

– за структурою влади в сім'ї (егалітарна, авторитарна);

---

²²⁴ Шумейко О. В. Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 135.

- за кількістю дітей (бездітна, одnodітна, малодітна, багатодітна);
- за складом (проста нуклеарна, розширена нуклеарна, неповна, велика, змішана);
- за психологічною атмосферою (благополучна, стійка, педагогічно слабка, нестабільна, кризова);
- за місцем проживання (локальна, патріархальна, матріархальна, «гостьовий шлюб»);
- за тривалістю існування (сім'я, що тільки сформувалася; молода сім'я; сім'я, що чекає дитину; сім'я, що існує від 3 до 10 років; сім'я, яка існує від 10 до 25 років; немолода сім'я).

На нашу думку, найвідповіднішим та найповнішим визначенням полівимірного поняття «сім'я» є тлумачення американського соціолога Дж. П. Мердока: «Сім'я – це соціальна група, що характеризується спільним проживанням, економічною кооперацією, спільною участю в біологічному і соціальному відтворенні. Вона складається з дорослих індивідів двох статей, щонайменше двоє з яких знаходяться у соціально схвалених сексуальних стосунках, і дітей (власних і/чи прийомних)»²²⁵. Звичайно, що реальність є далекою від ідеальних моделей та зразків, які будує наука, тому сьогодні актуальною є розробка теоретичних положень, які сприятимуть вихованню дітей, «перетворенню» їх з індивідів на особистостей, та їх практичне втілення. Це є завданням передусім держави, яка повинна створити гідні умови для сімей, що сприятимуть вихованню, а за відсутності батьків взяти на себе функції вихователя через систему певних інститутів та органів.

---

²²⁵ Murdock G. P. Social Structure. New York: Free Press, 1965. P. 19.

На жаль, наразі невтішною є статистика щодо шлюбно-сімейних відносин в Україні та цінностей, пов'язаних з ними. Так, у статті «Моделі сім'ї: трансформації та тенденції розвитку» наведено такі статистичні дані:

- щороку в Україні реєструють приблизно 400 тис. шлюбів і 200 тис. розлучень;
  - приблизно третина розлучень припадає на перші три роки з дати реєстрації шлюбу;
  - 72% українців схвально ставляться до незареєстрованого шлюбу;
  - 77% гомосексуалістів висловлюють свою готовність зареєструвати шлюб, якщо в Україні передбачено буде таку можливість;
  - серед одружених гетеросексуальних пар в Україні 2008 року лише 27% планували народити дитину протягом найближчих трьох років;
  - 2008 року в Україні зареєстровано було 62,2% бездітних сімей;
  - 16% гомосексуальних партнерств виховують дітей і 57% планують дітей у своїй сім'ї;
  - середньостатистична українська родина – одностаттєва;
  - третина від усіх українців негативно ставиться до багатодітних сімей;
  - 40% усіх українських сімей називають «неповними»
- коли відсутній один з батьків;
- 76% усіх «неповних» сімей – «материнські»²²⁶.

---

²²⁶ Стрельнікова Н. М. Виховні проблеми сучасної неповної сім'ї. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Сер.:

Однією з найбільших, на наш погляд, є проблема так званих «неповних» сімей. Часто в таких сім'ях батько або мати не можуть приділити дитині достатньо уваги, оскільки змушені багато працювати, аби забезпечити достатній рівень життя собі і дитині (дітям), а після роботи займатися домашніми справами. Тому діти в таких сім'ях часто залишені самі на себе. І вихователем у цих випадках найчастіше стає телебачення, яке не завжди демонструє найліпші зразки для наслідування, а також оточення однолітків.

Українська вчена-педагог Н. М. Стрельнікова вважає, що «виховний вплив сім'ї залежить також від ставлення батьків до своєї дитини. Повага і єдність вимог батьків до дитини, вміння погоджувати виховні рішення та виконувати їх є показником високого рівня батьківського впливу на дітей. Найкращі людські якості – щирість, співпереживання, взаємодопомога, ніжність, увага до почуттів іншої людини – формуються під впливом батьківської любові та розумної вимогливості. Науковцями доведено закономірний зв'язок між моральною вихованістю дітей та характером взаємовідносин між батьками»²²⁷.

Перший і найсильніший вплив на дітей має сім'я, у якій вони народилися та зростали. Адже від основ, закладених у дитинстві, залежатиме подальше життя вже дорослої людини, ступінь її готовності до життя в суспільстві, здатність дотримуватися власної системи морально-етичних цінностей.

В Україні через системну економічну кризу більшість сімей часто стикаються з низкою проблем, які безпосередньо відображаються на їхніх дітях. На ці проблеми впливають такі чинники:

- економічний – складне економічне становище сімей викликає неможливість забезпечення дітей всім необхідним, проведення змістовного дозвілля, оздоровлення тощо. Ще одним негативним наслідком цього є орієнтованість батьків на матеріальне забезпечення дітей, а духовна складова у вихованні найчастіше відступає на другий план;

- психологічний – порушення емоційного зв'язку між батьками і дітьми, нереалізована або недостатньо реалізована потреба дітей у прихильності батьків,

- виховний – діти здебільшого наслідують модель поведінки, яку демонструють батьки, іноді навіть не усвідомлюючи цього;

- комунікативний – через власну сім'ю дитина вчиться сприймати навколишнє середовище, одночасно виступаючи членом внутрішньо-сімейної комунікації.

Вважаємо, що кожен із цих чинників безпосередньо впливає на сім'ю, а наявність певних проблем бодай в одному з них спричиняє серйозні недоліки та проблеми у вихованні дітей, не зважаючи на суспільну модель сім'ї, у якій вона зростає. Недоліки чи упущення у вихованні стають причинами девіантної поведінки дітей, що в майбутньому може призвести до вчинення нею правопорушення чи злочину. Однак і батьки, як вже сформовані особистості, не завжди можуть впоратися з проблемами, що виникають у сім'ї. Власне бажання «контролювати ситуацію» вони прагнуть реалізувати через

владу над дітьми. Тому діти часто залишаються незахищеними навіть всередині своєї сім'ї.

Саме тому сьогодні вкрай важливо запровадити в дію систему ювенальної юстиції як інститут, який допоможе, з одного боку, захистити чи відновити права дітей, а з іншого – сприятиме соціалізації, поверненню до правослухняного життя тих, хто вчинив правопорушення чи злочини. Однак щоб ця система почала діяти, мають бути розроблені теоретичні її основи. Українська правова наука має деякі напрацювання у цій сфері.

Однак попри наявність теоретичних розробок, що стосуються юридичних гарантій прав та обов'язків неповнолітніх, у вітчизняній науці мало уваги приділено філософсько-правовим засадам функціонування ювенальної юстиції. Внаслідок цього в українському суспільстві сьогодні панує негативна думка про ювеналістику. Здебільшого вона сприймається як узаконення можливості без реальних підстав вилучати дітей із сім'ї, як спосіб руйнування інституту сім'ї та шлюбу, можливість формування в молодого покоління морально-етичного нігілізму.

Дитина традиційно сприймається як особа, яка повністю не може відповідати за свої вчинки. Це пояснюється низкою психічних, психологічних та фізіологічних чинників. Саме тому діти і дорослі не можуть однаково постати перед судом та однаковою мірою нести покарання. Аби здійснювати правосуддя через вирішення в судах справ стосовно дітей, мало володіти власне юридичними знаннями. Це пояснюється насамперед принципами ювенальної юстиції, зокрема:

- охоронний принцип забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів неповнолітнього; зменшення міри покарання за вчинене правопорушення у порівнянні з дорослими;
- відновний принцип полягає в тому, що порушені права і свободи повинні бути якнайшвидше відновлені. Правопорушник тим самим усвідомлює необхідність відповідати за вчинене;
- реабілітаційний принцип сприяє відновленню дитини, яка стала жертвою правопорушення чи злочину;
- ресоціалізаційний принцип має на меті ресоціалізацію дитини, яка вчинила правопорушення;
- принцип соціальної насиченості зводиться до обов'язкового використання в судових процесах у справах про вчинення неповнолітніми правопорушень чи злочинів інформації про соціально-побутові умови життя неповнолітніх правопорушників, їх психологічного портрету, інших спеціальних знань, які допоможуть більш повно вивчити особу підсудного;
- принцип індивідуалізації судового процесу зводиться до того, що центром судового процесу є особа дитини.

На нашу думку, основою для формування та задовільного функціонування інституту ювенальної юстиції повинна стати взаємна діяльність держави і сім'ї. Держава на макрорівні через систему інститутів та органів повинна виступати гарантом гідного життя дитини за умови, що вона поводить себе правомірно і правослухняно. У разі ж порушення правил поведінки в суспільстві кожен повинен усвідомлювати, що його права і свободи зазнають певних обмежень. На мікрорівні сім'я

повинна дати дитині перші уявлення про норми життя в суспільстві, закласти основу для формування її власної системи морально-етичних норм та цінностей. Якщо ж дитина позбавлена батьківської опіки, то виховні функції бере на себе держава через мережу виховних закладів. На взаємозв'язку сім'ї та ювенальної юстиції наголошує Н. М. Крестовська. Українська дослідниця пропонує вважати сім'ю складовою частиною ювенальної юстиції. «У майбутньому законодавстві України щодо ювенальної юстиції має бути окремий розділ, присвячений сім'ї як її складовій. Пропонуються такі правоположення цього розділу:

Батьки та інші законні представники дитини мають виховувати дитину у дусі правослухняності, поваги до моральних цінностей, прав і свобод інших людей.

Право батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом бути присутніми на всіх стадіях провадження у справі про правопорушення неповнолітнього гарантується. Особливості участі батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом у процесуальних діях визначаються процесуальним законодавством.

Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом дають згоду на направлення дитини на примирну або корекційну програму. Ненадання такої згоди або відмова батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом на надання згоди на направлення дитини на примирну або корекційну програму не береться до уваги, якщо вона суперечить інтересам дитини.

Дитина з девіантною поведінкою може бути направлена на корекційну програму службою у справах дітей за ініціативою батьків або інших законних представників.

Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти ресоціалізації їхньої дитини шляхом виконання законних вимог суб'єкта ювенальної юстиції, співпраці з навчальним закладом, установою освіти, трудовим колективом, громадськими та благодійними організаціями, які залучені до справи ресоціалізації їхньої дитини.

Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти виконанню примирної або корекційної програми, на яку неповнолітній підозрюваний або обвинувачений був направлений суб'єктом ювенальної юстиції.

У разі ухилення без поважних причин від обов'язків, покладених на батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом суб'єктом ювенальної юстиції, батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом несуть відповідальність відповідно до законодавства»²²⁸.

Тези, запропоновані Н. М. Крестовською, є надзвичайно актуальними. Це пов'язано передусім з необхідністю зміни суспільної думки про те, що відповідальність за правопорушника, навіть і неповнолітнього, після його притягнення до відповідальності несе держава через систему виправних

---

²²⁸ Крестовська Н. Сім'я та ювенальна юстиція. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*: зб. наук. пр.: у 2 вип. Дрогобич: РВВ Дрогобицького держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. С. 291–294.

закладів різного типу. Однак і сім'я повинна бути активно залученою до цього процесу шляхом не тільки сприяння державним органам у виконанні покладених на них функцій, а й через постійний контакт з дитиною, яка перебуває в конфлікті з законом, усвідомлення неможливості та упущень у вихованні та роботі над зниженням рівня їх впливу на дитину.

В основі ювенальної юстиції лежить передусім захист дитинства. На нашу думку, за умови функціонування цього інституту сім'я (незалежно від її суспільної моделі) стане «ближчою» до дитини. На перший погляд, ювенальна юстиція є лише системою правосуддя для неповнолітніх, однак її значення для дитини та її сім'ї є незаперечним. Так, інститут ювенальної юстиції сприяє збереженню традиційних цінностей суспільства і водночас є відповіддю на вимоги часу. Це проявляється у:

- зростанні ролі батьків – особа, яка перебуває в конфлікті з законом, не просто передається на «виховання державі», а проходить усі стадії судового процесу разом зі своїми батьками, ресоціалізація також відбувається за безпосередньої участі батьків;

- існуванні чітко визначеного кола сімейних питань, у які держава може втручатися, – це питання сімейного насильства (незалежно від його виду та форми вияву), у нашому випадку – насильства щодо дітей;

- створенні на засадах громадянського суспільства спеціальної системи установ та органів, які займалися б з дітьми, що порушили вимоги закону.

Отже, інститут ювенальної юстиції в Україні повинен бути сформований на основі цінностей громадянського

суспільства з урахуванням суспільно-історичних особливостей розвитку української нації. Його метою має стати насамперед профілактика правопорушень проти дітей, запобігання їм, а також правопорушенням з боку дітей, врешті-решт здійснення правосуддя щодо дітей, які порушили вимоги закону. До кожного із цих завдань обов'язково має бути залучена сім'я як перший й основний інститут соціалізації людини.

3.2 Аксіоматика інституту ювенальної юстиції і захист дітей

Право зародилося та розвивалося разом із суспільством. Причиною його виникнення була необхідність регулювання відносин між людьми. Так, з розвитком суспільства розвивалося і право: одні галузі втрачали свою актуальність через припинення існування певних суспільних відносин, а на їхньому місці з'являлися нові, які відповідали вимогам часу.

Право формувалося на основі народної моралі, релігійних вірувань, етичних принципів. Вони стали своєрідним ядром, на який згодом нашаровувалися власне юридичні норми і приписи. Приписи і норми, а також моделі поведінки, закріплені у священних релігійних текстах, через санкціонування державою стали юридичними нормами. Однак кожний священний текст був записаний власне людиною. Тому можна стверджувати, що людина вклала в них і власне бачення норм та ідеалів поведінки, втілених у моральних приписах, які згодом були покладені в основу правослужняної поведінки. «Право і мораль, як найважливіші елементи суспільного життя, завжди виступають у тісній діалектичній взаємодії, характер якої визначається специфікою суспільних відносин. Без моральної основи будь-яка правова конструкція

руйнується, бо правові відносини базуються на моральних принципах»²²⁹.

Людина виступає творцем права, а право, своєю чергою, формує людину як особистість, здатну жити в суспільстві. «Основою і передумовою правогенезу виступає соціальний досвід, який стихійно акумулюється у вигляді суспільних відносин. Останні набувають характеру повторення, що створює підстави для їх нормативізації. У разі відповідності цих відносин соціальним цінностям та прагненням відбувається їх схвалення з боку суспільства, внаслідок чого формуються норми, які складають основу правового регулювання. Необхідність ефективного функціонування таких норм обумовлює потребу в їх санкціонуванні державою, підтримка і захист якої надає праву характеру повноцінної дійсності та загальнообов'язковості»²³⁰.

Право в сучасному вигляді має загальнолюдський зміст: право відображає і виступає засобом вираження фундаментальних цінностей людства. Сюди насамперед зараховують такі цінності, як свобода, рівність, справедливість, демократизм, повага. Саме вони і лягли в основу принципів права. «Принципи права треба розглядати як вихідні правові ідеї, що відображають засадничі загальнолюдські цінності, розкривають сутність права та визначають зміст і спрямованість правового

---

²²⁹ Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні основи права*. 2013. № 1-2. С. 78.

²³⁰ Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. С. 132–133.

регулювання та розвитку суспільства»²³¹. Отже, основними принципами права є принцип гуманізму, свободи, справедливості, рівності.

Гуманізм як форма світогляду розглядає людину як найвищу цінність. Кожна людина розглядається як особа, яка має власну гідність та свободу вибору. У праві принцип гуманізму гарантує визнання на державному рівні цінності кожної людини, її гідності, прав і свобод. На думку українського вченого С. С. Чеботарьова, гуманізм як принцип права є ціннісним принципом світоглядного характеру, засадничим принципом права, який відображає ставлення до людини як до найвищої соціальної цінності²³².

Принцип свободи надає людині можливість самостійно в правових рамках вибирати модель поведінки. На основі принципу свободи у праві сформовано ще низку принципів. Це, зокрема, принципи поваги та непорушності прав людини, толерантності, плюралізму. Ці принципи безпосередньо впливають на принцип свободи шляхом накладення певних обмежень, основним з яких є обмеження свободи однієї людини там, де починається порушення права іншої.

Принцип справедливості є надзвичайно важливим для права, оскільки він, з одного боку, виступає своєрідним поштовхом до виникнення і розвитку права як системи, що регулює суспільні відносини, а з іншого – є кінцевою метою діяльності всієї правової системи.

---

²³¹ Гришук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. 2015. Вип. 61. С. 21.

²³² Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 206–207.

Принцип рівності у праві можна тлумачити як однаковість прав, свобод та обов'язків усіх, хто перебуває в однаковому становищі. Усі люди є рівними перед законом та судом, вони мають рівні права, свободи та обов'язки.

Принципи права є втіленням загальнолюдських цінностей, на основі яких формується право як суспільне явище та постають його інститути як об'єднані системи правових норм, які регулюють певну сферу суспільних відносин. Кожний з таких інститутів поряд із загальноправовими принципами, ідеями, постулатами характеризується наявністю специфічних норм. Часто ці норми виражаються в певних аксіомах. Правові аксіоми – це «загальновизнані правові істини, прямо чи опосередковано відображені у нормах права»²³³. На нашу думку, критеріями зарахування певних постулатів до категорії правових аксіом повинні бути: спосіб створення, формування; зміст; структура; функції; спосіб і форма закріплення; можливість/неможливість оскарження, спростування, відкидання.

Аби певний постулат став правовою аксіомою, він повинен бути насамперед виразником правових цінностей та утверджувати цінність права як системи, яка регулює суспільне життя. За змістом цей постулат має бути загальновизнаним у праві, тобто ґрунтуватися на тих засадах, які є спільними для різних правових інститутів. Структура постулату повинна зводитися до простого твердження у формі диспозиції. Постулат, основною функцією якого є встановлення найзагальніших засад

---

²³³ Косович В. «Правові припущення» як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644: Правознавство. С. 46.

правового регулювання певної сфери суспільного життя, переходить до розряду правових аксіом. Вони можуть закріплюватися в правовій нормі і прямо, і опосередковано. Завдяки своїй універсальності правові аксіоми не викликають сумніву, а тому й можливості їх оскарження, спростування та відкидання.

Беззаперечним є вплив правових аксіом на всю правову систему та її інститути. Не є винятком з цього правила й інститут ювенальної юстиції. В його основі також лежить сукупність аксіом, які складають аксіоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей.

Діти є більш уразливими, ніж дорослі. Часто з уваги на фізичні та психологічні особливості свого віку вони самотужки не можуть впоратися з проблемами, які виникають у процесі життєдіяльності. Це можуть бути проблеми, які стосуються взаємин з однолітками, внутрішньосімейних стосунків, а іноді навіть відносин у системі «дитина – держава». Тому виникає необхідність посиленого захисту дітей, їхніх прав і свобод. Однак щоб розробити ефективний механізм захисту прав дитини та запустити його в дію, необхідно передусім вивчити реалії життя українських дітей, рівень їхньої обізнаності зі своїми правами та правовими можливостями їх захисту.

Для початку доцільно було б з'ясувати масштаби роботи щодо захисту дітей, тобто кількість дітей, які потерпають від проявів насильства. Наступним кроком мало б стати вивчення рівня обізнаності дітей щодо своїх прав та джерел отримання таких знань. Це потрібно зробити для того, щоб зрозуміти, якими джерелами інформації діти користуються найбільше, та залучити додаткові ресурси для ознайомлення дітей з їхніми

правами і правовими можливостями їх захисту. Після цього необхідно розробити конкретні норми, приписи, які складуть аксіоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей.

З огляду на вказане вище багато важливої інформації міститься у щорічних звітах Уповноваженого Президента України з прав дитини²³⁴. У цих документах підсумовується інформація про дітей в Україні, ведеться моніторинг якості їхнього життя, підбиваються підсумки щодо контролю за дотриманням основних прав дітей, окреслюються шляхи для якнайбільшого сприяння розвитку дітей. Зокрема, в одному з таких щорічних звітів з'ясовано питому вагу дітей, які потерпали від насильства (див. *Додаток Є*).

Аналізуючи наведені у звіті дані, можемо зробити висновок, що в Україні діти найчастіше стикаються з проявами насильства у навчальних закладах (понад 9%). Учасниками таких конфліктів найчастіше виступають діти одного віку – 12% дітей потерпали через насильство з боку ровесників. В середньому 7% дітей зазнають домашнього насильства. Частіше насильницькі дії вчиняють знайомі люди – 7%. А 6% дітей стверджують, що стикалися з насильницькими діями з боку правоохоронців (переважно це 16-17-річні діти).

У розрізі даних за типом поселення видно, що від насильства в сім'ї менше потерпають діти, які мешкають у сільській місцевості, аніж їхні однолітки з міста. Це ж стосується й інших показників (з боку знайомих,

---

²³⁴ Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності. URL: http://www.president.gov.ua/docs/information_children.pdf. (дата звернення: 24.04.2020).

незнайомих людей, працівників міліції). Однак рівень насильства в навчальному закладі зберігається вищим стосовно дітей, що проживають у сільській місцевості.

Отже, кількість дітей, котрі стикаються з насильством, є досить великою: загалом в Україні це кожна восьма дитина.

Звичайно, що одним з найефективніших способів боротьби з насильством щодо дітей стане обізнаність дитини зі своїми правами та правовими способами їх відновлення за допомогою спеціальних органів та служб, ювенальної юстиції.

Аби забезпечити високий рівень обізнаності дітей щодо своїх прав, потрібно з'ясувати, з яких саме джерел діти дізнаються про них. Постійний такий моніторинг дасть змогу розробляти програми, залучати додаткові активи до найслабших ланок у системі інформування дітей про їхні права. Так, 2012 року в межах соціологічного опитування 10–17-річних українців²³⁵ дітям було запропоновано вибрати джерела, з яких вони дізнаються про свої права (результати наведено в *Додатку Ж*).

Отже, за відповідями дітей, основним джерелом отримання інформації про їхні права є учитель, який під час навчання чи спеціальних позакласних уроків ознайомлює їх з ними. Багато інформації діти отримують від батьків. На третьому місці – засоби масової інформації (щоправда, найбільше відомостей з них отримують 16–17-річні).

---

²³⁵ Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності. URL: http://www.president.gov.ua/docs/information_children.pdf. (дата звернення: 24.04.2020).

Якщо розглянути дані, наведені в таблиці (*Додаток Ж*), у розрізі типу поселення, то побачимо, що найбільше знань (90%) від учителів отримують діти, які проживають у сільській місцевості, а їхні однолітки, що проживають у містах, є більш активними у сфері пошуку інформації через засоби масової інформації.

Показовим є те, що серед дітей віком 10–13 років немає таких, які не чули б про права дитини, а починаючи з 14 років таких лише 1%. Це свідчить насамперед про певні зрушення у сфері забезпечення прав дитини на загальнодержавному рівні:

- діяльність державних органів та служб, метою діяльності яких є забезпечення дотримання і відновлення прав дітей;

- ефективність функціонування різноманітних просвітницьких програм, які проводять і українські, і зарубіжні громадські організації;

- виховних програм для позакласної роботи в навчальних закладах;

- висвітлення цієї проблематики у ЗМІ, що сприяє обізнаності з вказаними питаннями і дітей, і дорослих.

Як бачимо, загалом рівень поінформованості дітей про їхні права є досить високим. Однак важливо з'ясувати, з якими саме правами діти обізані, а про які не знають взагалі або знають дуже мало. Розкриємо це питання на прикладі того ж самого дослідження 2012 року «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності»²³⁶ (див. *Додаток З*).

---

²³⁶ Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності. URL: http://www.president.gov.ua/docs/information_children.pdf. (дата звернення: 24.04.2020).

З наведених там даних випливає, що третина всіх дітей не знає про необхідність дотримання прав дитини стосовно тих, хто вчинив правопорушення чи злочин (30%). Понад 10% дітей не володіють інформацією про гарантії щодо вживання доброякісної їжі (15%), неприпустимість до примусового залучення до праці (13%) та заборони сексуального насильства над дітьми (11%). Натомість рівень обізнаності українських дітей про інші свої права є досить високим, лише від 5 до 9% не знають про них.

На основі наведених даних можемо вивести певні аксіоми, які в подальшому складуть аксіоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей. Адже саме захист дитинства, створення якнайсприятливіших умов для розвитку дітей як майбутнього держави повинні бути пріоритетним напрямом державної політики.

Кожний інститут права складає певна сукупність тверджень, які сприймаються безапеляційно та не можуть бути скасовані, відкинені за жодних обставин. Ці поняття є своєрідними правовими аксіомами. Винятком з цього правила не є й інститут ювенальної юстиції, зокрема такий його напрям, як сфера захисту дітей. Аксіоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей вважаємо за доцільне розглядати крізь призму традиційного поділу прав і свобод на: особисті права, громадянські права, економічні права, соціальні права, культурні права.

Саме такий поділ, на нашу думку, дасть змогу згрупувати права дітей та сформулювати ті аксіоми, які якнайповніше розкриватимуть їхній зміст, сприятимуть безапеляційному використанню як основи для розробки конкретних правових положень. На жаль, найактуальнішим для сучасного українського суспільства у сфері

ювеналістики і надалі є питання захисту дітей через їх фізичну та психологічну незрілість, а відповідно й неможливості самозахисту так, як це можливо для повнолітніх громадян. Тож пропонуємо до аксіом, які складуть аксіоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей, віднести такі:

Кожна дитина є індивідуальною та неповторною. Попри загальну подібність фізичної та психічної будови кожна людина відрізняється від іншої. Сьогодні ні для кого не є таємницею, що люди володіють різними темпераментами, психотипами, природними здібностями і нахилами. Усе це відображається в поведінці людини: хтось є більш активним, рухливим, здатним швидко та безальтернативно ухвалювати рішення, діяти в тих чи інших ситуаціях, комусь для тих самих дій потрібно більше часу, аби добре все продумати, розрахувати, виявити переваги й недоліки можливого рішення чи дії. Через дії окремої людини відбувається діяльність суспільства. «Усі дії в суспільстві здійснюються індивідами, колективне завжди проявляється через них. Шлях до розуміння колективних цінностей лежить через аналіз діяльності окремого індивіда. Крім діяльності індивіда, не існує іншого субстрату суспільства»²³⁷. Тобто поведінка людини завжди є вираженням її індивідуальності. В одних людей індивідуальність виражена дуже яскраво, в інших – менш яскраво. Усе це стосується і дітей, адже індивідуальність

---

²³⁷ Бондаренко О. В. Особливості соціально-філософського дослідження ментального феномену в аспекті «індивідуалізм – колективізм». *Мультiversum: філософський альманах*. Київ: Центр дух. к-ри, 2006. № 55. С. 138-139.

формується змалку. На її формування впливають два види чинників:

спадковість, фізіологічні особливості – це ті риси, які дитина отримує при народженні. Змінити їх або якось на них вплинути не можна. До цього виду факторів належать, наприклад, здібності людини до певної діяльності;

оточення – це середовище, в якому живе дитина. Саме в середовищі, суспільстві людина з індивіда стає особистістю. Цей процес залежить від культурного, соціально-економічного, духовного рівня найпершого оточення дитини – її сім'ї. Саме в сім'ї дитина отримує перші знання про добро і зло, норми поведінки, морально-етичні цінності.

Батьки й держава виступають своєрідними мікро- та макрорівнями для формування дитини як особистості та індивідуальності. Батьки повинні закласти основи соціальних знань, виявити її здібності. Держава, гарантуючи батькам гідний рівень життя, тим самим сприяє всебічному розвитку дитини. Якщо батьків немає, їхні функції на себе бере держава через відповідну систему органів.

Від народження діти повною мірою користуються усіма природними правами і свободами. Уже сам факт народження дає людині певну сукупність прав і свобод, якими вона може користуватися. Ці права є невідчужуваними та не можуть бути обмеженими (за винятком воєнного та надзвичайного стану, однак це робиться з метою убезпечення людей від певної загрози). Держава не має жодного стосунку до них, а тому не може їх обмежити. Її обов'язком у цьому напрямі є охорона

природних прав і свобод людини. Це одна з основних функцій держави на сучасному етапі розвитку суспільства.

Охорона природних прав і свобод людини з боку держави є гарантією дотримання людиною приписів та норм поведінки, встановлених державою. Тобто відбувається своєрідний обмін «послуга за послугу». Людина «подарувала» частину своїх прав державі, прийнявши певні обмеження, що виразилися в нормах поведінки, натомість отримала гарантії безпеки та гідного рівня життя в суспільстві. Високого рівня розвитку може досягнути тільки та держава, у якій значний відсоток громадян у щоденній поведінці усвідомлено використовує правомірні та правослухняні моделі. «Природні права людини є засобом досягнення благ, які мають первинне значення для всіх без винятку суспільних відносин. Без забезпечення природних прав людини всі інші суб'єктивні права (в тому числі основоположні, основні, конституційні) або позбавляються сенсу, або їх реалізація стає неможливою. Решта суб'єктивних прав є розвитком змісту природних прав людини у конкретних сферах суспільних відносин»²³⁸.

До природних прав і свобод належать: право на життя, на свободу, на особисту недоторканність, на безпечне довкілля, на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень. Гарантом кожного із цих прав виступає держава загалом і її структурні утворення (система органів) відповідно до сфери діяльності та повноважень зокрема.

---

²³⁸ Малишев Б. В. Природні права людини: загальнотеоретична характеристика. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 2. С. 29.

У разі порушення цих прав або якогось одного права діти мають однакові з дорослими права на їх негайне відновлення. Жодне обмеження у природних правах через віковий ценз або віддання переваги дорослому перед дитиною є недопустимим.

Усі діти мають рівні права незалежно від раси, віросповідання, соціального стану. Фразою «усі різні – усі рівні», її усвідомленням та розумінням людиною зокрема та людством загалом сьогодні можна охарактеризувати ступінь цивілізованості будь-якого суспільства. Саме у ставленні до певних груп населення, які вирізняються кольором шкіри, віросповіданням, етнічною належністю, соціальним станом, виражається культура суспільства, його здатність до сприйняття світу не тільки у вимірах певної властивої для нього культурної традиції.

Зазвичай для людини найбільш прийнятною є поведінка, встановлена та культивована її культурною традицією. Однак сьогодні глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, є сприятливим фактором для міграції населення. Відповідно до цього відбуваються і зміни в кожному конкретному суспільстві. Наприклад, Європа традиційно асоціювалася з християнством, а тепер статистичні дані свідчать про стрімке зростання кількості мусульман, які постійно проживають на її території та є громадянами держав. Це призводить до змін і в етнічному складі певної держави, і до культурних взаємовпливів. Найяскравішими прикладами такої взаємодії є Франція та Німеччина, де колишні мігранти вже стали громадянами, а їхні діти сьогодні відвідують навчальні заклади різних рівнів.

Саме діти найчастіше стикаються з дискримінацією за расовою ознакою чи віросповіданням. Самостійно впоратися із цим їм не до снаги. Найкращою профілактикою таким явищам повинна стати роз'яснювальна робота вихователів та педагогів, де на найпростіших прикладах дітям пояснювали б, що попри відмінну зовнішність, віросповідання чи соціальне походження всі діти мають рівні права, одержані при народженні (природні права) або набуті в процесі життєдіяльності (гарантовані державою).

Дискримінація дітей за расовими ознаками, віросповіданням, соціальним станом є недопустимою в сучасному суспільстві, а будь-які її прояви повинні бути негайно перервані.

Дитині гарантовано право на доступ до інформації, необхідної для її розвитку, навчання, формування як особистості. Темп життя сьогодні вимагає від людини застосування щоразу нових умінь. Зараз уже недостатньо знань, отриманих з одного джерела. Більшого успіху досягає той, хто володіє інформацією. Сучасне суспільство характеризується як інформаційне. «Інформаційне суспільство – це, по-перше, суспільство, в якому створені значні інформаційні ресурси; виробництво, зберігання, поширення і передача інформації стають найважливішою часткою економіки; сформувалася інформаційна індустрія – комп'ютерна і телекомунікаційна промисловість, розробники програмного забезпечення, виробників елементної бази і побутової електроніки, мультимедійна промисловість та ін.; люди мають технічні і правові можливості доступу до різноманітних джерел

інформації»²³⁹. Важко переоцінити роль інформаційних технологій та самої інформації для суспільства загалом і людини зокрема. Сьогодні найуспішнішими є ті держави, в яких розвинений ринок інформаційних послуг. У таких державах людина має багато варіантів для пошуку, доступу до інформації та її застосування.

Вплив знання та інформації на життя людини сьогодні є незаперечним. Інформація необхідна і для навчання, і для роботи, адже освіти, здобутої в навчальному закладі, недостатньо для формування людини як професіонала. Тому зростає необхідність самоосвіти, самовдосконалення, актуалізується один із принципів Болонського процесу – «освіта упродовж життя». І така освіта не повинна починатися з початком трудового шляху людини, а ще в дитинстві. Кожний етап дорослішання повинен давати дитині інформацію, уміння та навички, які їй до снаги освоїти, сприйняти відповідно до вікових, фізичних та психологічних особливостей розвитку. Право дитини на доступ до інформації, необхідної для її розвитку як особистості, та джерела отримання такої інформації повинні бути закріплені законодавчо. Гарантом реалізації права дитини на інформацію, яка є необхідною для її розвитку, навчання, формування як особистості, повинна стати держава. Одним з перших кроків для забезпечення права дитини на доступ до інформації, на нашу думку, мало б стати поширення інформації про право дитини знати, користуватися та відстоювати свої права законним шляхом.

---

²³⁹ Тернавська В. М. Проблеми становлення ювенальної юстиції як напрямку ювенальної політики України. *Європейські перспективи*. 2012. № 2, ч. 2. С. 60–65.

Сім'я та держава повинні всіляко сприяти розвитку дитини. Від основ, закладених у дитинстві, залежить майбутнє дитини. Саме в дитинстві формуються ціннісні орієнтири, установки, звички, які становитимуть основу поведінки в дорослому віці.

Діти наслідують поведінку дорослих, вважаючи її нормою. Першими, кого вони копіюватимуть, є батьки. Тобто якщо батьки чинитимуть законослухняно, у моделях поведінки використовуватимуть морально-етичні цінності, то і їхні діти вчинятимуть аналогічно. Якщо ж поведінка батьків міститиме асоціальні елементи, спостерігатиметься відкрите нехтування прийнятих у суспільстві та державі норм поведінки і цінностей, нігілізм, так само поводитимуться і діти, що зростають у цих сім'ях.

Безперечно, дитина виростає особистістю не тільки завдяки своїм природним даним. Це клопіткий процес, на який впливають:

- сім'я, у якій народилася та зростає дитина, це найперше середовище її існування, у якому дитина найчастіше просто копіює поведінку батьків, вважаючи її нормою;

- соціальна група, до якої належить сім'я дитини, – впливає на дитину шляхом санкціонування певних норм і цінностей, властивих людській поведінці;

- суспільство, у якому проживає дитина, зокрема його культурний рівень, що безпосередньо впливає на особистість через функціонування низки суспільних інститутів, які утворюють структуру суспільства;

- держава, громадянином якої є дитина, – гарантує їй в обмін на правомірну поведінку сукупність певних прав, свобод, а рівень її (держави) економічного розвитку є

пропорційним до розвитку науки і техніки та сприяє задоволенню потреб населення.

Тому щоб виростити покоління правосвідомих та правослухняних громадян, необхідно забезпечити якнайкращі умови для формування світогляду дитини, її розвитку як особистості.

Отже, сім'я власним прикладом повинна виховувати дитину, сприяти виявленню та розвитку її талантів і здібностей, а держава, своєю чергою, через систему державних органів та установ має створити умови для формування своїх громадян як особистостей.

Невиконання батьками (опікунами) своїх обов'язків тягне за собою позбавлення їх батьківських прав. Дитина, як і доросла людина, наділена певними правами і свободами. Гарантом цих прав і свобод виступає держава, а виконавцями – батьки. Саме батьки (опікуни) повинні дбати про дитину: створювати комфортні умови для проживання, навчання, відпочинку, стежити за станом її здоров'я, виявляти її здібності та сприяти їх розвитку, не застосовувати стосовно дитини жодних методів фізичного чи психічного насильства – усе це, своєю чергою, сприятиме формуванню її як особистості, гідного громадянина своєї держави.

Однак сьогодні зростає кількість батьків, які систематично не виконують своїх обов'язків з догляду та виховання дітей. Часто така поведінка батьків є реакцією на життя в нестабільному суспільстві, соціально-економічні проблеми, відсутність чіткої системи морально-етичних цінностей.

Якщо батьки не справляються зі своїми обов'язками, ухиляються від їх виконання або виконують їх

недобросовісно, їхні функції бере на себе держава. Цей процес відбувається шляхом позбавлення їх батьківських прав стосовно дитини. І відбувається це насамперед для того, щоб захистити дитину, забезпечити їй право на гідне життя, а не покарати несумлінних батьків. Власне захист дитини і дитинства є основною метою діяльності держави у вказаній сфері.

Позбавлення батьківських прав повинно бути крайнім заходом і застосовуватися тільки в тих випадках, коли життя дитини з батьками (батьком або матір'ю) є неможливим. Перед таким рішучим кроком, на нашу думку, відповідні органи і служби повинні:

- вивчати ситуацію в конкретній сім'ї та з'ясувати причини конфлікту;

- проводити роз'яснювальну, психокорекційну роботу з усіма членами такої сім'ї;

- у правовому полі сприяти вирішенню проблем, наявних у сім'ї.

Лише після проведення вказаних заходів може бути прийняте рішення про можливість чи неможливість подальшого перебування дитини з батьками (батьком або матір'ю). На підставі такого висновку батьків можуть позбавити батьківських прав або ж залишити їм дитину.

Діти повинні знати свої права та правові способи і шляхи їх захисту й відновлення. Сім'я є першим інститутом соціалізації для дитини. Саме тут дитина отримує початкові знання, вміння і навички, необхідні їй для подальшого життя в суспільстві. Однак у міру дорослішання дитини сім'я вже не може бути єдиним джерелом спілкування для неї, засобом її зв'язку із зовнішнім світом. Так, з віком соціалізації дитини сприяють також навчальні заклади, які

вона відвідує. Із розширенням кола спілкування відповідно розширюються й потреби дитини в набутті нових знань, яких вона не може отримати самостійно. Одним із таких знань, необхідних для життя в сучасному суспільстві, є поінформованість про свої права та правові засоби їх захисту. Тобто дитина має знати, на що вона має право, що їй гарантує сім'я і держава.

Одним зі складових елементів виховання і в сім'ї, і в навчальних закладах має стати правове виховання. Уроки правового виховання повинні проводитися відповідно до рівня та можливостей сприйняття дітей, тобто спершу, можливо, у формі гри чи розповідей, а згодом і повноцінних навчальних занять. Джерелом інформації про права дітей можуть бути засоби масової інформації, книги, брошури, буклети, розповіді батьків, учителів, спеціалістів-правознавців, просвітницька робота юридичних клінік, консультацій, відділів і служб у справах дітей.

Загальновідомо, що мета виховання полягає у формуванні особистості, людини, яка діє в межах системи морально-етичних та правових цінностей, усвідомлює наслідки своїх дій і готова брати на себе відповідальність. Саме тому для формування в дитини певної системи правових цінностей необхідно, щоб кожен знав не тільки свої права, а й правові засоби і шляхи їх захисту чи відновлення. Саме в цьому, на нашу думку, й полягає цінність правового виховання та правової освіти. «Право знати свої права та обов'язки за своїм характером є універсальним, без гарантованого здійснення якого реалізація усіх інших прав та обов'язків, правового статусу

особи загалом була б неможливою»²⁴⁰. Таке право гарантоване кожному незалежно від віку.

На нашу думку, знання дитиною своїх прав та правових засобів їх захисту стане найкращою профілактикою правопорушень, що вчиняються проти дітей та дітьми. Саме це буде одним з основних засобів захисту дітей у нашій державі. Адже якщо виховання дитини відбувається у правовій площині та будується на основі визнання її цінності, гідності, поваги до неї як особистості, то й дитина розумітиме цінність права як системи, яка гарантує їй певну сукупність благ в обмін на правослухняну і правомірну поведінку. Цінності права та загальнолюдські морально-етичні цінності, які лягли в основу формування правових норм, будуть для дитини очевидними та стануть фундаментом для створення нею власної системи норм і цінностей, якими вона керуватиметься у щоденній поведінці в майбутньому.

У разі порушення прав дитини вони повинні бути негайно відновлені. Делегуючи певні свої права державі, людина натомість отримала певні гарантії, зокрема захист і безпеку. Захист громадян – прямий обов'язок держави. Ступінь цього захисту не залежить від віку громадянина. Усі громадяни держави рівні у своїх правах. Тобто дитина має однакові права з дорослими на захист своїх прав і свобод, якщо ті порушуються.

Зрозуміло, що дитина через вікові особливості не може повністю усвідомлювати своїх дій, розуміти їхні наслідки та бути готовою брати на себе відповідальність за

---

²⁴⁰ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.

вчинене. Тому коли дитина своїми діями, вчинками порушує права інших, її карають, однак це покарання є більш м'яким, ніж для дорослої людини за здійснення аналогічного вчинку. Уже стало звичною практикою застосування до неповнолітніх заходів виховного впливу.

У разі порушення прав дитини вона також часто самостійно не може домогтися припинення їх порушення та повного відновлення. Батьки (особи, що їх замінюють), представники навчальних закладів, громадських організацій, держава (через посадових осіб) повинні стати захисниками інтересів дитини. Однак і сама дитина має знати, куди їй можна звернутися по допомогу, якщо порушуються її права. Такі дії дитини мають стати наслідком цілеспрямованої політики держави у сфері захисту прав дитини, як результат роз'яснювальної та профілактичної роботи у цій сфері.

З боку держави має проводитися моніторинг дотримання прав дітей і в сім'ях, у яких діти проживають, і в навчальних, медичних, відпочинкових закладах, які вони відвідують. Такий моніторинг повинен здійснюватися періодично, а його мета полягає у виявленні порушень, їх припиненні та відновленні порушених прав дітей. Своєю чергою, це сприятиме не тільки своєчасному виявленню порушень, а й формуванню більш уважного ставлення до своїх обов'язків як батьків, так і людей, котрі працюють з дітьми. Натомість у дітей формуватиметься позитивне ставлення до держави як до гаранта своєї безпеки, а також почуття взаємної відповідальності людини перед державою і держави перед людиною.

Дитина має право звернутися до відповідних органів, якщо її права порушуються. Основний закон гарантує

кожному право на відновлення своїх порушених прав. Якщо людина вважає, що певне її право чи права порушуються, вона вправі вимагати їх відновлення одним зі шляхів, які пропонує законодавець. Таке ж право надається і дітям.

Вік не повинен визначатися як перешкода для самостійного звернення дитини до відповідних органів та установ за відновленням її прав. Працівники такого органу чи установи, на нашу думку, повинні діяти за таким алгоритмом:

- вислухати дитину, щоб з'ясувати причину її звернення до органу;
- якнайшвидше з'ясувати всі обставини справи, у якій звернулася дитина;
- не пізніше ніж у триденний термін (якщо життю чи здоров'ю дитини є загроза, то в день звернення) ухвалити рішення про конкретні способи та методи допомоги дитині;
- ознайомити зі своїм рішенням дитину та її законних представників.

Надати допомогу дитині, права якої були порушені чи порушуються, можуть не тільки спеціальні органи у справах дітей. Частими є ситуації, коли дитина опиняється у скрутному становищі в незнайомому місці, тому першими, до кого вона звернеться, можуть стати працівники поліції, які повинні надати дитині первинну допомогу, а вже після цього скерувати її до установ та органів, які проводять роботу безпосередньо з дітьми.

Отже, дитина має право звернутися до відповідних органів, якщо її права порушуються. Обов'язок дорослих полягає в тому, щоб роз'яснити дітям їхні права та ознайомити їх з діяльністю тих органів, установ, організацій, у яких їм зможуть допомогти в разі потреби.

Ми вважаємо, що аксіоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей складають такі аксіоми: кожна дитина є індивідуальною та неповторною; від народження діти повною мірою користуються усіма природними правами і свободами; усі діти мають рівні права незалежно від раси, віросповідання, соціального стану; дитині гарантовано право на доступ до інформації, необхідної для її розвитку, навчання, формування як особистості; сім'я та держава повинні всіляко сприяти розвитку дитини; невиконання батьками (опікунами) своїх обов'язків тягне за собою позбавлення їх батьківських прав; діти повинні знати свої права та правові способи і шляхи їх захисту і відновлення; у разі порушення прав дитини вони повинні бути негайно відновлені; дитина має право звернутися до відповідних органів, якщо її права порушуються.

Наведена вище система аксіом є найоптимальнішою, оскільки вона охоплює всі сфери життя дитини та виступає гарантом визнання й дотримання природних прав людини.

На наше переконання, аксіоми ювенальної юстиції впливають не тільки на ювенталістику, а й на всю правову систему України. Це виявляється безпосередньо через їх: загальність, універсальність, значущість; незмінність, стійкість упродовж тривалого часу; вплив на всі форми юридичної діяльності. Окрім цього, це виступає своєрідним критерієм законності чи незаконності дій та вчинків суб'єктів права; заповнює наявні у праві прогалини; слугує основою для підвищення рівня правосвідомості громадян; виконує регулятивну роль.

3.3 Праксеологія впровадження ювенальної практики в Україні

Кінець ХХ ст. ознаменував собою початок існування нового суспільства – інформаційного, тобто суспільства, в якому основна роль відводиться знанню та можливостям його отримання. Заразом з'явилося й розуміння того, що прогрес техніки, науки, суспільства неможливий, якщо не дотримуватися тих правил, за якими люди будували свої відносини впродовж сотень років.

У цей час відбувся своєрідний поворот до моралі як системи загальнолюдських цінностей і норм поведінки. Ще одним кроком людства на шляху до гуманізації життя стало звернення до релігії, звідки отримувалися знання про рівність людей, принципи ненасильства, поваги, гідності людини тощо. Значна кількість природних катаклізмів, що відбулися за останні кілька років, стали приводом замислитися над своєю діяльністю та її наслідками як науковців різних галузей, так і пересічних людей. Люди роздумували не тільки над своїми проблемами, а й над проблемами держави, у якій вони проживають, над своєю щоденною поведінкою в сім'ї, колі друзів, під час ситуацій, які виникають на роботі.

У нове століття більшість людей вступала з чітким усвідомлення необхідності змін, починаючи від основ щоденних вчинків та поведінки людей і закінчуючи

міждержавними відносинами, усвідомлюючи важливість гуманізації взаємин між людьми, ставлення до природи, певного коригування ієрархії цінностей з метою повернення до моральних витоків людства. Однак початок ХХІ ст. попри численні прагнення й очікування не приніс людству жодних змін у системах, що обслуговують відносини «людина – людина», «людина – природа», «людина – держава». Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного Центром соціальних та маркетингових досліджень «Соціс»²⁴¹ у 2015 році, до ієрархії цінностей українців належать: безпека – перше місце, другу і третю сходинки посіли універсалізм та доброзичливість. За отриманими даними було створено ієрархію цінностей пересічного українця. Вона відображена на рис. 3.1 (найменше від'ємне число має відповідно найменше значення).

Рис. 3.1. Ієрархія цінностей пересічного українця

²⁴¹ Цінності українців pro et Contra в Україні (2015 р.). *Центр соціальних та маркетингових досліджень «Соціс»: сайт.* URL: <http://old.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintsiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html>. (дата звернення: 24.04.2020).

Як бачимо з даних дослідження, матеріальна складова життя для українців не є на першому місці, також наші співвітчизники не схильні до проявів гедонізму та намагаються уникати ризик-новин. Безпека як цінність займає першу сходинку з уваги, зокрема, на події на сході і півдні нашої країни, які показали нездатність влади захистити не тільки свої території, а й людей.

Системна криза, що охопила чи не всі галузі життєдіяльності суспільства, вимагає пошуку й запровадження таких способів організації життя людей, які водночас задовольняли б їхні потреби в суспільстві, що стрімко розвивається, і сприяли відродженню й усвідомленому використанню у щоденній поведінці морально-етичних цінностей людства. Це актуально сьогодні, оскільки ми щодня стикаємося з відкритим нехтуванням закону, причому і морального (духовного, внутрішнього), і юридичного (закону держави). Порушення закону допускають люди різних соціальних груп, вікових категорій, з різним рівнем матеріального достатку. Однією з основних причин цього виступає відсутність у людини чіткої системи морально-етичних та правових цінностей, яку вона усвідомлено вибрала як основу своєї поведінки. Сьогодні в українському суспільстві часто спостерігаються прояви нігілізму. Вони торкаються питань ставлення людей один до одного та до держави як системи інститутів й органів. Передусім є дві основні причини таких явищ: перша – духовний рівень життя населення, друга – соціально-економічна сторона життя суспільства.

Низький соціально-економічний рівень життя населення дуже часто відтісняє духовну складову життя

людини на другий план. У прагненні до поліпшення добробуту, підвищення економічного рівня життя втрачається бажання до сприйняття духовних надбань. Таке нівелювання спричиняє падіння культурного рівня життя, адже добробут населення не є лише відображенням економічного рівня розвитку суспільства. Духовна складова добробуту населення, яка виражається в культурі, має не менше значення, оскільки виступає творцем норм і моделей поведінки, які з часом приймаються суспільством та державою і стають юридично закріпленими. Російський соціолог Г. В. Осипов зазначає, що «культура надає всьому суспільству, соціальним групам, індивіду нормовані способи організації поведінки, формування своїх емоцій, оцінок і почуттів. Через культуру кожна людина отримує можливість усвідомлювати себе членом масштабної спільності, маркувати своє оточення самобутніми ціннісно-символічними знаками, відображати своє індивідуальне Я. Культура укладає в особі тривалі механізми самоадаптації суспільства до мінливого середовища існування, які дозволяють конкретному народу стимулювати свою практику, залишаючи в минулому традиції, стверджуючи нові поведінкові й духовні норми. Хоча в культурі міститься колосальний обсяг матеріальних предметів, діють численні суб'єкти соціальної активності, її іноді прирівнюють лише до семантичного виміру смислової, оціночної і символічної основи діяльності людей. Справді, життя людини і різноманітні форми його активності тривають в межах певної семантики. За історичного розвитку суспільство розширює культурно-семантичні рамки, одночасно

зберігаючи низку традиційних смислів, духовних цінностей минулого»²⁴².

Власне нівелювання духовної складової життя людини часто стає причиною порушення закону. Людина втрачає моральні орієнтири, ті основи, на яких потрібно вибудовувати свою поведінку і життя. Якщо доросла людина може протистояти таким негативним явищам наявністю власної системи морально-етичних цінностей, якою вона керується у вчинках, то в дітей ця система ще перебуває у стані становлення, формування. Діти потребують захисту дорослих, оскільки самостійно не можуть простояти суспільним викликам, впоратися з проблемами, які в них виникають, вибрати законні способи і шляхи досягнення бажаного. Часто наслідком учинків дітей стає злочинна діяльність, яка сьогодні набула загрозливих масштабів.

Найкращою ілюстрацією цього є статистична інформація про кількість облікованих кримінальних правопорушень, скоєних малолітніми та неповнолітніми або за їх участю. Як приклад наведемо статистичні дані за 2015 рік²⁴³ (див. *Додаток К*). Отож за статистикою, 2015 року в Україні, за винятком Автономної Республіки Крим, було зафіксовано 8669 таких кримінальних правопорушень. Причому найбільше кримінальних правопорушень, вчинених малолітніми, неповнолітніми або

---

²⁴² Социология: основы общей теории: учебник / отв. ред. акад. РАН Г. В. Осипов. Москва: Норма, 2003. С. 137–138.

²⁴³ Кількість облікованих кримінальних правопорушень, вчинених малолітніми та неповнолітніми або за їх участю. *Державна судова адміністрація України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka. (дата звернення: 24.04.2020).

за їх участю, зафіксовано у східних і південних областях. Досить високим є рівень підліткової злочинності в м. Києві. Традиційно менший рівень злочинності у західних областях України. Ми вважаємо, що така ситуація пов'язана з вищим рівнем духовності мешканців західних областей, меншим матеріальним розшаруванням населення.

Саме така невтішна статистика спонукає до пошуків способів, шляхів поліпшення ситуації, пов'язаної з дитячою злочинністю. Для цього, на нашу думку, передусім потрібно:

- з'ясувати причини, з яких неповнолітні вчиняють кримінальні порушення, та сприяти їх усуненню на загальнодержавному рівні;
- систематично проводити виховну роботу серед дітей, спрямовану на недопущення порушень вимог закону;
- проводити роз'яснювальну та психопрофілактичну роботу щодо проблемних аспектів виховання серед батьків, особливо серед тих, чиї діти вже допускали порушення закону;
- створити всеукраїнську мережу закладів, у яких надавали б допомогу дітям, які опинилися у скрутній ситуації;
- максимально залучати дітей до суспільно корисної праці;
- охопити якнайбільшу кількість дітей шкільного віку участю в різноманітних гуртках, секціях.

Однак ми вважаємо, що така діяльність допоможе тільки зменшити кількість правопорушень, що вчиняються малолітніми і неповнолітніми, а не викоренити явище дитячої злочинності як таке. На підтвердження цих слів можна навести численні приклади розвинених країн, де

функціонують добре налагоджені механізми роботи з дітьми, немає багатьох проблем, властивих пострадянським державам, діє система ювенальної юстиції, однак дитяча злочинність та злочини, вчинені стосовно дітей, там також існують, хоч і не в таких масштабах, як в Україні.

Діти вимагають особливого ставлення, не такого, як до дорослої людини. Причиною є вікові та психологічні особливості дитини. Саме тому і постає потреба у впровадженні ювенальної практики в Україні. Процес її впровадження не стане одноетапним актом, а може затягтися на кілька років, оскільки перед запровадженням на законодавчому рівні системи ювенальної юстиції, на нашу думку, необхідно об'єднати зусилля науковців та практиків у таких галузях, як право, психологія, педагогіка, а разом і:

- вивчити досвід зарубіжних держав, у яких успішно функціонує система ювенальної юстиції. З'ясувати основи, на яких вона постала, провести дослідження для отримання інформації про ставлення до неї і самих дітей, і дорослих;

- дати законодавчо закріплене визначення поняттям «ювенталістика», «ювенальна система», «ювенальна практика», «ювенальна юстиція»;

- на основі ґрунтовних наукових досліджень виділити принципи, завдання, методи, функції ювенальної юстиції;

- на основі порівняльного аналізу з'ясувати відповідність норм українського законодавства у справах дітей міжнародним нормативно-правовим актам, ратифікованим Верховною Радою України;

- переглянути чинні нормативно-правові акти у справах дітей на предмет їх відповідності нормам міжнародного права;

- на основі опитувань з'ясувати проблемні питання й недоліки в роботі органів та установ, які працюють з дітьми та мають на меті захищати, відстоювати їхні права;

- провести експерименти з уведення в дію системи ювенальної юстиції в деяких містах, областях чи регіонах країни терміном на рік. Відтак проаналізувати результати та сформувані рекомендації для удосконалення роботи у цій сфері;

- організувати навчальні курси, тренінги для спеціалістів, які працюватимуть у сфері ювенальної юстиції. Під час навчання особливий акцент робити на засвоєнні нових знань у галузі психології дитячого та підліткового віку, а також методів роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом;

- провести низку порівняльно-правових досліджень для формування теоретичних положень ювенальної юстиції, розробки правил діяльності органів і установ, метою діяльності яких є захист, відновлення прав дітей, проведення наглядових дій щодо недопущення порушень прав дітей та профілактика таких порушень;

- на основі вивчення зарубіжного досвіду, підсумків дослідницької роботи та експериментів виокремити форми і методи роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, що сприятимуть вихованню правосвідомих та правослухняних громадян;

- на підставі висновків проведеної роботи окреслити перспективи розвитку ювенальної юстиції в Україні.

Перелік завдань, які ми окреслили, є лише підготовчим етапом до впровадження ювенальної практики в Україні. Її ефективне функціонування стане можливим тоді, коли відбудуться позитивні зміни в українському суспільстві. На нашу думку, аби ювенальна практика в Україні була впроваджена ефективно, передусім потрібно:

- розв'язати численні соціально-економічні проблеми суспільства;
- усунути проблеми, пов'язані з професіоналізмом та професійною етикою працівників органів та установ, які працюють з дітьми;
- підвищити якість роботи законодавчого органу та документів, які приймаються;
- підвищити рівень правової освіти населення (спільна діяльність ЗМІ, навчально-виховних закладів);
- підвищити рівень довіри населення до правоохоронних органів.

Усі ці кроки потрібно здійснювати не як окремі етапи впровадження ювенальної практики, а одночасно в кожному із вказаних напрямів. За таких умов можна буде досягти очікуваного ефекту за більш короткий термін.

Після розпаду Радянського Союзу Україна як молода незалежна держава зіткнулася з чималою кількістю проблем, основними і найгострішими з яких стали проблеми соціально-економічного характеру. Цей період характеризувався повною трансформацією суспільства. Так, українська вчена А. І. Бойко виділяє такі ознаки зміни суспільства: «1) радикальну зміну принципів соціального устрою у всіх сферах життя суспільства; 2) руйнування (повне чи часткове) старих соціальних інститутів; 3) виникнення соціальних ніш, що не контролюються

державою (в економіці, в ідеологічних процесах, в соціальній та політичній сферах життя суспільства); 4) злам ідеологічних традицій, розмивання моральних норм, правовий нігілізм, заперечення необхідності державної релігії чи політичної ідеології, соціального міфу, які об'єднують та мобілізують маси; 5) кризи всіх сфер функціонування суспільства як результат нігілізму у ставленні до попереднього соціального досвіду перетворення суспільства; 6) соціальну неефективність перетворювальної енергії соціальних об'єктів, ірраціональність соціальних процесів, особливо на початкових етапах трансформації суспільства; 7) актуалізацію ідей націоналізму, сепаратизму, сектантство; 8) свобода тут розглядається як фундамент суспільства, що формується»²⁴⁴. Лише пройшовши всі ці ознаки як своєрідні етапи ми зможемо створити нове суспільство, до якого прагнемо, – громадянське суспільство та правову соціальну державу. У такій державі кожна людина, її життя, свободи, права, честь і гідність визнаються найвищою цінністю, на яку ніхто не має права зазіхати, а будь-яке посягання карається.

Проблеми економіки напряму стосуються рівня життя населення, а низький рівень життя спонукає людей до пошуків шляхів матеріального збагачення, які не завжди вирізняються законністю. За таких умов питання та проблеми, пов'язані з моральністю, духовною стороною життя населення, стають аж наприкінці списку людських потреб.

---

²⁴⁴ Бойко А. І. Соціальна трансформація суспільства та проблеми світогляду. *Наукові записки Черкаського державного технологічного університету*. Сер.: Історичні науки. 2004. № 19. С. 24.

Ще однією з найуразливіших сфер життя людини на пострадянському просторі є соціальна. Сьогодні для України характерне залишкове фінансування галузей соціальної сфери, оскільки вона не виробляє матеріальних благ та цінностей. Ця думка є хибною, оскільки мета функціонування соціальної сфери полягає у формуванні особистості як всебічно розвиненої людини, тому й держава повинна звертати увагу на цю сферу не в останню чергу. Однією з найактуальніших проблем у цій сфері сьогодні є подолання розбіжностей між рівнем надання соціальних послуг у міській та сільській місцевостях.

Соціально-економічні проблеми держави впливають не тільки на доросле населення країни. Вони відображаються і на дітях як найбільш вразливій категорії населення. Це відбувається насамперед через атмосферу взаємин у сім'ї, навчальному закладі, під час спілкування з однолітками. Тому долаючи соціально-економічні проблеми держави, ми одночасно зможемо подолати їх у сім'ї шляхом збільшення рівня доходу, гарантування якісного медичного обслуговування, безкоштовного навчання тощо.

Ще однією проблемою, з якою стикаються люди при певних нововведеннях, є низький рівень професійної культури спеціалістів, які починають працювати у цій галузі. Це особливо актуально для роботи з дітьми, оскільки діти потребують особливого підходу з уваги на неповну сформованість психіки. Професійна культура є різновидом культури особистості, що охоплює набір професійних та особистих якостей людини, які сприяють виконанню професійних обов'язків та функцій на високому рівні. Спеціаліст, який володіє професійною культурою, прагне

постійного вдосконалення як фахівець, професіонал своєї справи та особистість.

На думку російської дослідниці П. А. Абрамової, професійна культура особистості складається з трьох блоків: когнітивно-пізнавального, поведінкового і праксеологічного²⁴⁵.

Перший блок охоплює сукупність професійних знань, умінь та навичок і професійні цінності. Тобто тут наявні дві сфери – діяльнісна і ціннісна, вони взаємодоповнюють та взаємозумовлюють одна одну. Діяльнісна сфера закладає основи для формування професіоналізму, а ціннісна виступає змістовим наповненням.

Другий блок – поведінковий – утворює норми, властиві певному виду професійної діяльності. З часом кожний вид діяльності створив свою сукупність норм, яка являє собою звичаї, традиції певної професії.

Праксеологічний блок об'єднує інститути професійної культури. Жодна людина не може отримати професійну культуру разом із закінченням навчального закладу. Цей феномен формується упродовж багатьох років роботи, разом з ознайомленням з усіма її нюансами. Перш ніж сформувати в себе професійну культуру людині потрібно пройти становлення як спеціаліста. Цей процес можна поділити на чотири етапи:

– навчальний – період, коли людина здобуває освіту з певної спеціальності, професії, тобто оволодіває теоретичними знаннями, необхідними для роботи;

---

²⁴⁵ Абрамова П. А. Профессиональная культура офицеров российской армии в условиях трансформации российского общества: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06. Екатеринбург, 2002. 22 с.

– етап становлення молодого спеціаліста – період, коли людина вчиться застосовувати здобуті раніше теоретичні знання на практиці, тобто в тих чи інших робочих ситуаціях, стикаючись з виробничими труднощами тощо;

– етап синкретизму – період, коли відбувається поєднання знань, умінь і навичок та морально-етичних цінностей, пріоритетів. Добре вивчивши специфіку своєї роботи, її особливості, спеціаліст або підлаштовує її до прийнятих ним морально-етичних норм, або ні. У цей період вирішуються питання конформізму;

– етап користування професійною культурою – час, коли людина на основі певних професійних знань у процесі саморозвитку та вдосконалення формує такий стиль поведінки, завдяки якому її сприймають як висококваліфікованого спеціаліста, фахівця своєї справи.

Пройшовши всі ці етапи, людина отримує базу, фундамент, на якому безперервно продовжує будувати, формувати свою професійну культуру. Особистість вдосконалюється упродовж життя. Такі явища, як самоаналіз, самовиховання та їх наслідок – розвиток особистості – є основними способами формування культури особистості загалом та її професійної культури зокрема.

Ступінь володіння професійною культурою, безперечно, залежить від самої людини. Однак є низка чинників, які впливають на неї незалежно від волі людини. Це, на нашу думку:

– якість освіти – рівень володіння людиною знаннями та вміння застосовувати їх у практичній діяльності. Загальновідомо, що одні навчальні заклади дають ліпшу освіту, в інших – якість освіти залишає бажати кращого.

Велику роль у цьому відіграє географічний принцип, тобто місце розташування навчального закладу. Так, міські навчальні заклади можуть забезпечити своїм учням ліпший доступ до освітнього матеріалу, сучаснішу матеріально-технічну базу, ніж сільські навчальні заклади. Аналогічна ситуація з містами обласного значення. Випускники провідних навчальних закладів мають більші шанси продовжити навчання та працевлаштуватися за обраною спеціальністю, а відповідно й розвитку себе як фахівця;

– відповідність обраної професії нахилам та вподобанням людини. Загальновідомо, що краще реалізуватися як спеціаліст може людина, яка обирала професію, враховуючи власні здібності, вподобання, нахили. Такий фахівець прагнучиме професійного розвитку, а відповідно й працюватиме над собою, що відобразиться на продуктивності праці, якості отриманого продукту;

– психологічний клімат у колективі, в якому працює людина. Здебільшого молодий співробітник перейматиме ті цінності та методи роботи, які властиві колективу. За умови, що в колективі панує спокійна, дружня обстановка, працівники дотримуються морально-етичних норм, готові допомагати один одному, прагнуть саморозвитку як особистість та спеціаліст, то й новачок усе це покладе в основу своєї роботи. Якщо ж психологічний клімат у колективі буде несприятливим, то людина не зможе працювати, не сприйнявши тих цінностей, які там культивуються;

– матеріальні можливості для самовдосконалення – сукупність матеріально-технічних засобів, за допомогою яких фахівець може отримати доступ до найновішої та

актуальної інформації, необхідної йому як спеціалісту в певній галузі.

Підсумовуючи сказане вище, можемо виділити риси, властиві людині, яка володіє професійною культурою на високому рівні. Умовно ці риси можна поділити на дві групи. Перша – загальні риси, друга – спеціальні. До групи загальних рис можна зарахувати риси, якими мають володіти всі без винятку люди: чесність, порядність, охайність, привітність, тактовність. Групу спеціальних рис складають риси, якими обов'язково мають володіти представники конкретних професій. Сюди зараховують принциповість, сміливість, рішучість, стриманість.

Професійна культура є обов'язковою для тих, хто працює з дітьми. Адже робота з дітьми передбачає не тільки наявність професійних знань, а й розуміння психологічних процесів дитячого віку, педагогічні вміння та навички. Актуальність таких знань подвоюється за умови роботи з дітьми, які перебувають у сфері дії ювенальної юстиції, оскільки такі діти мають певні проблеми і психолого-педагогічного, і правового характеру.

Будь-які нововведення на загальнодержавному рівні починаються на законодавчому рівні. Від якості роботи законодавчого органу залежить частково успіх того чи іншого нововведення. Результатом його роботи є прийняття законодавчих актів. Зараз в Україні ситуація, пов'язана із законотворчою діяльністю, не найліпша. У Верховній Раді України приймаються численні нормативно-правові акти, однак їхня якість з року в рік залишається не найкращою. Про це свідчать неодноразові внесення поправок, нові редакції чинних законів, положення різних законів, які взаємозаперечують та унеможливають їх

існування. Усе це створює умови, сприятливі для злочинності, приховування вже вчинених правопорушень. Отже, однією з найактуальніших проблем в українській законотворчості є проблема якості нормативно-правових актів, які приймаються. Дуже часто Верховна Рада України приймає закони, які не відповідають вимогам Конституції України, оформлені без дотримання вимог до документів певного виду тощо. Вітчизняна вчена Г. Колесник²⁴⁶ виділяє такі основні проблеми у сфері законотворчої діяльності українського парламенту:

- перевантаженість парламенту законопроектною роботою;
- незалученість зацікавлених груп до законопроектної роботи;
- розгляд проектів змін до різних статей одного і того самого нормативно-правового акта одночасно кількома комітетами без узгодження позицій відповідних комітетів і напрацювання проекту комплексних змін до відповідного акта.

Звичайно, що одночасно подолати всі ці проблеми не вдасться, оскільки потрібна тривала робота з перегляду чинного законодавства, виявлення суперечностей, взаємозаперечень у різних нормативно-правових актах, приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових актів. Саме тому у цій сфері доцільно було б розробити та затвердити механізм роботи над нормативно-правовими актами, де особливу увагу приділити підготовчим стадіям законотворчого процесу.

---

²⁴⁶ Колесник Г. Проблеми законотворчої роботи комітетів Верховної Ради України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03-\(6\)/10kg%D1%96vru.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03-(6)/10kg%D1%96vru.pdf). (дата звернення: 24.04.2020).

Ще однією актуальною проблемою в українському суспільстві є проблема низького рівня правової освіти населення. Більшість населення не тільки не знає правових методів і способів відстоювання прав і свобод, а й не володіє інформацією про свої права.

Розпочинати правове виховання та правову освіту необхідно ще в дитячому віці. Під час навчальних занять у дошкільних навчальних закладах дітям доцільно розповідати про правила дорожнього руху, поведження у громадських місцях. Такі заняття потрібно проводити у формі гри для кращого засвоєння дітьми нового матеріалу. Шкільна програма також має передбачати уроки правового виховання, на яких учнів ознайомлювали б з основами правознавства, акцентуючи увагу на правах дітей. У навчальних закладах вищого рівня заняття з курсу «Правознавство» мають обов'язково охоплювати матеріал з усіх галузей права для ознайомлення, а докладніше зупинятися на таких галузях, як трудове, сімейне, адміністративне право.

Підвищення рівня правової освіти населення, на нашу думку, можна досягти завдяки взаємодії засобів масової інформації, громадських організацій, правоохоронних органів шляхом:

висвітлення питань, пов'язаних із правами та свободами людини і громадянина та правових шляхів їх захисту і відновлення, у ЗМІ;

проведення висококваліфікованими спеціалістами-юристами виїзних семінарів на правову тематику для працівників установ та організацій різних форм власності;

активізації діяльності юридичних клінік та громадських організацій, які займаються проблемами захисту прав і свобод людини і громадянина;

забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Усі вказані вище шляхи підвищення рівня правової освіти населення стосуються і дітей та їхніх прав. Адже саме в дитинстві закладаються ті підвалини, на яких у майбутньому вже доросла людина зможе формувати себе як особистість, правосвідомого громадянина.

Будь-яка діяльність органів, установ, організацій, які надають правову допомогу населенню, повинна активно висвітлюватися в засобах масової інформації. Мета такого висвітлення – інформування людей про можливість отримання якісної юридичної допомоги; роз'яснення питань, пов'язаних із зверненням до державних органів та органів місцевого самоврядування, окреслення кола їх компетенції; розміщення оголошень про прийом громадян та надання консультацій певними спеціалістами у разі звернення до цього органу з питань, що належать до його компетенції; друк коментарів спеціалістів відповідних галузей до законодавчих актів, у яких надаються рекомендації як вчиняти, щоб не допустити порушення своїх прав, або відстояти їх у випадку порушення.

Державні органи та установи, органи місцевого самоврядування на своїх інтернет-сайтах могли б розмістити сервіси з наданням онлайн-консультацій. Це зекономить і час, і матеріальні затрати запитувача інформації та органу, установи, організації, фахівця, якому доручено розгляд конкретного питання.

Актуальною, на нашу думку, могла б стати практика проведення виїзних консультацій з правової тематики

фахівцями органів державної влади та місцевого самоврядування. Під час таких зустрічей люди могли б не тільки ознайомитися з питаннями, яким присвячена консультація, а й проконсультуватися з інших питань, які їх турбують, а заразом і дізнатися графіки прийому громадян фахівцями, які надають правову допомогу.

Однією з ознак правової держави є контроль з боку громадськості за діяльністю державних органів. Саме таким є завдання численних громадських організацій, які сьогодні діють в Україні. Кожен може звернутися до представників такої організації для отримання консультації, надання допомоги. Однак і сьогодні їх частка в наданні правової допомоги населенню не є великою, що пов'язано з непоінформованістю населення про діяльність таких організацій. Багато хто знає про діяльність Гельсінської спілки, Харківської правозахисної групи, але інформації про те, що такі організації діють у кожному обласному центрі, обмаль.

Ми вважаємо, що діяльність таких організацій не має бути лише консультативною, а повинна охоплювати ще один напрям – просвітницький. Фахівці таких організацій, груп могли б проводити просвітницькі заходи в навчальних закладах різних рівнів на теми, що стосуються прав дітей, прав і свобод людини та громадянина, правових шляхів захисту своїх прав, рекомендацій щодо поведінки у тих чи інших ситуаціях, у які може потрапити дитина. Такі заходи можуть стати своєрідною рекламною кампанією для правозахисників, про них може дізнатися велика кількість людей, до їхньої діяльності можуть долучитися і студенти-правознавці, і правозахисники зі стажем практичної роботи.

Спільну з громадськими організаціями мету діяльності – надання правової допомоги населенню – мають юридичні клініки. Це своєрідні юридичні консультації, створені при юридичних факультетах вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Їхня діяльність має на меті не лише надання правової допомоги, а й практичне навчання студентів – майбутніх юристів. «Основною функцією юридичних клінік є права (юридична) «санація» населення – надання необхідної правової допомоги безкоштовно»²⁴⁷. Саме безкоштовність надання юридичної допомоги відкриває доступ до правосуддя багатьом категоріям соціально незахищених громадян через значну вартість послуг юрисконсультів, адвокатів, спеціалістів у певних галузях.

Однак фінансова сторона питання є тільки однією з проблем на шляху до створення рівної можливості доступу всіх громадян до правосуддя. Українське суспільство і законотворець повинні вирішити ще низку проблем, аби конституційна гарантія на рівний доступ до правосуддя усіх громадян була втілена практично. На шляху реалізації цього завдання є кілька перешкод.

Найбільший пласт проблем, пов'язаних з доступом до правосуддя, становлять інформаційні перешкоди. Із визначенням підсудності, порядком звернення до суду, вимогами до оформлення процесуальних документів пересічному громадянину важко самостійно розібратися. У ЗМІ знайти таку інформацію практично неможливо. Тому

---

²⁴⁷ Юридичні клініки в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади / за ред. М. В. Дулеби. Київ: МП Леся, 2003. С. 48.

доводиться звертатися по допомогу до адвоката, послуги якого коштують недешево, а багатьом взагалі не по кишені.

Другою перешкодою є низький рівень правосвідомості громадян. Оскільки право виступає регулятором відносин між людьми, то й створене воно було свідомим вольовим актом людини. Право – продукт діяльності людини. Правосвідомість є характеристикою особистості, яка усвідомлено обмежила свою поведінку правовими вимогами в обмін на гарантії безпеки та дотримання її прав державою.

Попри численні успіхи в розвитку суспільства та очевидну необхідність саморозвитку і самовдосконалення кожного, багато людей не використовують сьогодні жодних засобів та не вживають ніяких заходів, щоб убезпечити себе в майбутньому. Прикладом може слугувати небажання укладати жодні договори при наданні певних послуг, що в майбутньому, якщо справа дійде до суду, значно полегшить судовий розгляд.

Ще однією проблемою на шляху спрощення доступу до правосуддя є забезпечення змагальності сторін у судовому процесі. Сутність змагальності зводиться до надання обґрунтованих заперечень проти позовних вимог, обстоювання своїх інтересів у встановленому законом порядку. Тобто від людини вимагаються певні юридичні знання, яких людина без юридичної освіти не має. Для забезпечення принципу змагальності обидві сторони процесу повинні бути представлені адвокатами. Якщо ж одна сторона процесу має адвоката, а інша – ні, то принцип змагальності сторін не виконується. На сам суд покладається функція контролю за виконанням сторонами процесуальних обов'язків. Своєю чергою, суд несе

відповідальність за надання правової оцінки наявним у справі доказам та винесення законно обґрунтованого рішення.

Одним з найважчих завдань, яке необхідно виконати суспільству для ефективного функціонування ювенальної практики в Україні, має стати підвищення рівня довіри населення до судових та правоохоронних органів й утримання цього показника на досить високому рівні. Ця проблема є актуальною саме зараз, оскільки стан справ у цих галузях сьогодні вимагає їх тотального реформування.

Численні статистичні дослідження показують дуже низький рівень довіри до цих інститутів і лише зміни у самих відомствах та серед працівників зможуть активізувати їхню діяльність, а рівень послуг, які вони надають, привести у відповідність до вимог та приписів міжнародних нормативно-правових актів.

Так, дані соціологічного дослідження^{*248}, проведеного у грудні 2014 року, дають невтішну статистику рівня довіри громадян до державних органів та інституцій (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Якою мірою Ви довіряєте наступним державним і недержавним інституціям? (грудень 2014 р.), %

---

* Дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічна служба Центру Разумкова з 19 по 24 грудня 2014 року. Опитано 2008 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

²⁴⁸ Якою мірою Ви довіряєте наступним державним і недержавним інституціям? (грудень 2014 р.). *Центр Разумкова: сайт*. URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1000. (дата звернення: 24.04.2020).

	Президенту України	Верховній Раді України	Уряду України	Міліції	Судам	Прокуратурі	Банкам
Зовсім не довіряю	23,3	26,5	28	35,1	44,1	41	45,6
Переважно не довіряю	21	30,4	26,2	39,1	36,5	34,2	34,7
Переважно довіряю	39,7	28,7	31,9	15,3	8,7	10,1	8,3
Цілком довіряю	9,7	2,4	3,9	1,1	0,7	0,9	1,1
Важко сказати	6,2	12	9,9	9,6	10,1	13,8	10,3

Як бачимо, серед запропонованих інституцій найнижчий рівень довіри саме до судових та правоохоронних органів: першу сходинку займає суд, далі прокуратура і міліція. Виправити ситуацію покликані реформи, які здійснюються в цих органах шляхом проведення атестації працівників, оголошення відкритих конкурсів на заміщення вакантних посад, упорядкування структури кожного з органів, залучення громадськості до обговорення найактуальніших проблем у цій галузі. Кроки в цьому напрямі покликані гуманізувати одну з найважливіших сфер існування людини – сферу її прав та свобод.

Аналогічне дослідження** було проведено у травні 2016 року²⁴⁹ [236], одним із завдань якого було з'ясувати рівень недовіри населення до судових та правоохоронних органів (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Якою мірою Ви довіряєте наступним державним і недержавним інституціям? (травень 2016 р.), %

	Зовсім не довіряю	Переважно не довіряю	Переважно довіряю	Цілком довіряю	
Президентіві України	40,4	29,7	18,5	4,0	7
Верховній Раді України	47,7	31,7	13,1	1,2	6
Уряду України	41,3	28,7	14,5	1,6	1
Збройним Силам України	14,6	18,9	43,7	11,7	1
Національній гвардії України	15,2	17,6	40,0	12,6	1

** Загальнонаціональне опитування населення України провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центр Разумкова з 11 по 16 травня 2016 року. Було опитано 2016 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій у Луганській та Донецькій областях. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

²⁴⁹ Два роки Президента Петра Порошенка: зміни в громадській думці (травень 2016 р.). Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва: сайт. URL: <http://dif.org.ua/article/dva-roki-prezidenta-petra-poroshenka-zmini-v-gromadskiy-dumtsi>. (дата звернення: 24.04.2020).

Поліції	19,5	24,7	34,1	5,6	1
Службі безпеки України	27,0	28,1	27,2	3,5	1
Місцевій владі	23,0	29,5	32,5	5,4	9
Судам	52,2	29,0	8,2	1,0	9
Прокуратурі	52,2	27,8	8,7	1,4	1
Церкві	13,0	14,0	36,7	23,1	1
ЗМІ	18,5	26,4	38,7	7,1	9
ЗМІ Росії	63,3	22,3	2,7	0,5	1
Громадським організаціям	15,0	19,7	37,4	8,4	1
Волонтерам	10,3	11,8	38,7	16,9	2
Банкам	44,2	28,2	12,9	2,9	1

Отже, як свідчать дані опитування, найменший рівень довіри серед населення станом на травень 2016 року мали державно-владні структури, судові та правоохоронні органи і банки.

Як бачимо, за період між проведеннями обох досліджень зростання рівня довіри населення спостерігається лише щодо працівників поліції (від 1,1 до 5,6%). Це можна пояснити насамперед проведенням тотальних реформ у системі Міністерства внутрішніх справ України для приведення діяльності його органів і служб у відповідність до міжнародних стандартів роботи у галузі охорони прав і свобод людини та громадянина, боротьби зі злочинністю й запобігання вчиненню злочинів.

Рівень недовіри до судових органів, прокуратури, Служби безпеки України зріс на понад 10%. Це є прямим

свідченням необхідності якнайшвидшого реформування вказаних галузей.

Якщо виникають ті чи інші проблеми, громадяни найчастіше звертаються до працівників поліції. Однак не завжди отримують від них допомогу. Ще одне соціологічне дослідження^{***} мало на меті з'ясувати, що потрібно для того, аби вдосконалити роботу поліції (тоді ще міліції)²⁵⁰. Його результати відображено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Що потрібно здійснити насамперед для вдосконалення роботи міліції? (%)

Більш ефективно виявляти порушників закону серед співробітників міліції	23,3
Рішуче звільняти людей, що погано проявили себе з морального боку	18,7
Збільшити рівень фінансування міліції	13,2
Підвищувати рівень загальної культури правоохоронців	11,0
Покращити технічне забезпечення	9,5
Підвищувати рівень освіти правоохоронців	9,0
Впровадження ефективного контролю за діяльністю міліції з боку громадських	6,3

^{***} Дослідження провела соціологічна служба Центру Разумкова з 18 травня по 2 червня 2006 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за регіоном проживання, типом поселення, віком і статтю. Вибірка побудована як багатоступенева, стохастична з квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%. Усього було опитано 11 075 респондентів.

²⁵⁰ Що потрібно здійснити насамперед для вдосконалення роботи міліції? (травень-червень 2006 р.). *Центр Разумкова: сайт.* URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=277. (дата звернення: 24.04.2020).

організацій	
Впровадження ефективного контролю за діяльністю міліції з боку депутатів місцевих рад	2,7
Інше	1,4
Важко відповісти	5,0

Згідно з даними, одержаними в результаті опитування, найбільше громадяни прагнуть очищення лав працівників поліції від порушників закону (23,3%), 18,7% населення прагнуть бачити серед поліцейських високоморальних людей, а тих, хто негативно проявив себе з морального боку, необхідно негайно звільняти. Поряд з цим багато хто розуміє необхідність покращення рівня матеріального забезпечення (13,2%) та технічного забезпечення (9,5%).

На підставі аналізу соціологічних досліджень, проведених останніми роками, можна окреслити конкретні шляхи для підвищення рівня довіри населення до судових та правоохоронних органів. Основою цих змін має стати зміна самої людини, яка працюватиме у цих структурах. Людина, яка гарантуватиме іншим дотримання їхніх прав і свобод, передусім повинна бути особистістю з високими моральними цінностями, які свідомо покладені в основу її поведінки. Чи не найбільше це стосується осіб, які працюють з дітьми. Вони повинні не просто виконати свої обов'язки щодо дитини, яка потрапила в біду, чи дитини, яка перебуває в конфлікті з законом, а мають стати своєрідним прикладом для наслідування, завдяки яким такі діти захочуть змінитися, пройти процес ресоціалізації та повернутися в суспільство повноправними громадянами.

Отже, аби ювенальна практика в Україні була впроваджена та діяла в майбутньому, сьогодні потрібно почати виконувати комплекс заходів, покликаних створити підґрунтя для її ефективного функціонування. На нашу думку, першочергово потрібно:

- розв'язати проблеми економіки України;
- проводити державну політику, що сприятиме вирішенню проблем соціального характеру, які сьогодні є актуальними для українського суспільства;
  - до роботи в системі ювенальної практики залучати працівників з високим рівнем професіоналізму, які володіють професійною етикою та культурою, мають досвід роботи з дітьми та пройшли відповідне стажування;
  - підвищити якість роботи законодавчого органу, наслідком чого стане підвищення якості нормативно-правових актів, які приймаються (зокрема й у сфері захисту дітей і дитинства);
  - розробити загальнодержавну програму правової освіти населення, до виконання якої залучити ЗМІ, працівників навчально-виховних закладів, судових та правоохоронних органів;
  - шляхом реформування судової та правоохоронної систем досягти підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів.

3.4 Гуманізація правовідносин, ювенальна практика, громадянське суспільство

Проголосивши 1991 року незалежність України, її жителі обрали курс на побудову громадянського суспільства та правової держави. Основою, фундаментом для цього мало бути прийняття законів, спрямованих на гуманізацію усіх сфер суспільного життя, зростання рівня правової освіти серед населення, наслідком чого повинно стати підвищення якості життя.

Будь-яке явище, що входить у суспільне життя, стикається з чималою кількістю перешкод. Не є винятком і нововведення, пов'язані з процесами побудови в Україні громадянського суспільства. Для українського суспільства сьогодні характерні такі негативні явища:

– пасивність населення, яка стосується майже всіх сфер життєдіяльності людини. Така пасивність стала результатом неефективної політики держави, недотримання основних прав і свобод людини та громадянина, непрозорої діяльності державних установ та органів;

– залучення до громадської діяльності незначної частини населення. Сьогодні дуже мало людей є членами громадських організацій, метою яких є контроль за діяльністю державних органів; недопущення порушення,

захист і відновлення прав та інтересів громадян; підвищення рівня правової культури населення;

- неефективна державна політика, що проявляється в затягуванні реформ, їх невідповідності реальним економічним і соціальним потребам більшості населення;

- низький рівень морально-етичних цінностей більшої частини населення та відсутність цінностей, які слугували б базою для об'єднання людей. Для створення власної системи цінностей людині необхідно постійно розвиватися, вдосконалювати свої вміння та навички відповідно до вимог часу, щоб адекватно сприймати нововведення та, спираючись на власну систему морально-етичних норм, прийняти або не прийняти його;

- поліетнічність та полікультурність населення України, що проявляється у дещо відмінному ставленні до тих чи інших явищ і понять, пріоритетному значенні різних цінностей.

На нашу думку, об'єднавчим фактором тут повинна стати законодавча база, яка виступатиме регулятором суспільного життя. Однак уже двадцять п'ять років приймаються закони, які є далекими від досконалості та гарантують рівність усім громадянам лише на папері. Про це свідчать і дані соціологічних досліджень щодо рівня довіри громадян до державних інституцій, і аналіз рішень судів, які в аналогічних справах часто виносять цілком протилежні рішення.

Однак попри не надто втішні статистичні дані, отримані внаслідок численних опитувань громадської думки, український вчений М. П. Требін робить висновок, «що процес формування громадянського суспільства в Україні здійснюється, але повільно. Слід більше уваги

приділяти формуванню та розвитку його основних складових, забезпеченню прав і свобод громадян, створенню всебічних умов для розвитку особистості»²⁵¹.

Зрозуміло, що громадянське суспільство не може постати на порожньому місці просто завдяки бажанню групи людей. Для його формування необхідний фундамент, на якому впродовж певного часу закладатимуться основи для нового громадянського суспільства. Цими засадами повинні стати: верховенство права; охорона природних прав людини та її громадянських свобод; взаємна відповідальність держави і людини; рівність перед законом усіх громадян; плюралізм; особиста свобода людини; чіткий поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову; публічність діяльності влади; обмеженість сфери діяльності влади; загальна поінформованість населення про стан справ у державі; наявність ефективної системи захисту порушених прав людини і громадянина; наявність форм контролю за дотриманням закону всіма громадянами.

Верховенство права передбачає охоплення та функціонування усіх сфер життєдіяльності людини і суспільства за встановленими законами, які гарантують рівність усім громадянам незалежно від їх соціального статусу, походження. Так, у ст. 8 Конституції України сказано: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми

---

²⁵¹ Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи. Український соціум. 2013. № 4 (47). С. 169.

Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»²⁵². За таких умов держава виступає гарантом охорони природних прав людини та її громадянських свобод, водночас володіючи виключним правом примусу. За дотримання загальноприйнятих норм та правил поведінки людина отримує певні соціальні блага і гарантії, а в разі протилежної поведінки – втрачає їх. Звідси впливає ще одна засада громадянського суспільства – взаємна відповідальність держави і людини. Людина делегує частину своїх прав державі, а держава натомість гарантує людині захист і безпеку.

Однією з основних ознак правової держави є дотримання принципу загальної рівності перед законом. Тобто всі люди, незалежно від соціального стану, походження, кольору шкіри, віросповідання, сексуальної орієнтації, визнаються рівними перед законом, а надання певних переваг за наявності або відсутності однієї із цих ознак суворо заборонено законом.

Саме визнання державою принципу рівності вимагає від неї створення системи контролю за дотриманням закону усіма громадянами без винятку, починаючи від президента і закінчуючи неповнолітніми громадянами. На законодавчому рівні повинні бути створені та запроваджені в дію форми контролю. Для пересічних громадян це повинні бути вимоги дотримання норм і приписів

---

²⁵² Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 24.04.2020).

нормативно-правових актів, а для представників влади та місцевого самоврядування до цього ще слід додати практику звітування про виконану роботу за певний період та громадський контроль за їхньою діяльністю.

Визнання категорії рівності однією із засад громадянського суспільства є неможливим без усвідомлення цінності категорії «плюралізм», тобто визнання за людиною права мати власну думку, часто відмінну від поглядів більшості. Плюралізм є виразником різноманітності та неоднорідності суспільства. З погляду права, плюралізм визначає можливість регулювання поведінки людини нормами і державного, і звичаєвого права.

Сьогодні всі розуміють значення та цінність свободи для людини, однак гарантувати особисту свободу може та держава, в якій цінність людини визнається не тільки як принцип, записаний у нормативно-правових актах, а й розроблено ефективний механізм його дії.

Поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, чітко розмежування повноважень та зрозуміла для пересічного громадянина структура – усе це характеризує розвинену державу, у якій кожна гілка влади працює за налагодженою схемою відповідно до встановлених законом повноважень без втручання представників інших гілок влади.

У сучасному суспільстві зростає роль інформації як рушія прогресу. Можливість отримання достовірної інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування є виразником публічності діяльності влади. Загальна поінформованість населення про стан справ у державі сприяє виконанню ст. 5

Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування»²⁵³. Це, своєю чергою, є одним з елементів громадського контролю за діяльністю влади.

«Відкритість органів влади є необхідною умовою для розвитку і зміцнення демократії, що сприятиме підвищенню взаєморозуміння і взаємодії влади і громадянства, забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, розвитку суспільства і держави, інтеграції України до світового інформаційного простору»²⁵⁴.

Попри делегування людиною частини своїх прав державі в обмін на захист та безпеку, держава не має права втручатися у приватне життя особи. «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом»²⁵⁵.

Навіть люди, котрі живуть у найрозвиненіших демократичних державах, не захищені від порушень тих чи інших прав і свобод людини та громадянина. Однак держава повинна мати розроблений ефективний механізм, систему захисту прав і свобод людини та громадянина. Тобто систему заходів демократичної, соціальної, правової держави, спрямовану на недопущення порушення існуючих прав (їх попередження, контроль і нагляд за дотриманням

---

²⁵³ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

²⁵⁴ Мінаєва І. М. Відкритість і прозорість діяльності органів публічної влади. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/3/23.pdf>. (дата звернення: 24.04.2020).

²⁵⁵ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

прав), а також на підтвердження чи відновлення оскарженого чи порушеного права, що реалізується організаційними й правовими засобами і законним шляхом як органами державної влади і місцевого самоврядування, так і громадськими організаціями з метою нормалізації процесу здійснення прав і свобод особою²⁵⁶. Доступність цієї системи для кожного полягає у:

- знанні переліку тих органів та установ, до яких людина може звернутися, якщо її права порушуються;
- простоті механізму подачі звернення про порушення прав і свобод;
- компетентності, високому рівні професійної етики та культури працівників цих органів та установ;
- швидкості та якості реагування на повідомлення про порушення прав і свобод людини та громадянина;
- здійсненні системи контролю за недопущенням у подальшому вчинення дій, які можуть повторно спричинити порушення прав і свобод людини та громадянина.

Основною умовою розвитку суспільства є його постійне вдосконалення, пошук нових способів поліпшення життя людей та всеохопний динамізм. Деякі напрацювання у сфері становлення в Україні громадянського суспільства наше законодавство вже має. Якщо проаналізувати зміни і нововведення, які відбулися в Україні впродовж останніх років, то ми не знайдемо жодної сфери суспільного життя, якої вони не торкнулися б. Одні галузі зазнали більших змін, інші – менших, але всі ці зміни мали на меті наблизити життя пересічного українця до світових

---

²⁵⁶ Соколенко О. К. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121.

стандартів, гарантуючи дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Темп сучасного життя, реалії сьогодення вимагають уведення в дію ефективної системи захисту прав та інтересів дитини. На сьогодні такою системою є ювенальна практика, яка одночасно виконує функції захисту дітей, щодо яких вчиняється чи вчинено злочин, судові функції відносно дітей, які перебувають у конфлікті із законом, та функцію ресоціалізації таких дітей.

Однак з огляду на проблеми, які все ще існують в українському суспільстві, судова система потребує нагального реформування, а правоохоронна – продовження вже розпочатих реформ. Необхідність проведення реформ викликана не тільки вимогами світового співтовариства задля гарантування Україні членства в Європейському Союзі, надання безвізового режиму, а й безпосередньо українським суспільством, яке більше не хоче жити за старими правилами, вибірково користуючись правовими нормами та приписами.

Поліція та суд сьогодні, на жаль, сприймаються громадянами як суто каральні органи. Така думка побутує в суспільстві і прищеплюється дітям. Діти на підсвідомому рівні починають розуміти, що ані поліція, ані суд не зможуть захистити їх, припинити порушення їхніх прав, свобод, інтересів або відновити вже порушені права і свободи.

Серед функцій, які виконує поліція, лише зрідка незначна увага звертається на одну з функцій – превентивну, тобто попереджувальну. Особливо актуальною ця функція є стосовно дітей: як щодо запобігання вчиненню злочинів щодо дітей, так і утримання самих дітей від вчинення злочинів. «Утримати

неповнолітнього від вчинення злочину, запобігти його протиправній поведінці – це і буде однією із форм захисту прав дитини на свободу навчання, спілкування з батьками та іншим оточенням, вибору професії і здорового способу життя та розумного і корисного дозвілля»²⁵⁷.

Саме утримання дитини від вчинення правопорушення є одним із завдань ювенальної юстиції. Адже, як свідчить судова статистика²⁵⁸, щорічно на розгляд судів I інстанції надходить близько 10 тис. справ про вчинення злочинів неповнолітніми. Тобто діти вчиняють не тільки правопорушення, а й злочини, за які можуть бути позбавлені волі. Саме тому, на нашу думку, особливу увагу сьогодні потрібно звернути на сферу запобігання вчиненню злочинів. Це є однією з функцій ювенальної практики.

Безсумнівно, що впровадження ювенальної практики в Україні зумовлене вимогами часу та рівнем розвитку суспільства. Основою, на якій доцільно впровадити таку практику в життя, повинен стати гуманізм як одна з основних загальнолюдських цінностей. Власне і принципи ювенальної юстиції є прямим їх вираженням у роботі з дітьми. «Принципи ювенальної юстиції – це керівні засади, ідеї-ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми можливого здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Ці принципи є узагальненим і концентрованим вираженням тих цінностей, досягнення

---

²⁵⁷ Бандурка І. О. Протидія злочинам неповнолітніх як форма кримінально-правового захисту прав дітей. *Форум права*. 2014. № 1. С. 22.

²⁵⁸ Розгляд судами I інстанції кримінальних справ, вчинених неповнолітніми у 2004–2010 рр. *Державна судова адміністрація України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka. (дата звернення: 24.04.2020).

яких є основним стратегічним завданням ювенальної юстиції. В них втілюються загальнолюдські цінності»²⁵⁹.

На нашу думку, гуманізація правовідносин у впровадженні ювенальної практики повинна відбуватися лише на засадах громадянського суспільства. Основними кроками мають бути:

- реформування судової та правоохоронної систем;
- законодавче закріплення функціонування ювенальної практики в Україні з урахуванням досвіду у цій сфері розвинених держав;
- профілактична робота органів і служб, які працюють з дітьми;
- залучення батьків (опікунів) до роботи на всіх стадіях ювенального процесу;
- створення дієвої системи ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті із законом, та системи реабілітації дітей, щодо яких було вчинено злочин.

Основним акцентом під час проведення реформ у судовій та правоохоронній сферах має стати гуманізація правовідносин. Особливо це стосується роботи з дітьми. Адже розуміння дитини як найбільшої цінності матиме наслідком ставлення до неї не як до злочинця, а як до людини, яка перебуває в конфлікті з законом.

Реформування судової системи у цьому напрямі покликане змінити власне реакцію на злочин, вчинений неповнолітнім. Для цього за прикладом інших держав необхідно створити ювенальний суд, у якому розглядалися

---

²⁵⁹ Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2014. Вип. 25. С. 193.

б справи про злочини і правопорушення, де учасником виступає дитина. Це, зокрема:

- справи про кримінальні, адміністративні правопорушення, вчинені дітьми;
- правопорушення, вчинені стосовно дітей;
- цивільні справи, в яких дитина виступає стороною.

Суд сьогодні не повинен бути лише каральним органом. Гуманізація суспільних відносин вимагає переходу від виконання каральних до охоронних та відновних функцій. Гуманізація та демократизація судового процесу, учасником якого є малолітній чи неповнолітній, повинна охоплювати:

- дотримання прав дитини, визначених законодавством;
- володіння та використання людьми, залученими до такого процесу, юридичних, психологічних та педагогічних знань;
- надання підтримки (юридичної і психологічної) як дітям, які перебувають у конфлікті із законом, так і дітям, стосовно яких були вчинені правопорушення чи злочини;
- уникнення тримання дитини під вартою (за можливості);
- якщо ж уникнути тримання під вартою не вдається, дитині мають бути забезпечені особливі умови, відмінні від тримання під вартою дорослих;
- створення програм відновного правосуддя.

Запровадження ювенальної практики повинно відбуватися після розробки ґрунтовної законодавчої бази, де мають бути враховані результати наукових досліджень, соціологічні дані та досвід впровадження і функціонування ювенальної практики в розвинених державах. Національні

законодавчі акти у цій сфері повинні відповідати передусім вимогам Конституції України та міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту й реалізації прав дітей. Ще одним напрямом такої діяльності має стати розробка загальнонаціональних програм, які сприятимуть підтримці сімей з дітьми, збереженню традиційних сімейних цінностей, розвитку соціальної інфраструктури в населених пунктах різних типів, існуванню безпечного довкілля.

Створення дієвої системи органів і служб, які працюють з дітьми, стане запорукою ефективної профілактичної роботи, наслідком якої буде зменшення рівня дитячої злочинності. Для її ефективного функціонування необхідно:

- залучати до роботи лише висококваліфікованих працівників, які мають навички роботи з дітьми;
- забезпечити достатнє фінансування для надання можливості доступу до ознайомлення з найновішими досягненнями і розробками у сфері ювеналістики;
- розробити механізм співпраці цих органів та служб із:
  - засобами масової інформації для висвітлення їхньої роботи, проведення роз'яснювальної та профілактичної роботи серед дітей;
  - правоохоронними органами для можливості оперативного реагування на порушення прав дітей;
  - батьками (опікунами) для надання допомоги у проблемних питаннях, які виникають у процесі виховання дітей. «Проблеми, пов'язані з вихованням, є найбільш актуальними на сьогодні, адже деякі молоді батьки не розуміють, якої шкоди вони завдають своїм дітям через «неправильне виховання», через свій поганий приклад,

через свою неготовність до виконання найголовнішої функції – функції виховання дитини»²⁶⁰.

Права дитини не будуть дотримані в повному обсязі без залучення батьків (опікунів) до роботи на всіх стадіях ювенального процесу. До досягнення дитиною повноліття батьки несуть відповідальність за її виховання, формування як особистості. Участь батьків (опікунів) у ювенальному процесі, учасником якого є їхня дитина, виконує два завдання. Перше – психологічне, коли дитина не почувається покинутою через проступок, який вона вчинила, а відчуває підтримку батьків (опікунів). Друге завдання полягає у значному зменшенні ризику порушення процесуальних прав дитини з боку працівників правоохоронних та судових органів.

Залучення батьків (опікунів) дитини до участі в ювенальному процесі сприятиме також зближенню батьків і дітей, оскільки, як свідчать дані опитувань, 50% українських дітей мало спілкуються з батьками, а все наявне спілкування зводиться до запитань про оцінки в навчальному закладі, а 50% батьків не знають про проблеми дітей.

Система ювенальної юстиції покликана сприяти ресоціалізації дітей-правопорушників та реабілітації дітей, щодо яких було вчинено злочин. Реалізації цих функцій, на нашу думку, сприятиме з боку держави:

– посиленню виховної та освітньої діяльності органів, які працюють з неповнолітніми правопорушниками;

---

²⁶⁰ Кошонько Г. А. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/-znpnarpv_ppn/2010_53/10kgafod.pdf. (дата звернення: 24.04.2020).

- розробленню ефективної системи соціального захисту дітей, які потребують захисту держави (забезпечення їх житлом, гарантування здобуття освіти та надання першого робочого місця);

- психологічній підтримці сімей, діти з яких вчинили правопорушення або стосовно них було скоєно правопорушення;

- проведенню консультацій з батьками (опікунами), чії діти вчинили правопорушення, для виявлення й усунення проблемних питань у вихованні дітей;

- призначенню за можливості дитині виконання громадських робіт для залучення її до «життя» громади.

Верховний Суд України у проекті Концепції створення та розвитку ювенальної юстиції в Україні пропонує створити для неповнолітніх правопорушників інститут пробації, «до функцій якого, зокрема, належатимуть:

- підготовка соціально-психологічної характеристики неповнолітнього правопорушника для органів системи правосуддя;

- підготовка рекомендацій органам судочинства про призначення оптимального заходу впливу (виховного та профілактичного характеру) на неповнолітнього правопорушника, а також підготовка матеріалів щодо забезпечення його цивільних прав, зокрема прав на житло;

- профілактика повторного правопорушення шляхом надання соціально-психологічної підтримки неповнолітньому правопорушнику;

– сприяння соціальній адаптації та реінтеграції неповнолітнього правопорушника»²⁶¹.

Ще один досить цікавий проект реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті із законом, розробили фахівці зі США. Американські моделі програм реабілітації юних правопорушників передбачають реалізацію п'яти елементів процесу виправлення:

1) оцінювання ризику для суспільства і віднесення до певної групи класифікації правопорушників;

2) планування роботи в кожному індивідуальному випадку, спрямоване на вирішення проблем молоді особи в сім'ї, школі, з однолітками та в межах інших соціальних груп;

3) координація зусиль спеціалістів під час виконання юним правопорушником призначеного покарання і після його закінчення (тут передбачено залучення великої кількості кваліфікованого персоналу та наявність фінансування);

4) дія принципу заохочення і покарання. На ту чи іншу винагороду засуджена молода особа може розраховувати в разі виконання всіх вимог та наявності позитивної динаміки в особистісному розвитку. Покарання призначається у разі порушення встановлених правил. Його форма має відповідати ступеню серйозності скоєного правопорушення;

5) покладання на ресурси громади і соціальних груп, які впливають на формування особистості конкретної

---

²⁶¹ Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні: **проект**. Інформаційний сервер Верховного Суду України.

молодої людини; передбачено також їх тісну співпрацю для перевиховання правопорушника²⁶² [246].

Отже, сьогодні у світі існує чимало різноманітних систем ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Вони апробовані та ефективно діють, а деякі їхні елементи можна запозичити для створення української системи ювенальної юстиції.

На нашу думку, ювенальна практика в Україні повинна бути впроваджена на основі гуманізму, визнання цінності та унікальності кожної дитини, з урахуванням світових здобутків ювеналістики. Водночас потрібно вжити низку заходів, спрямованих на утвердження засад громадянського суспільства в Україні, а саме: реформувати судову систему; завершити процес реформування правоохоронної системи; закріпити на законодавчому рівні засади функціонування ювенальної практики в Україні, враховуючи досвід у цій сфері розвинених держав; органи і служби, які працюють з дітьми, мають проводити постійну профілактичну роботу, спрямовану на недопущення вчинення неповнолітніми правопорушень; залучати батьків (опікунів) до роботи на всіх стадіях ювенального процесу; розробити дієві системи ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті із законом, та реабілітації дітей, щодо яких було скоєно злочин.

---

²⁶² Ушкварок О. В. Соціальна реабілітація неповнолітніх правопорушників у діяльності правоохоронних органів США. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_10. (дата звернення: 24.04.2020).

Післямова

Широке зацікавлення проблемами ювенального права та формування інститутів ювенальної юстиції в умовах становлення демократичного суспільства викликано важливими змінами у правовій системі України, які відображають процеси впровадження нових стандартів суспільного співжиття, що є актуальним для реалізації процесів імплементації європейських стандартів та цінностей у функціонування суспільства. Проблематика досліджень ювенальної юстиції є доволі широкою та стосується питань становища неповнолітніх осіб в українському суспільстві, починаючи від історичних питань, узагальнення зарубіжного політико-правового досвіду та завершуючи конкретними галузевими проблемами ювенальної юстиції, що стосуються кримінологічних та цивілістичних аспектів правової культури українського соціуму.

У дослідженнях українських правознавців помітний акцент на аналізі кримінологічних проблем становлення традицій та сучасних ювенальних правових процесів, що свідчить про недостатнє подолання традицій попередньої правової спадщини, спрямованої на каральний зміст ювенального правосуддя. Потрібно визнати, що наразі немає напрацювань, у яких було б проаналізовано основні напрями становлення та розвитку інститутів ювенальної юстиції в межах формування новітньої правосвідомості в українському суспільстві, що відображають імплементацію демократичних стандартів суспільного співжиття та сприяють розвитку громадянського суспільства.

В Україні через системну кризу економіки більшість сімей часто стикається з низкою проблем, які безпосередньо позначаються на їхніх дітях. Ці проблеми викликані такими чинниками: економічний – складне економічне становище сімей унеможлиблює забезпечення дітей всім необхідним, проведення змістовного дозвілля, оздоровлення тощо. Ще одним негативним наслідком цього є орієнтованість батьків на матеріальне забезпечення дітей, а духовна компонента у вихованні найчастіше відступає на другий план; психологічний – порушення емоційного зв'язку між батьками і дітьми, нереалізована або реалізована незначною мірою потреба дітей у прихильності батьків, виховний – діти здебільшого наслідують модель поведінки, яку демонструють батьки, іноді навіть не усвідомлюючи цього; комунікативний – через власну сім'ю дитина вчиться сприймати навколишнє середовище, одночасно виступаючи членом внутрішньосімейної комунікації.

З огляду на це постає необхідність захисту дітей шляхом убезпечення їх від негативного впливу суспільства, створення комфортних умов для розвитку особистості, запобігання вчиненню ними правопорушень. Інститут ювенальної юстиції сприяє збереженню традиційних цінностей суспільства і водночас є відповіддю на вимоги часу. Передусім це виявляється у:

– зростанні ролі батьків – особа, яка перебуває в конфлікті з законом, не просто передається на «виховання державі», а проходить усі стадії судового процесу разом зі своїми батьками, ресоціалізація також відбувається за безпосередньої участі батьків;

– існуванні чітко визначеного кола питань у справах сім'ї, в які може втручатися держава, – це питання сімейного насильства, невиконання батьками (опікунами) своїх обов'язків;

– створенні на засадах громадянського суспільства спеціальної системи установ та органів, які працювали б з дітьми, що порушили вимоги закону.

Отже, інститут ювенальної юстиції в Україні повинен бути сформований на основі цінностей громадянського суспільства з урахуванням суспільно-історичних особливостей розвитку української нації. Його метою має стати насамперед профілактика правопорушень проти дітей, запобігання правопорушенням, учиненим дітьми, здійснення правосуддя щодо дітей, які порушили вимоги закону.

Будь-який інститут права послуговується певною сукупністю тверджень, які ґрунтуються на морально-етичних і правових нормах та приймаються в суспільстві безапеляційно. Аксиоматику інституту ювенальної юстиції щодо захисту дітей ми вважаємо за доцільне розглядати крізь призму традиційного поділу прав і свобод на: особисті права; громадянські права; економічні права; соціальні права; культурні права. Саме такий поділ, на нашу думку, дасть змогу згрупувати права дітей та сформулювати ті аксіоми, які якнайповніше розкриватимуть їхній зміст, сприятимуть безапеляційному використанню як основи для розробки конкретних правових положень. Це безпосередньо виявляється через їх загальність, універсальність, значущість; незмінність, стійкість упродовж тривалого часу; вплив на всі форми юридичної діяльності. Окрім того, виступає своєрідним критерієм

законності чи незаконності дій та вчинків суб'єктів права; заповнює наявні у праві прогалини; слугує основою для підвищення рівня правосвідомості громадян; виконує регулятивну роль.

Щоб ювенальна практика в Україні була впроваджена та ефективно діяла, передусім необхідно: підвищити якість роботи законодавчого органу та документів, які приймаються; розв'язати численні соціально-економічні проблеми суспільства; підвищити рівень довіри населення до правоохоронних органів; усунути проблеми, пов'язані з професіоналізмом та професійною етикою працівників органів та установ, які працюють з дітьми; підвищити рівень правової освіти населення (спільна діяльність ЗМІ, навчально-виховних закладів).

Сьогодні, аби ювенальна практика в нашій державі почала діяти та виконувати свої основні функції, потрібно вжити низку заходів, спрямованих на утвердження засад громадянського суспільства в Україні, зокрема: реформувати судову систему; завершити процес реформування правоохоронної системи; закріпити на законодавчому рівні засади, функції, форми та методи функціонування ювенальної практики в Україні, враховуючи досвід у цій сфері розвинених держав; створити та укомплектувати висококваліфікованими кадрами органи і служби роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, або дітьми, щодо яких було вчинене правопорушення чи злочин; органи і служби, які працюють з дітьми, мають проводити постійну профілактичну роботу, спрямовану на недопущення вчинення неповнолітніми правопорушень; залучати батьків (опікунів) до роботи на всіх стадіях ювенального процесу; надавати сім'ям, діти

яких вчинили правопорушення або щодо них було вчинене правопорушення, психологічну підтримку та допомогу для вирішення або уникнення проблемних аспектів виховання; розробити дієві системи ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті із законом, та реабілітації дітей, щодо яких було скоєно злочин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова П. А. Профессиональная культура офицеров российской армии в условиях трансформации российского общества: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06. Екатеринбург, 2002. 22 с.
2. Автономов А. С. Ювенальная юстиция: учеб. пособ. Москва: Рос. благотв. фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. 186 с.
3. Антонов А. И., Медков В. М. Социология семьи. Москва, 1996. 304 с.
4. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии / под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва: Спарк, 1998. 215 с.
5. Аракелян Р. Ф. Деякі історичні аспекти концептуальних засад відновного правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2015. Т. 3, вип. 2. С. 62–66.
6. Арпентьева М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. *Вестник Омской юридической академии*. 2015. № 3 (28). С. 15–18.
7. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві: монографія. Київ: НАВСУ, 2000. 200 с.
8. Бандура О. О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис). *Форум права*. 2011. № 2. С. 26–33.
9. Бандурка І. О. Протидія злочинам неповнолітніх як форма кримінально-правового захисту прав дітей. *Форум права*. 2014. № 1. С. 19–23.

10. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права: словник. Київ: Ін Юре, 2003. 408 с.
11. Белый И. Л. Философская проблематика парадигмоформирования права: монография. Одесса: Фенікс, 2010. 375 с.
12. Беляев В. И. Педагогика А. С. Макаренко: традиции и новаторство. Москва: МНЭПУ, 2000. 224 с.
13. Бибихин В. В. Введение в философию права. Москва, 2005. 345 с.
14. Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология: учеб. пособ. Москва: УРАО, 1998. 149 с.
15. Бліхар В. С. Роль самопізнання у вирішенні проблеми деструкції особовості людини: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філософські науки*. 2009. № 19. С. 49–53.
16. Бліхар В. С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. Вип. 2. С. 405–413.
17. Бліхар В. С., Боднарчук М. М. Філософсько-правова обумовленість реалізації принципів свободи та відповідальності у правоохоронній діяльності: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 252 с.
18. Бліхар В. С., Штангрет М. Й. Філософія правового виховання: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 388 с.
19. Бобильов О. Ф. Тактичні основи індивідуальної профілактики злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету*

внутрішніх справ: РВВ ДДУВС. 2006. Спец. вип. № 1. С. 315–320.

20. Бояр В. М. Правовая информатизация общества и социология правового сознания. Москва, 2001. 136 с.

21. Бойко А. І. Соціальна трансформація суспільства та проблеми світогляду. *Наукові записки Черкаського державного технологічного університету*. Сер.: Історичні науки. 2004. № 19. С. 23–26.

22. Бондаренко О. В. Особливості соціально-філософського дослідження ментального феномену в аспекті «індивідуалізм – колективізм». *Мультиверсум: філософський альманах*. Київ: Центр дух. к-ри, 2006. № 55. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_55/Bondarenko.htm. (дата звернення: 24.04.2020).

23. Бровко Н. І. Філософсько-правовий аналіз категорії свободи та відповідальності людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 54–57.

24. Брюг'єр В. Образ людини у концепції прав людини // Проблеми філософії права. Київ; Чернівці: Рута, 2003. Т. 1. С. 136–146.

25. Будякова Т. П. Индивидуальность потерпевшего и моральный вред. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2005. 249 с.

26. Бурдін В. Законодавче регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. 2001. № 36. С. 472–477.

27. Бурдін В. Неповнолітня особа як суб'єкт злочину: окремі історичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. 2000. № 35. С. 385–394.

28. Бурдін В. Особливості умовного незастосування покарання до неповнолітніх злочинців. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 2. С. 147–153.

29. Бурдін В. Особливості умовно-дострокового звільнення від покарання неповнолітніх. *Вісник Львівського університету*. Сер.: Міжнародні відносини. 2001. № 4. С. 134–138.

30. Бурдін В. Правова природа примусових заходів виховного характеру за Кримінальним кодексом України. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 178–184.

31. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.

32. Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции. *Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития*. Москва: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2004. Вып. 1. URL: <http://sprc.ru/wp-content/uploads/2012/08/Бэйзмор-Гордон-Три-парадигмы-ювенальной-юстиции.pdf>.

33. Варій М. Й. Соціальна психіка нації: монографія. Львів: Сполом, 2002. 184 с.

34. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига, 1976. 231 с.

35. Ведерникова О. Н. Современные тенденции развития ювенальной юстиции за рубежом. *Российская юстиция*. 2005. № 3. С. 43–47.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

37. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. для юрид. вуз. 3-е изд. Москва: Юриспруденция, 2000. 528 с.

38. Вечерова Є. М. Міжнародно-правовий статус неповнолітнього: перспективи подальшого розвитку в контексті взаємодії міжнародних та національних правових систем. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11 (2). С. 1–5.

39. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. 210 с.

40. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичні матеріали для працівників освіти / авт.-упор.: С. Буров, І. Дубініна, Ю. Онишко та ін. Київ: Вид. дім «КАЛИТА», 2007. 36 с.

41. Вінгловська О. І. Діти України потребують правового захисту. *Право України*. 1996. № 4. С. 31–34.

42. Вінгловська О. І. Захист прав дитини в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. пр. асп. та студ. 1996. Вип. 2 (ч. 1). С. 27–32.

43. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.

44. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: матер. наук. конф. студ. та асп. 1995. С. 38–45.

45. Вінгловська О. І. Співробітництво держав в рамках ООН по захисту прав дитини. *Вісник Київського*

університету. Сер.: Міжнародні відносини. 1995. Вип. 3. С. 41–47.

46. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

47. Вітвіцька В. В. Ювенальне правосуддя: захист прав і законних інтересів неповнолітніх правопорушників: практ. посіб. Донецьк, 2005. 119 с.

48. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.

49. Габуев А. Р. Ювенальная юстиция: теоретико-правовой аспект. *Управленческое консультирование*. 2014. № 3. С. 38–50.

50. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 524 с.

51. Гарасимів Т. З. Дефініція «громадянське суспільство»: філософсько-правова парадигма. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 861 (13). С. 105–112.

52. Гарасимів Т. З. Філософсько-правова проблема смислосмістовного виміру девіантної свідомості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 865 (14). С. 78–82.

53. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / пер. Б. Г. Столпнера и М. И. Левиной. Москва: Мысль, 1990. 524 с.

54. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.

55. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України. Харків: Константа, 2006. 272 с.

56. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 520 с.

57. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.

58. Гідулянова Є. М. Малолітня особа як учасник кримінально-процесуальних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2006. Вип. 27. С. 42–45.

59. Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2013. С. 364–368.

60. Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5. С. 18–22.

61. Гідулянова Є. М. Окремі особливості прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: постановлення вироку. *Митна справа*. 2014. № 1, ч. 2, кн. 2. С. 172–181.

62. Гідулянова Є. М. Особливості застосування до неповнолітніх запобіжних заходів. *Вісник Харківського*

національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: «Право». 2013. Вип. 16. С. 223–232.

63. Гідулянова Є. М. Процесуальний порядок застосування примусових заходів виховного характеру в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та асп. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 674–676.

64. Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права: учебник. Москва, 2005. 832 с.

65. Головченко В., Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів. *Право України*. 2006. № 9. С. 100–103.

66. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.

67. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2013. 768 с.

68. Гришук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. 2015. Вип. 61. С. 16–23.

69. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: монографія. Львів: Край, 2009. 292 с.

70. Гураленко Н. А. Антиномічні концепти як джерело пізнання права. *Право і суспільство*. 2014. Вип. 1-2. С. 3–6.

71. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2014. Вип. 25. С. 192–194.

72. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Философия: учебник. Москва: Эксмо, 2005. 512 с.

73. Два роки Президента Петра Порошенка: зміни в громадській думці (травень 2016 р.). *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва: сайт.* URL: <http://dif.org.ua/article/dva-roki-prezidenta-petra-poroshenka-zmini-v-gromadskiy-dumtsi>. (дата звернення: 24.04.2020).

74. Дзундза В. В. Відображення у новому КК України проблеми відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність. *Науковий потенціал світу: матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. Т. 49: Право. С. 35–37.*

75. Дзундза В. В. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність згідно з новим КК України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. № 22. С. 36–38.*

76. Дзундза В. В. До проблеми визначення сутності поняття – втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Динаміка наукових досліджень: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. Т. 4: Право. С. 37–38.*

77. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.

78. Дзундза В. В. Организационно-правовые аспекты проблемы вовлечения несовершеннолетних в преступную или иную антиобщественную деятельность. *Перспективные разработки науки и техники: матер. науч.-практ. конф. Белгород: Руснаучкнига;*

Днепропетровск: Наука и образование, 2004. Т. 5: Право. С. 19–22.

79. Дзундза В. В. Суб'єкт втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. *Право і безпека*. 2004. Т. 3, № 4. С. 61–64.

80. Дзундза В. В. Щодо кримінально-правового визначення втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Українське право*. 2002. № 1 (15). С. 203–205.

81. Дмитришина Т. І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / голов. ред. д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, акад. АПН України С. В. Ківалов*. Одеса, 2014. Вип 51. С. 383–388.

82. Ермаков В. Д. Юстиция обязана защищать права и законные интересы несовершеннолетних. *Российская юстиция*. 2000. № 10 С. 14–16.

83. Євко В. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107–110.

84. Євко В. Ю. Право дитини жити та виховуватися у родині. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. Спецвип. С. 215–218.

85. Євко В. Ю. Правова природа дитячого будинку сімейного типу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвип. С. 338–344.

86. Євко В. Ю. Правові форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 6. С. 253–259.

87. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 17 с.

88. Зеленський С. М. Процесуальні та криміналістичні особливості порушення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, що не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2008. Вип. 44. С. 199–204.

89. Зеленський С. М., Назаренко С. П., Письменний Д. П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: навч. посіб. Київ: КНТ, 2012. 757 с.

90. Зілковська Л. М. Поняття сім'ї і закономірності розвитку сімейного законодавства про державну охорону сім'ї. *Сучасні проблеми приватного права*: зб. наук. пр., присв. 80-й річниці з Дня народження Я. М. Шевченко / відп. ред. Н. С. Кузнєцова, Р. О. Стефанчук. Київ; Кам'янець-Подільський, 2012. С. 59–64.

91. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 19 с.

92. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

93. Карпенко О. І. Альтернативні правові форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодь на зламі тисячоліть: нове*

тисячоліття – нові проблеми? Київ: АПСВ, 2000. С. 24–27.

94. Карпенко О. І. Законодавче забезпечення сімейних форм влаштування та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2001. Вип. 13. С. 299–304.

95. Карпенко О. І. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2001. № 3. С. 58–60.

96. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2002. 20 с.

97. Карпенко О. І. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування. *Право України*. Київ, 2001. № 3. С. 79–81.

98. Карпенко О. І. Сучасний стан державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківської опіки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2000. № 9. С. 62–64.

99. Карпенко О. І. Усиновлення (удочеріння) як найефективніша правова форма влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування. *Європа на порозі нового тисячоліття*: зб. наук. ст. Київ: АПСВ, 1999. С. 252–254.

100. Кельман М. С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження: монографія. Тернопіль: Тернограф, 2011. 348 с.

101. Кількість облікованих кримінальних правопорушень, вчинених малолітніми та неповнолітніми або за їх участю. *Державна судова адміністрація України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/ (дата звернення: 24.04.2020).

102. Коваленко І. П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 6. С. 1–8.

103. Ковальова І. І., Тимченко О. В. Завдання і зміст правового виховання молоді. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2012. №3 (13). С. 15–18.

104. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: спроба інтегративного осмислення: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 159 с.

105. Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права: монографія. Чернівці: Рута, 1999. 293 с.

106. Козьявін А. А., Мельничук В. М. Проблемные вопросы внедрения ювенальной юстиции в России: сегодня и завтра. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. Сер.: *Юридические науки*. 2012. № 3. С. 34–35.

107. Колесник Г. Проблеми законотворчої роботи комітетів Верховної Ради України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03-\(6\)/10kg%D1%96vru.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03-(6)/10kg%D1%96vru.pdf). (дата звернення: 24.04.2020).

108. Комарницкий А. В. Научная мысль о ювенальной юстиции в России: концепция, принципы, содержание. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2011. № 21. С. 41–48.

109. Комарницкий А. В. Научно-правовое обоснование системы «Ювенальная юстиция» и учебной дисциплины «Основы ювенальной юстиции». *Ленинградский юридический журнал*. 2009. № 2. С. 141–157.

110. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 24.04.2020).

111. Конфуций. Уроки мудрости: сочинения. Москва; Харьков: Фолио, 1998. 958 с.

112. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>. (дата звернення: 24.04.2020).

113. Корецький С. М. Девіантна поведінка неповнолітніх: вплив факторів культури в її подоланні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 1999. № 3. С. 81–87.

114. Корецький С. М. Індивідуальне прогнозування девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 2000. № 3. С. 127–131.

115. Корецький С. М. Криминологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

116. Корольчук В. В. Актуальні проблеми запобігання злочинам неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 176–182.

117. Косович В. «Правові припущення» як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644: Правознавство. С. 44–52.

118. Костенко О. М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 72–78.

119. Коталейчук С. Удосконалення діяльності правоохоронних та інших державних органів щодо забезпечення реалізації правового статусу неповнолітніх: порівняльний аналіз. *Право України*. 2006. № 4. С. 95–99.

120. Коталейчук С. П. Особливості нормативного регулювання діяльності міліції України щодо забезпечення реалізації правового статусу неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 3. С. 120–129.

121. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 17 с.

122. Котова Л. В., Бабенко Т. В. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності: проблемні питання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 87–98.

123. Кошонько Г. А. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. URL:

http://www.nbuuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/-znpnapv_ppn/2010_53/10kgafod.pdf. (дата звернення: 24.04.2020).

124. Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права: монографія. Харків: Право, 2010. 235 с.

125. Крестовська Н. М. Методологічні засади дослідження ювенального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 215–219.

126. Крестовська Н. Сім'я та ювенальна юстиція. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*: зб. наук. пр.: у 2 вип. Дрогобич: РВВ Дрогобицького держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. С. 291–294.

127. Крестовська Н. М. Дитина у правовому просторі громадянського суспільства. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра, 2006. Т. 6. С. 217–222.

128. Крестовська Н. М. Дитинство як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Вип. 40. С. 122–125.

129. Крестовська Н. М. До питання про функції ювенального права. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. Вип. 21. С. 180–185.

130. Крестовська Н. М. Доктрини ювенального права. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії /* голов. ред. С. В. Ківалов; МОН України, ОНЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. С. 74–82.

131. Крестовська Н. М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 54–59.

132. Крестовська Н. М. Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх як правова передумова створення ювенальної юстиції у пострадянських країнах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 14–17.

133. Крестовська Н. М. Інститути громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. Львів, 2007. Вип. 44. С. 39–44.

134. Крестовська Н. М. Міжнародні стандарти прав дитини та національне законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. Вип. 16. С. 57–60.

135. Крестовська Н. М. Міфи про ювенальну юстицію. *Віче*. 2010. Серпень. С. 45–49.

136. Крестовська Н. М. Охорона дитинства як функція правової соціальної держави. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. Спец. вип.: у 5 ч. 2004. Ч. 4: Ідея правової держави: історія і сучасність. С. 58–64.

137. Крестовська Н. М. Перспективи ювенальної юстиції в Україні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 1. С. 27–31.

138. Крестовська Н. М. Перспективи ювенальної юстиції у судовому захисті прав неповнолітніх. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. Вип. 13-14. С. 603–607.

139. Крестовська Н. М. Принципи ювенального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Вип. 36. С. 64–72.

140. Крестовська Н. М. Сім'я у сфері ювенальної дії ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2011. Вип. 61. С. 374–379.

141. Крестовська Н. М. Традиція ювенально-правового регулювання в Україні. *Право і громадянське суспільство*: науковий журнал: електронне видання. 2013. № 1. С. 49–56.

142. Крестовська Н. М. Формування ювенального права в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2004. № 2. С. 10–12.

143. Крестовська Н. М. Ювенальна відповідальність: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2004. Вип. 22. С. 31–35.

144. Крестовська Н. М. Ювенальна політика, ювенальне право та ювенальна юстиція сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Юрид. л-ра, 2007. Вип. 31. С. 157–162.

145. Крестовська Н. М. Ювенальне право України та США: порівняльні аспекти. *Порівняльно-правові дослідження*. Київ, 2007. № 1-2. С. 207–211.

146. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

147. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. 468 с.

148. Крестовська Н. М. Ювенальний правовий статус. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. С. 278–284.

149. Крестовська Н. М. Ювенальний проступок та ювенальна відповідальність. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 3, ч. 1. С. 127–131.

150. Крестовська Н. М., Шмеріга В. І. Ювенальна юстиція в США і Україні (порівняльний аналіз). *Юридичний вісник*. Одеса, 2003. № 1. С. 96–102.

151. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 504 с.

152. Кудинова А. А. С мечтой о вечности (пол и любовь, брак и сім'я – история, теория, перспектива): монографія. Запорожье: Изд-во Запорож. Гос. инжен. Акад., 2006. 364 с.

153. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: [учеб. пособие для вуз]. Москва: Форум: Инфра-М, 1998. 214 с.

154. Кулачок Л. В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2003. 19 с.

155. Кулачок Л. В. Питання вдосконалення законодавства про державну допомогу сім'ям з дітьми. *Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки*: матер. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 19–20 трав. 2003 р.) / за ред. проф. В. С. Венедиктова. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. С. 215–219.

156. Кулачок Л. В. Поняття державної допомоги сім'ям з дітьми у контексті сучасної соціальної політики України. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 31. С. 219–221.

157. Левендаренко О. О. «Соціальне обстеження» умов життя і виховання неповнолітнього обвинуваченого як спосіб кримінально-процесуального доказування. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 2002. № 1. С. 208–212.

158. Левендаренко О. О. Деякі питання встановлення віку неповнолітнього в процесі доказування. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 3. С. 162–165.

159. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх: автореф. дис. ... к. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.

160. Левендаренко О. О. Предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх: процесуальна природа та функціональне призначення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2001. № 1. С. 174–181.

161. Левендаренко О. О. Проблеми взаємодії слідчого з населенням при доказуванні обставин, що характеризують особистість неповнолітнього обвинуваченого. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 2. С. 192–195.

162. Левендаренко О. О. Проведення судово-психологічної експертизи в процесі доказування у справах про злочини неповнолітніх. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2001. № 2. С. 284–293.

163. Левендаренко О. О. Роль захисника у встановленні обставин, що складають особливості предмета доказування у справах неповнолітніх. *Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в*

процесі правоохоронної діяльності: матер. міжвузів. наук.-практ. конф. Донецьк: ДІВС МВС України, 2001. С. 615–619.

164. Левендаренко О. О. Щодо предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. № 2. С. 144–150.

165. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 24 с.

166. Лозова С. М. Деякі особливості використання спеціальних знань у галузі психології під час розслідування злочинів, учинених неповнолітніми. *Криміналістичний вісник*. Київ, 2007. № 2 (8). С. 99–102.

167. Луцький А. І. Застосування спеціальних психологічних знань при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми особами. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2008. № 3 (27): Право. Економіка. Управління. С. 296–298.

168. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: у 8 т. Москва: Педагогика, 1983. Т. 1. 396 с.

169. Максакова В. И. Педагогическая антропология: учеб. пособие. для студ. высш. пед. учеб. закл. Москва: Академия, 2001. 208 с.

170. Максимов В. В. Место и роль специализированных судов в судебной системе. *Администратор суда*. 2010. № 2. С. 11–15.

171. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков: Право, 2002. 328 с.

172. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації. Харків: Право, 2010. 332 с.

173. Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 4. С. 27–35.

174. Малахов В. П. Философия права: формы теоретического мышления. Москва: Юнити, 2009. 263 с.

175. Малишев Б. В. Природні права людини: загальнотеоретична характеристика. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 2. С. 23–29.

176. Маритен Ж. Человек и государство / пер. с англ. Т. Лифинцевой. Москва: Идея-Пресс, 2000. 196 с.

177. Марцеляк О. В. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44–48.

178. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правознавство. Москва: ТК Велби, 2004. 416 с.

179. Мачужак Я. В., Лавровська І. Б. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 9–14.

180. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. 2-е изд., испр., доп. Москва: Дело. 2001. 272 с.

181. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / пер. з франц. О. Йосипенко, С. Йосипенка. Київ: Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.

182. Мид М. Культура и мир детства: избранные произведения: пер. с англ. Москва: Наука, 1988. 429 с.

183. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособие. Москва, 2005. 464 с.

184. Микитин Ю. Сутність, історичне підґрунтя та форми відновного правосуддя. *Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень*. 2012. № 1-4. С. 63–87.

185. Миловидов К. С. Вор должен сидеть... в семье. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2010. № 1. С. 17–20.

186. Михайлова І. М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.

187. Мінаєва І. М. Відкритість і прозорість діяльності органів публічної влади. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/3/23.pdf>. (дата звернення: 24.04.2020).

188. Моделі сім'ї: трансформації та тенденції розвитку. *Ресурсний центр ГУРТ*. URL: <http://gurt.org.ua/articles/8255/>. (дата звернення: 24.04.2020).

189. Мокрицька І. Я. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. *Наукові записки НаУКМА*. Сер.: Юридичні науки. 2005. Т. 38. С. 56–61.

190. Морен Э. Образование в будущем: семь неотложных задач. *Синергетическая парадигма. Синергетика образования*. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 24–96.

191. Москалюк В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.

192. Мухаев Р. Т. Правовые основы Российского государства: учебник. Москва, 2007. 351 с.

193. Надольний І. Ф. Філософія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ: Вікар, 2001. 457 с.

194. Назарова А. С. Организационно-правовые и криминологические проблемы создания системы ювенальной юстиции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Рязань, 2004. 182 с.

195. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества. Москва: Директмедиа Паблишинг, 2002. 382 с.

196. Нелін О. Проблема становлення та розвитку ювенальної юстиції. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 4–7.

197. Нелін О. І. Роль інституту нотаріату в становленні ювенальної юстиції в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 7 (127). С. 4–7.

198. Нерсисянц В. С. Философия права: учеб. для вуз. Москва, 1997. 652 с.

199. Никитина Л. В. Развитие идей института ювенальной юстиции в трудах российских юристов. *Бизнес в законе: экономико-юридический журнал*. 2009. № 3. С. 60–62.

200. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 1. 744 с.

201. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 2. 634 с.

202. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 3. 692 с.

203. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва: Мысль, 2010. Т. 4. 736 с.

204. Новиков А. М. Постиндустриальное образование. Москва: Эгвес, 2008. 136 с.

205. Новикова Т. Ю. Административно-правовая организация защиты прав несовершеннолетних органами ювенальной юстиции: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Хабаровск, 2003. 191 с.

206. Омельчук О. М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2012. 383 с.

207. Омельчук О. М. Філософські аспекти концепції правової поведінки у теорії символічного інтеракціоналізму. *Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична*. 2010. Вип. 3. С. 408–416.

208. Омельчук О. М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини в доктринах природного та позитивного права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 216–224.

209. Опацкий Р. Н. Публичный контроль в сфере реализации ювенальной политики в Украине. *Вестник Омского университета*. Сер.: «Право». 2014. № 1 (38). С. 62–67.

210. Опацкий Р. М. Нормативно-правовая основа захисту дитини від насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 92–100.

211. Опацкий Р. М. Поняття і зміст ювенальної юстиції. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 26–30.

212. Опацкий Р. М. Поняття і принципи ювенальної юстиції. *Вісник Запорізького національного університету*. Сер.: Юридичні науки. 2011. № 4. С. 70–74.

213. Опацкий Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація: монографія / за

наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. юриста України С. М. Алфьорова. Запоріжжя: Дике Поле, 2013. 463 с.

214. Опацький Р. М. Ювенальна політика: поняття та зміст. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 37–40.

215. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів: ПАІС, 2017. 36 с.

216. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: Сполом, 2016. 691 с.

217. Основи держави і права: навч. посіб. / С. Д. Гусарев, Р. А. Калюжний та ін. Київ: Либідь, 1997. 208 с.

218. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Київ: Юрид. думка, 2008. 336 с.

219. Поволоцька С. До питання про дослідження злочинності неповнолітніх. *Право України*. 2002. № 11. С. 120–124.

220. Поволоцька С. Г. Деякі аспекти профілактики злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. С. 22–29.

221. Поволоцька С. Г. Застосування статистичного методу у дослідженні злочинності неповнолітніх. *Методологія наукового дослідження у галузі права: проблеми та перспективи розвитку*: зб. наук. пр. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 87–91.

222. Поволоцька С. Г. Ювенальна юстиція в Україні: передумови створення та перспективи розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2004. Вип. 8. С. 23–26.

223. Поволоцька С. Г., Радько Б. М. Профілактика бродяжництва – важливий напрямок попередження злочинів та правопорушень серед неповнолітніх. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 2. С. 133–139.

224. Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні основи права*. 2013. № 1-2. С. 75–81.

225. Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності. URL: http://www.president.gov.ua/docs/information_children.pdf. (дата звернення: 24.04.2020).

226. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяка та доц. І. В. Яковюка. Харків: Право, 2007. 246 с.

227. Прилуцький С. В. Ювенальна юстиція. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]*. Київ: Укр. енцикл., 1998. 2004. Т. 6: Т-Я. С. 463.

228. Причини та умови злочинності неповнолітніх: наук.-практ. посіб. / С. Ю. Бабенко, В. В. Вітвіцька, І. І. Ковальова та ін. Донецьк, 2009. 228 с.

229. Про попередження насильства у сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III (Втрата чинності від 07.01.2018). *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>. (дата звернення: 24.04.2020).

230. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: ЛДУВС, 2010. 575 с.

231. Рабінович С. П. Юснатуралізм у філософії права: монографія. Харків: Право, 2013. 367 с.

232. Розгляд судами I інстанції кримінальних справ, вчинених неповнолітніми у 2004–2010 рр. *Державна судова адміністрація України*. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/ (дата звернення: 24.04.2020).

233. Роменець В. А. Історія психології (XIX – початок ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2007. 828 с.

234. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ: МістоНВ, 2008. 412 с.

235. Семчук Н. О. Злочини проти моральності у сфері розвитку неповнолітніх: питання щодо термінології. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. л-ра, 2010. Вип. 55. С. 375–379.

236. Семчук Н. О. Класифікація злочинів проти моральності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2010. № 2. С. 70–73.

237. Сердюк П. П. Ґенеза злочинної поведінки. *Держава та регіони*. 2009. № 4. С. 51–63.

238. Симакова І. В. Ювенальная юстиция. Москва: Лесная страна, 2010. 40 с.

239. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978. 916 с.

240. Смеловцев К. И. К вопросу формирования новой отрасли права. *Юрист*. 2004. № 12. С. 57–58.

241. Соколенко О. К. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2013_2_28. (дата звернення: 24.04.2020).

242. Соловьев А. В. Информационное общество как пост- и неогуманистическая социокультурная среда. *Вестник ТГУ*. 2007. № 9 (53). С. 204–209.

243. Сорокин П. Система социологии / Питирим Сорокин. Москва: Наука, 1993. Т. 1. 447 с.

244. Социальная философия: учебник / под ред. И. А. Гобозова. Москва: Изд. Савин С. А., 2003. 528 с.

245. Социология: основы общей теории: учебник / отв. ред. акад. РАН Г. В. Осипов. Москва: Норма, 2003. 912 с.

246. Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх: монографія / І. І. Ковальова, А. О. Смоктій, В. В. Вітвіцька та ін. Донецьк, 2008. 187 с.

247. Спиркин А. Г. Философия: учебник. 2-е изд. Москва: Гардарики, 2006. 736 с.

248. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіонова та ін.; за заг. ред. О. Кочемировської. Київ: Вид-во ФОП Клименко Ю. Я., 2010. 372 с.

249. Стрельнікова Н. М. Виховні проблеми сучасної неповної сім'ї. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 6. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzssp_2012_6_13. (дата звернення: 24.04.2020).

250. Тематичний словник-довідник з соціології / за ред. В. В. Кохана; уклад. А. Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук та ін. – Чернівці, 2009. 112 с.

251. Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юристъ, 2003. 592 с.

252. Терещенко Ю. В. Відновне правосуддя як напрямок захисту неповнолітніх. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 185–189.

253. Терещук М. Позитивна юридична відповідальність в публічному праві: теоретичний аналіз. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 268–271.

254. Тернавська В. М. Проблеми становлення ювенальної юстиції як напряму ювенальної політики України. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. С. 60–65.

255. Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи. *Український соціум*. 2013. № 4 (47). С. 161–174.

256. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Вибрані твори*: в 2 т. Київ: Рад. шк., 1983. Т. 1. С. 192–488.

257. Ушкварок О. В. Соціальна реабілітація неповнолітніх правопорушників у діяльності правоохоронних органів США. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_10. (дата звернення: 24.04.2020).

258. Фальковський А. О. Різноманітність аксіологічних підходів у методології права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 4. С. 73–79.

259. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломання; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічева. Київ: Ніка-центр, 2008. 320 с.

260. Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2012. 248 с.

261. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін [та ін.]. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 428 с.

262. Философия права: хрестоматия: учеб. пособие / сост.: Н. И. Панов, В. А. Бачинин, А. Д. Святоцкий; под ред. Н. И. Панова. Киев: Ин Юре, 2002. 692 с.

263. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Москва: Academia, 1995. 256 с.

264. Харламова І. Попередження домашнього насильства над дітьми. *Соціальний педагог*. 2010. № 12. С. 23–33.

265. Хаустова М. Г. Правова система як соціальний феномен: поняття, зміст, структура. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4 (63). С. 48–57.

266. Хомич В. В. Введение ювенальной юстиции в Республике Беларусь: стандарты и перспективы. *Юстыцыя Беларусі*. 2004. № 10. С. 24–27.

267. Хулхачиева И. В. Становление институтов ювенальной юстиции в России и зарубежных странах: историко-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2009. 25 с.

268. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія. Київ: Атіка, 2008. 258 с.

269. Цимбалюк М. М. Історико-філософське та філософсько-правове обґрунтування правової допомоги.

Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 2. С. 150–157.

270. Цимбалюк М. М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Сер. юридична. 2016. № 4. С. 359–366.

271. Цінності українців pro et Contra в Україні (2015 р.). *Центр соціальних та маркетингових досліджень «Соціс»: сайт*. URL: <http://old.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintsiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html>. (дата звернення: 24.04.2020).

272. Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 205–210.

273. Червонюк В. И. Юридические технологии («правовая инженерия»): методологическое значение, природа, соотношение с юридической техникой, статус в системе правоведения. *Вестник Мордовского университета*. Сер.: «Юридические науки». Саранск, 2009. № 4. С. 87–93.

274. Черчага С. В. Становление ювенальной юстиции: вопросы гражданско-процессуального законодательства Российской Федерации (опыт Ростовской области). *Вопросы ювенальной юстиции*. 2008. № 2. С. 10–11.

275. Четверікова Л. О. Громадянське суспільство та соціальна держава. *Теорія політики: підручник / В. М. Денисенко, В. С. Бліхар, М. П. Требін, Л. Я. Угрин [та ін.]*. Львів: Ліга-прес, 2015. С. 299–342.

276. Шлекин С. Проблема права. Философско-методологический аспект. СПб.: Либроком, 2013. 280 с.

277. Шульц Т. Ценность детей. *Thesis*. 1994. Вып. 6. С. 37–49.

278. Шумейко О. В. Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 135–144.

279. Щегель Н. І., Павловська А. А. Особливості відповідальності неповнолітніх: кримінально-правовий аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 95–102.

280. Що потрібно здійснити насамперед для вдосконалення роботи міліції? (травень-червень 2006 р.). *Центр Разумкова: сайт*. URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=277. (дата звернення: 24.04.2020).

281. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами). Словник-довідник з ювенальної юстиції / за ред. В. С. Зеленецького, Н. В. Сібільової. Харків: Право, 2004. 784 с.

282. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи України / упоряд. Т. Ф. Баєва, О. В. Рохов. Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2008. 92 с.

283. Ювенальна юстиція: навч. посіб. / А. І. Гусєв, Ю. Б. Костова, Н. М. Крестовська та ін.; за ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

284. Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития / Н. П. Мелешко. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2006. 787 с.

285. Ювенальное право: учеб. для вуз. / А. А. Анисимов [и др.]; общ. ред. А. В. Заряев, В. Д. Малков. Москва: Юстицинформ, 2005. 317 с.

286. Юзікова Н. Як захистити дітей від жорстокості батьків. *Право України*. 1998. № 3. С. 60–61.

287. Юридична аргументація: логічні дослідження: колективна монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал [та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Юркевич. Харків, 2012. 211 с.

288. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6. 768 с.

289. Юридичні клініки в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади / за ред. М. В. Дулеби. Київ: МП Леся, 2003. 96 с.

290. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова [та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Либідь, 2004. 320 с.

291. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями. Москва, 1869. 404 с.

292. Юськів Н. В. Національні проблеми правового регулювання прав неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2 (II). С. 28–33.

293. Юхно О. О., Кочура О. О. Генезис визначення понять «малолітній» та «неповнолітній» у кримінальному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1 (56). С. 168–174.

294. Якою мірою Ви довіряєте наступним державним і недержавним інституціям? (грудень 2014 р.). *Центр Разумкова*: сайт. URL:

http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1000. (дата звернення: 24.04.2020).

295. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 22 с.

296. Яницька Н. В. Запобігання злочинній діяльності груп молоді корисливо-насильницької спрямованості. *Право України*. Київ, 2000. № 6. С. 96–100.

297. Яницька Н. В. Напрями боротьби з правопорушеннями молоді. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 1998. № 3. С. 103–107.

298. Яницька Н. В. Поняття молодіжних злочинних угруповань корисливо-насильницької спрямованості. *Право України*. Київ, 1998. № 6. С. 66–69.

299. Cyril W. Environmental protection. Some philosophical and constitutional questions. *Philosophy of Law Issues*. 2005. Vol. III, №1-2. P. 238–243.

300. Fechner E. *Rechtsphilosophie*. – Tübingen, 1956. 278 s.

301. HOMO INSTITUTIVUS – Человек институциональный: монографія / под ред. О. В. Иншакова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. 854 с.

302. Murdock G. P. *Social Structure*. New York: Free Press, 1965. 388 p.

303. Steven M. Cox, John J. Conrad *Juvenile Justice. A Guide to Practice and Theory*. Brown & Benchmark., 1996. 296 p.

ДОДАТКИ

Додаток Е

Специфіка дії інститутів соціалізації в Україні та країнах ЄС

Інститут соціалізації	Специфіка	
	в Україні	у західних країнах
Сім'я, родина	Сім'я цінується високо, поширені багатопокілінні сім'ї, зберігаються сімейні традиції, орієнтація на виховання дітей у повних сім'ях	Сім'я цінується високо, толерантніше ставлення до незареєстрованих шлюбів і виховання дітей у неповних сім'ях (у Великій Британії, Данії, Швеції, Норвегії, Бельгії). Менше розвинені родинні та міжпокілінні стосунки. Толерантніше ставлення до незареєстрованих шлюбів. У вихованні більше уваги зосереджено на розвитку дитини як особистості через різнобічне пізнання

		соціальної дійсності
Близьке соціальне оточення (друзі, знайомі, сусіди)	Правовий нігілізм, низький рівень довіри до оточення, незначний вплив соціального середовища на процеси соціалізації	Соціальне середовище більше впливає на процеси соціалізації у напрямі розвитку власної гідності, поваги і довіри до інших громадян
Дитячі дошкільні заклади	Здебільшого соціалізаційний примат колективного над індивідуальним; брак державних закладів і кадрів, висока вартість перебування у приватних закладах	Соціалізаційний примат індивідуального над колективним; популярність свободи й довільної рухової активності у вихованні дітей; здебільшого значна допомога родинам для збільшення народжуваності й зайнятості жінок, хоча в різних країнах її обсяги і форми різні; лідерство країн Північної Європи
Школа	Широке охоплення за слабкої якості освіти й виховання;	Попри різні організаційні системи освіта у

	<p>забюрократизованість навчання, брак свободи, ініціативи, творчості, відповідних кадрів і матеріально-технічного забезпечення школи, що суперечить сучасним тенденціям розвитку суспільства знань</p>	<p>країнах-лідерах якісна і диференційована відповідно до здібностей учнів, значна увага приділяється естетичному й фізичному вихованню, чому сприяють елементи свободи, творчості, компетентнісного підходу у навчанні, міцна матеріально-технічна база шкіл</p>
<p>Заклади професійної освіти (зокрема вища школа)</p>	<p>Зростання кількості тих, хто здобуває вищу освіту, не супроводжується належною якістю останньої. У 2011 р. означилася слабка тенденція до збільшення популярності ПТНЗ. Наявне значне незадоволення якістю системи освіти та рівнем власної освіти</p>	<p>За різної вартості вищої освіти в різних країнах (часом вельми значної), повсюдно висока її наукомісткість, інформатизованість, якість, спеціалізованість. Високі вимоги до здобувачів дипломів, атестатів</p>
<p>Місце</p>	<p>Рівень сприйняття</p>	<p>Соціалізація</p>

<p>роботи (трудоий колектив)</p>	<p>роботи як життєвої цінності дещо нижчий, ніж у країнах ЄС. Зароджується ринкова культура, у мотивації під час вибору місця роботи домінує оплата праці</p>	<p>орієнтована на формування індивідуальних якостей, потреб, інтересів, цінностей, культивується корпоративний дух фірми, превалюють орієнтації на гнучкий графік і віддалену роботу</p>
<p>ЗМІ</p>	<p>Українці більше довіряють ЗМІ, ніж європейці. Через це ЗМІ (особливо ТБ) стає легко управляти та формувати українську суспільну думку</p>	<p>Європейці активніше викорис- товують ЗМІ. Інформаційні ЗМІ виступають об'єктивним і незалежним інструментом соціальної інтеграції населення до інформаційного простору. «Глянцеві» мас- медіа є важливим чинником формування суспільних установок щодо моделей і способу життя</p>

<p>Місцеві громади</p>	<p>Місцеві громади розвинені слабо, їхню діяльність стримує недосконале законодавство, недостатня підтримка з боку органів влади. Населення не підготовлене до участі в їх роботі</p>	<p>У країнах з розвиненою демократією місцеві громади активно залучені до процесу соціалізації громадян, вирішення важливих соціально-економічних проблем, надання соціальних послуг усім верствам населення, особливо найбільш вразливим</p>
<p>Політичні організації</p>	<p>Політичні організації, політичні партії в Україні, незважаючи на їх вражаюче щорічне кількісне зростання, поки що не стали в українському суспільстві дієвим інструментом процесу політичної соціалізації. Вони слабо впливають на формування</p>	<p>Незважаючи на те, що останнім часом в Європі авторитет партій дещо знизився, партійно-парламентський механізм у більшості країн залишається досить гнучким і налагодженим. Багатопартійність у нинішній Європі переважає</p>

	політичної культури, не сприяють консолідації нації, вихованню політичної еліти	
Центри зайнятості (для безробітних)	Негативні оцінки населенням послуг служб зайнятості, низькі розміри допомоги по безробіттю. У вирішенні питань працевлаштування центри зайнятості поступаються «зв'язкам» і соціальним мережам	Використання сучасних методів інформування безробітних про вакансії. Більші можливості трудової мобільності в межах країни та країн ЄС
Інститути для людей похилого віку	У наявній системі увага здебільшого сконцентрована на наданні медичної допомоги та забезпеченні необхідного догляду, проблеми ж соціальних зв'язків, спілкування, самотності ігноруються, на відміну від	Соціалізація є комплексною, охоплено всі аспекти – не тільки пов'язані з доглядом і медичним обслуговуванням. Активно вирішуються проблеми набуття нових зв'язків, спілкування,

	<p>європейських країн, де діяльність інститутів для людей похилого віку охоплює всі аспекти соціалізації комплексно. Зусилля держави спрямовані переважно на матеріальне забезпечення (хоча воно й недостатнє); немає дієвого інституційного попередження соціальної ексклюзії</p>	<p>уникнення самотності, продовження (за бажанням) трудової діяльності. Значну роль у матеріальному забезпеченні пенсіонерів та інвалідів виконують бюджети держави та окремих міст, постійно розробляються програми щодо покращення становища соціально незахищених верств населення. Проблема соціальної ексклюзії належно не розв'язана, але це визнають і докладають значні політичні й фінансові зусилля для зміни ситуації, котрі, окрім морально-етичних</p>
--	--	---

		<p>міркувань, зумовлені доцільністю збільшення кількості працюючих літніх людей як способу зменшити потребу в трудових мігрантах із-за кордонів ЄС</p>
<p>Центри реабілітації для маргінальних груп населення</p>	<p>В Україні обрали тактику приховування масштабів проблеми замість її вирішення. Ставлення до представників маргінальних груп населення дискримінаційне, зневажливе та нетолерантне, поширена стигматизація</p>	<p>Рівень толерантності до представників маргінальних груп у країнах Європи значно вищий, ніж в Україні</p>

Питома вага дітей, які протягом 12 місяців потерпали хоча б від одного прояву насильства (образ, знущань або побиття), залежно від віку та типу поселення, %

Вид насильства	Вік дитини			Стать дитини		Тип поселення			Серед усіх
	10-13 років	14-15 років	16-17 років	хлопці	дівчата	Обл. центр	Інше місто	Село	
<i>З боку сімейного оточення</i>									
Батько або вітчим	5	8	8	7	6	10	7	5	7
Мати або мачуха	5	6	7	5	7	8	6	4	6
Брати та/або сестри	10	7	9	8	10	10	8	9	9
<i>З боку оточення у навчальному закладі</i>									
Однокласників	15	10	8	10	13	13	10	12	12
Учнів твого навчального закладу	12	7	6	10	8	9	7	10	9
Вчителів / викладачів	5	9	8	8	6	9	7	5	7
<i>З боку інших знайомих</i>									
Ровесників	9	9	10	8	11	11	9	8	9
Дорослих або осіб старших за тебе	6	6	6	7	5	6	5	7	6
<i>З боку незнайомих людей</i>									
Ровесників	7	6	8	8	6	8	6	7	7
Дорослих або осіб старших за тебе	5	6	5	7	3	7	5	4	5
<i>З боку працівників міліції</i>	3	6	10	9	3	8	6	4	6

**Джерела інформації про права дитини,
за віком та типом поселення, %**

Джерело інформації	Вік дитини			Стать дитини		Тип поселення		
	10-13 років	14-15 років	16-17 років	хлопці	дівчата	Обл. центр	Інше місто	Село
Від учителів під час уроку або позакласних занять	88	90	86	85	90	83	87	91
Від батьків	77	74	66	70	76	69	72	77
Із засобів масової інформації	57	73	77	65	69	68	69	64
Від друзів, однокласників	38	41	44	39	43	44	39	41
Від брата або сестри	30	27	22	25	29	22	25	32
Від правоохоронних органів (міліції)	23	27	34	27	27	25	27	28
Від медичних працівників	25	21	23	23	24	20	21	28
Інше	11	8	7	10	8	10	9	9
Не чув/ла про права дитини	0	1	1	1	1	1	1	1

Питома вага дітей, які не знають, що... (%)

Діти, які вчинили злочин, не повинні піддаватися тортурам та приниженню	30
Діти не повинні голодувати або вживати недоброякісну їжу	15
Дитина не повинна замість навчання працювати, жодна дитина не повинна бути примусово залученою до праці	13
Ніхто не має права використовувати дітей для задоволення сексуальних потреб	11
Дітей не можна ображати або принижувати	9
Діти мають рівні права	8
Усі діти мають право отримувати інформацію, яка необхідна їм для розвитку	8
Ніхто не має права знущатися над дитиною, бити її	8
Усі діти мають право висловлювати власну думку	7
Держава повинна турбуватися про дітей, у яких немає батьків	6
Діти повинні навчатися і отримувати бажану освіту	5
Якщо дитина захворіла – її повинні лікувати	5
Усі діти мають право на спілкування з друзями, родичами, батьками	5
Усі діти мають право на любов та піклування з боку батьків	5

Додаток К

**Кількість облікованих кримінальних правопорушень,
скоєних малолітніми та неповнолітніми або за їх
участю**

Назва області	Січень – грудень 2015 р.
Україна	8669
Автономна Республіка Крим	-
Вінницька	374
Волинська	283
Дніпропетровська	491
Донецька	481
Житомирська	407
Закарпатська	266
Запорізька	469
Івано-Франківська	167
Київська	317
Кіровоградська	429
Луганська	233
Львівська	415
Миколаївська	388
Одеська	625
Полтавська	455
Рівненська	270
Сумська	390
Тернопільська	172
Харківська	539
Херсонська	192
Хмельницька	276
Черкаська	170
Чернівецька	153
Чернігівська	259
м. Київ	359
м. Севастополь	-
Управління міністерства внутрішніх справ на залізницях	89